

M E D D O B J E

Splošno kulturna revija

Entresiglo

Revista de cultura general

Letnik/Año XLI.

2 0 0 7

Št./Nº 1-2

Izdaja SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA - Propietario: Acción Cultural Eslovena

Ramón L. Falcón 4158, (1407) Buenos Aires, Argentina.

Uredništvo/Directores: TONE MIZERIT (urednik),
MARIJAN EILETZ, VINKO RODE, BRANKO REBOZOV.

LEV DETELA, urednik za Evropo.

Lektorji: Vinko Rode in Tone Mizerit

Zunanja oprema: Irena Žužek

Oblikovanje in računalniški prelom: Monika Urbanija-Koprivnikar

Letno izhajata dve dvojni številki. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji.
Spisi s psevdonimom se objavljajo, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime.
Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 186. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan 8-2007

Registro Nacional de la Propiedad Intelectual Nº 259299.

Tisk tiskarne / impreso en: Editorial Báraga del Centro Misional Báraga,
Colón 2544, (1826) Remedios de Escalada, Buenos Aires, Argentina.

IZHAJANJE MEDDOBJA DENARNO PODPIRA
URAD ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU REPUBLIKE SLOVENIJE.

UVODNA MISEL:

- TONE MIZERIT (Arg.) 3

POEZIJA:

- ALEŠ GOŠAR (Arg.): KDAJ SEBE BOM SPOZNAL / V TEH DNEH ... 5
 GREGOR PAPEŽ (Arg.): HOTEL 7
 ERIKA POGLAJEN (Arg.): KDO BO PAVEDAL? / DRAGI, TI BOŠ VEDEL / POLETNA NOČ 10
 DAMIJAN AHLIN (Arg.): LIPOV CVET / V MLADOSTI SRCA / LJUBEZNI ČAS / UŽITEK / V JESENI 13

PROZA:

- ALEJANDRA LAURENCICH (Arg.): BOSNA NA VZGLAVNI BLAZINI 16
 JOŽE LENARČIČ (Arg.): TEHARSKA NOČ 21

IZ ARHIVA:

- VINKO ŽITNIK – ROZINA ŠVENT (Slo.): »BOŽANSKA GLOBINA UMETNIŠKEGA USTVARJANJA« 36

ZA ZGODOVINO:

- MARIJAŃ EILETZ (Arg.): ENGELMANOVA ZGODBA 50

POTOPIS:

- JOŽE RANT (Arg.): Z AVTOM DO LAPATAJE 102

KNJIGE:

- TONE RODE (Arg.): BOŽIDAR FINK: ZA NOTRANJO OSVOBODITEV SLOVENIJE 145
 BOŽIDAR FINK (Arg.): DOPOLNILNI KOMENTARJI AVTORJA 155

UMETNIŠKA PRILOGA:

- ZALKA ARNŠEK (Slo.)

TONE MIZERIT

SPOMIN, OBUP, VOLJA

Pričujoča številka se je že nahajala v tisku, ko nas je udarila v lice in zadela v srce novica, da je umrl naš zvesti sodelavec, pisec, mislec, bodrilec slovenske zavesti in kulturnega dela, *dr. Jože Rant*. Kdor je zadnje čase sledil našemu delu in številkam naše revije bo dobro razumel, zakaj nas je vest spravila na rob obupa. Ni bilo izvoda teh let, kjer ne bi bil objavil svojih prispevkov. In v marsikateri izmed števil je bila njegova prisotnost tako močna, in zavzela toliko prostora, da smo bili celo tarča hudomušnih komentarjev. Pokojnik je bil neke vrste poroštvo, da bomo napolnili tistih 160 strani in bo izvod končno zagledal beli dan.

Nenadnost novice in skromnost časa nam ne dovoljujeta, da bi se od pokojnega sodelavca v tej številki dostojno poslovili. Pa, saj bo še časa in prostora v prihodnji, ki bo gotovo izšla - vsaj njemu v spomin. A nas medtem skrbi prihodnost. Dolga leta že opazamo, kako izpraznjena mesta ostajajo prazna, da po odhodu nekoga ni nadomestnika, da umetnost in znanost, ki se izražata v pisani besedi, nenehno hirata in napovedujeta bližajoči se konec.

Razna iskanja, dobronamerni nasveti in zanimivi predlogi niso obrodili sadu. Možnost, da bi revijo »preselili« v domovino se je izkazala za nesprejemljivo: ni isto Meddobje v Buenos Airesu kot v Ljubljani! Če je želja po ustvarjanju rodila Slovensko kulturno akcijo v Argentini, naj ne doživimo še enega begunstva, pa čeprav bi nas to popeljalo v Slovenijo. Končno, če je Slovenija tam, »kjer rod je moj, kjer sin je tvoj«, ima smisel, da izpeljemo poslanstvo do konca, kjer smo ga začeli. Gotovo bo to zapečatilo usodo Meddobja, da bo umrl tam, kjer se je rodil, a tisti trenutek odrinimo čim dalj je mogoče.

Nasproti obupu postavimo voljo. Voljo do življenja in ustvarjanja. Voljo do dela! Raztegnimo območje revije, ki je bila zadnja leta morda preveč samo »argentinska«. V nekem oziru je bilo

prvemu rodu lažje, ker je izhajal iz enotnega ustvarjalnega kroga in, kamorkoli jih je ponesel vihar usode, so ostali povezani. Nepoznanje novih ustvarjalnih rodov in skupin nas gotovo obremenjuje. A sodobna sredstva komuniciranja nam olajšajo delo in nudijo priložnost, da ustvarimo nov »slovenski svet«, ki bo dal reviji svežega zraka in večje razgledanosti. Prav tako lahko sodelovanje z domovino prinese novih pogledov na izseljensko problematiko, na izseljenski jezik in naše ustvarjanje.

Je težko, bo težko, a ni nemogoče. Ta morda zadnji napor smo dolžni vsem, ki so v težkih začetkih emigracije uspeli zasejati vrt, ki je podaril toliko cvetja slovenski kulturi. In tudi onim, ki so, kot pokojni dr. Jože Rant, nadaljevali njihovo delo in ga ohranili pri življenju, dokler ga niso predali v naše roke. *Naj nam nova pomlad prinese novega cvetja!*

ALEŠ GOŠAR

KDAJ SEBE BOM SPOZNAL

*V soju svetlih, tihih zvezd,
sem vprašal se: komú sem zvest?
sem vprašal se: je čar neba
še vedno kot nekdanj svetel,
da kaže pot ti prek težav
teh dni ...
Zakaj, po čem ti kri gori?*

*Na veji listič je šušljajl ...
Nekdo za grmom skrit
na stran
umaknil je korak.
In kakor da se Satan zvit
na tihem je smejal.*

*Težak oblak
od vetra gnan
zakril je lunin svit.*

*Zdaj v noč strmi pogled zvedav:
odkod in kaj je tvoja bit,
kdaj sebe, dragi,
boš spoznal.*

V TEH DNEH ...

*Ko mračno nebo nad morjem leži
in veter od mrzle strani
oblake podi,
grem včasih, ko v večer nagiba se dan,
korakov počasnih, z bridkostjo obdan
na nizko obrežje čez morskoro ravan
upirat oči.
In se mi zdi
kot večno bi hodil umirat.*

*Ah, ne, umreti ne morem, ne smem,
saj po teh črnih nočeh
prav lahko se zgodi,
da v časih pomladnih nekoč
nam jutranja zarja nebesni obroč
razsvetli.*

GREGOR PAPEŽ

(Prevedel Vinko Rode)

HOTEL

Kot prva podoba v filmu neorealizma
 (filmih kjer se nastopajoči ne ustrašijo spačka resničnosti
 in se ne zatečejo v otroške pravljice, izmišljene,
 da ustvarimo tisto slepoto, ki je na nek način
 vedno vizija), tako se je ona tisto noč pojavila;
 videla sva se prej tri ali štirikrat,
 ko je bilo vse še ena sama nedolžnost
 in nekoliko dolgočasje – v spominih na otroštvo
 pa še dva ali tri ključna znamenja,
 ki si jih fant začrta, da se poslovi od najstnika.
 v bar je prišla v krznu – ponaredek podlasice –
 (bolj značilen za počestnice s panamericane)
 – sodeč jo po letih, si ni mogla kupiti takega krzna,
 sklepal sem, da ga je vzela iz mamine omare
 zato da bi izgledala – in tudi bila – ženska, ki začenja živeti.
 s težavo se je usedla za mizo, tako napeta so bila
 oblačila pod plaščem – iz zvočnikov je glasba zvenela popačena
 prav kot njegov hreščéči glas; v tistih letih
 je slovela gal costa (izvajala je pesem roberto carlosa,
 vmes je komaj zabrenkala na kitaro).
 nobeden od naju ni nič rekel, ampak vedela sva,
 da bova tisto noč postala
 moški in ženska.
 ko sva zapustila bar sva šla proti reki
 njeni prsti, njeni dolgi, naprej počesani lasje, poljubi na ulici
 na vsakih pet korakov, vse je potrjevalo isto:
 njeno telo je bilo tam,
 sicer v hudičevem mrazu, na obali reke,
 da je vse reči zanikavalo
 in da je znova vse potrjevalo –

*in vendar mene ni bilo tam od vsega začetka –
 »desaparecidos«, jaz sem mislil,
 da verjamem vojaštvu.
 ona je bila na levi, jaz na desni
 (kljub temu, da me vse to zelo malo zanima).
 ona je upala, da bo scvetela, ko bo podarila
 svoje telo – jaz pa sem telo malce zaničeval.
 mati ni vedela kje se nahajam tisto noč,
 ker če bi vedela, bi imel tisto noč svojo lastno verzijo pekla.
 namreč, moja prva ljubezen ni hodila k maši
 in vsaj kot nadomestek – tudi ni bila hčerka
 lastnika kake petrolejske družbe –
 ni bila blondinka in ni imela nemškega priimka-
 mati je menila, da se postaviš, če imaš nemški priimek,
 ali če ti sonce lase pozlati.
 ni bila uglajenih manir kot kaka princeska
 in najhujše, bila je hči turških vseljencev
 in prav turki so pred stoletji plenili po sloveniji.
 ona ni bila moja prihodnost, ni bila prihodnost moje matere.
 bila je skrivnostno in lepo dekle, ko sem jo spoznal
 a potem je zadobila nenadoma svojo stvarnost.
 takrat še nisem vedel, da sploh je kaj silnejšega
 kot poželenje, kaj močnejšega kot umirjenost,
 kaj nepremagljivejšega kot objem.
 a tisto noč sva se vračala od reke
 in nosila v sebi žalost ljubljena in nemogoče ljubezni.
 potem je prišla ločitev,
 ločitev kjer se meglenost prve ljubezni
 ni ujemala s spomini na dopisnice
 in besedila julije prilutzky farny.
 pozneje se je ona znova pojavila, poiskala me je
 pred univerzo, oči je imela rdeče
 od pogostega jokanja.
 spremljala jo je prijateljica, rekla mi je zelo tiho
 naj greva v bar, da se pogovoriva.
 prijateljico sem prosil naj odide,
 midva pa sva medtem – slučajno – prišla do vrat hotela
 in medtem ko mi je zatrjevala, da ji ni do življenja
 če sva ločena, – čeprav se je skušala uživetvi –*

in da morava podreti kar naju loči ter gojiti kar naju družī,
 da naj bova samo ona in jaz –
 medtem ko je tako govorila, sem plačal uslužbencu hotela –
 in še je govorila o moji materi, rekla je
 da jo je videla v sanjah, no, v morastih sanjah.
 čeprav ni poznala moje matere je rekla,
 da jo vidi povsod.

ko pa sva vstopila v sobo, sem jo na hitro slekel
 in se polastil njenega telesa čisto brez ljubkovanja –
 takrat je besede zamenjal silen jok,
 in medtem ko je jokala je še rekla
 kako da je trpela, ker me ni videla, da me ima rada
 – in želi, da ji jaz izrazim isto –
 pa da naj oba gledava proti »vratom večnosti«
 (ko sem zaslišal to besedo sem v hipu pomislil:
 niso me učili, da bi vse smatral za božje otroke
 naučili so me gledati stvari le v črno belem
 ter v nervoznem trepetu absolutnega,
 v senci krute sodbe – pa v pobožnosti in vzvišenosti –,
 niso me učili, da bi kaj pričakoval od življenja
 ampak da bi vse pričakoval od smrti – živel bom
 ko umrjem, gledal bom neznansko zelene livade
 ko bom ob oči, slišal bom sladke besede
 ko jih ne bodo okužila moja ušesa).
 jok pa se je spremenil v vpitje in ni bilo več besed;
 vpitje od srčne bolečine se je spremenilo
 samo v stok in jok – in jaz sem jo le vprašal
 če je v tistem trenutku še videla mojo mamo
 pa je odgovorila, da ne, res sem čutil, da mi ne odreka
 ničesar od svojega telesa, da je bilo vse njeno tudi moje,
 da so bili njeni lasje moji lasje, da so bila njena stegna moja,
 pa njene roke, njene oči, njen jok
 in školjka njenega uhlja ter guba njenega čela –
 ter ljubeč cvet njenih ust.
 in tako vso noč do konca – noč ki se je začela ob reki
 ali še dlje, noč ko je še nisem poznal.
 in po oni noči
 sva se razšla
 za vedno.

ERIKA POGLAJEN

(Prevedel Branko Rebozov)

KDO BO PAVEDAL?

*Kdo bo povedal, ko bom odšla
in bom ena več na veliki karti pokoja ...
in bodo vsi moji prijatelji mrtvi ...,
kdo sem bila,
koliko sem ljubila,
komu sem se nasmehnila?*

*Kdo bo povedal, da sem pustila grob brez imena
poln rož?
Koliko sem užila novostno zvečeritev,
ki je napočila iznenada kot sen,
kot misel ali spomin?*

*Kdo bo povedal, da sem toliko ljubila moškega,
da sem odkrila nebo zaprto v njegovih prsilih?*

*Prijatelj zvesti, ti boš to storil.
Jokal boš z menoj in razonel te bo ta ogenj.
Pestoval boš moj spomin,
in me boš sprejel v vsakem verzu
ki ga bo nekdo bral
ko bodo vsi odšli.*

Tih prijatelj, ti boš to storil.

DRAGI, TI BOŠ VEDEL ...

*Jesen se približuje kot zlat konj
s svojo grivo, ki zapira se in razpira
v valovitem iskrenju.*

*In na njegovem okraستم hrbtu
prihajaš ti, pometaç otožnih duš.
Ozemlja mojega srca se stresejo,
ko začutijo sledi tvojih stopinj,
ki v meni ustvarjajo
pokrajino brez bolesti.*

*Napočil je dan, da odvržem stare boli,
ki vedno obletavajo mojo glavo,
kot nadležne in nesramne muhe.
Čas je za kovanje novih besed.*

*Naproti mi tečeš kot blisk
svobode, nasmeha in upanja.*

*Potem postaneš lahen veter,
vetrič z rokami polnimi tišine.*

*Na poti v sredino noči
se spremeniš v rahlo modrino lune,
ki presliši nepotrpežljivost murnov.
In tvoj skromen in zelen glas
je dolg božljaj muževnosti in žitja.*

*Dragi, v tebi je, kjer pesnica postanem.
Prihajaš z jesenjo
in zame si blisk, veter, sapica ...*

Svetloba si in seješ jasnine ...

*V moji duši si vsaka zvečeritev,
vsaka sanja, vsak verz, vsak korak.
V sebi imaš kal vseh mojih del,
čas, ko se bom lahko smejala.
Tvoja kri in moja
bosta ustvarila čudovito prihodnost.
Nekoč bova dala novo sonce svetu.*

*Kaj želim povedati s tem?
Da si, dragi, moja prihodnost.*

*Tam boš, ko bo zbledela moja mavrica,
ker le ti boš poznal odgovore
do zadnjega dne.*

POLETNA NOČ

Krasna poletna noč.

*Nebo siplje dež s polja spominčic,
preveč mehko, vlažno in šibko.*

*Sprehajam se po tej stari vasi
sama, kot prikazen,
med črnimi sencami lune,
ki me ziblje otožno v svoji lepoti.*

*Krška poletna noč.
Dežuje v tem starem samotnem kraju.
Luna se sprehaja otožna in lepa
kot prikazen.*

DAMIJAN AHLIN

LIPOV CVET

Še danes,
 še danes mi lipa cvete,
 že dolgo
 leto za letom bogate
 mladike
 nove zore.
 Ti rasti,
 v tujini svobodno rasti.

Mladenič,
 ti mladenič kot mladika
 ob domotožju
 v begunstvu dar,

polno
 dušo oživljaš,
 živo
 srce umiriš,
 naravi plod
 le podobi, šegi in navadi
 Bogu se zahvali!

V MLADOSTI SRCA

*V mladosti srca
čutim se veselo,
kakor sončno je podnebje
življenje novo mi žari,
nočni mesec mi nežno sije ...*

*Le ptičje petje sliši se,
vrtnice prijetno mi cvete
narava lepo dozoreva,
cvetlični duh poln sladkosti
odene srce mi mlado.*

*Odmevi zvonov višin neba,
toploto poletja, zime, prenašam ...
Ljubezen vse to ti olajša ...
Smisel tega, našega sveta ...
Svet katerega gradim s teboj!*

LJUBEZNI ČAS

*Kapljica krvi rdeče
se veselo pretaka,
kakor zgodnje sladko vince
srce oživlja.*

*Kralj veselja,
princ ljubezni,
duh že biva,
žé, pri meni.*

*Rožice cvetijo,
sonce žari,
luna svetlo sije v noč,
čas ustavi se ko je polnoč.*

UŽITEK

Zardiš
 kakor jagoda v prvem soncu.
 Reka polna solz
 pretaka se po hribih in dolinah,
 preseže dolgočasno puščavo
 in zgubi se v gozd.
 V gmotnem zelenju
 odpira se votlina
 jezer življenja,
 sedaj še deviška zemlja
 čaka rodovitna,
 da bi jo zoral nekdo,
 in slika gre
 tja po zračni milini
 in zgubi se na nebu;
 beli oblaki zakrijejo sonce.
 Ozreš se v noč
 končno samo ostajaš ti.

V JESENI

Sonce mirno in rahlo sije,
 listje se prav tako preda naravi, umira,
 z lahkoto in nežnostjo pokrije
 vso črno plat veselja,
 utrip in duh, mladi čas ...
 počasi ... počasi dobiva dušo
 in zemljo opušča ...

Navsezgodaj,
 sonce se ne prikaže,
 ni žarka veselja,
 zemlja, narava vsa žaluje ...
 duša hrepeni a srce mi uspava,
 še zadnji cvet v jeseni
 me toplo pogrne ...

BOSNA NA VZGLAVNI BLAZINI

(Prevod iz španščine Vinko Rode, pregledala in dopolnila lektorica Mojca Jesenovec)

Za Rocío

Govori mi. Blizu je, čutim njen vonj po cigaretah. Nekaj me vpraša in me gleda. Ampak sploh ne počaka, da bi ji odgovorila, kar nadaljuje. Skoraj ne poslušam, kaj mi pravi. Vidim njene ogromne oči, ki so zapičene v moje. Dvoje zelenih jezer v vetrovnem dnevu. Dvoje razburkanih jezer. Ko je bila še dojenček in do približno enega leta je kazalo, da bodo tiste oči zmeraj sinje modre, pomislilim. Še celo uspavanka, ki sem jo zanjo zložila po napevu *Run run je šel na sever*, jih je imenovala tako: *Ah, kako lep je moj Jasminček, ki ima sinje oči*. Blondinka z modrimi očmi, so pravili v porodnišnici. Le kdo je mama te punčke? Ob večerih se včasih spomnim tiste uspavanke in si rečem: Le kako si se spomnila, da otročku poješ ravno na to popevko Violete Parra! In pomislilim, na katero drugo pesem bi si še lahko izmislila uspavanko. Zvečer vedno mislim na neumnosti. Hočem reči na reči, ki niso za nikamor. Namesto da bi razmislila, koga bi lahko prosila za denar za stanarino ali kako bi rekla Zelmi, da ne bom zaenkrat, dokler se stvari ne izboljšajo, potrebovala njene pomoči, ali o praktičnem in poceni jedilniku za cel teden ali kaj takega, fantaziram o neumnostih. Sinoči sem si na primer predstavljala, da nas je zadel cunami in da je vse uničil. Dobro vem, da ne živimo na vulkanskem področju. Da more naše mesto prizadeti kvečjemu jugovzhodnik. In to pozimi, ko vleče

* *Alejandra Laurencich* (Buenos Aires 1963) je pisateljica in scenaristka. Je avtorica *Coronadas de gloria* (Galerna 2002), knjige pripovedi, ki je bila nagrajena pri *Fondo Nacional de las Artes*, ter *Historias de mujeres oscuras*, katere predstavitev bo v kratkem. *Bosna ...* je iz te knjige.

Prejela je kar nekaj nagrad za svoja dela. Sodeluje tudi pri literarnih prilogah in piše filmske scenarije.

vzhodni veter. Ampak sinoči sem si predstavljala, da nas je zalil cunami. In videla sem samo sebe, kako se pod vodo krčevito oprijemam droga za razsvetljava in se trudim, da se ne bi spustila. Z drugo roko sem namreč držala njeno roko. Videla sem jo v kalni vodi, njene skodrane svetle lase, kot od kake sirene. Deroča voda jo je odnašala. Čofotala sem, dokler nisem našla njene roke in zavpila: Držim te hčerkica, držim te! Počasi sem si jo približala; morala sem napeti vse moči, ker je voda vsake toliko butnila in ona je že velika in visoka, ne pa kot jaz. Telo se mi je treslo in tresla se je tudi ona, a končno sem jo le lahko tesno objela; kakor opica z mladičem sem splezala po drogu, dokler nisem zagledala neba in pomolila glave iz vode, ona pa je globoko zajela zrak. Tako sva počakali, da je bilo vsega konec. Rešili sva se! Mami, me je klicala, tako kakor takrat, ko je bila še majhna. Mami. Od ganjenosti je jokala. Jaz pa sem ji ponavljala: Ne govori, srček, ne jokaj, potruđi se in dihaj. Sinoči sem bila pa jaz tista, ki sem jokala, ko sem premišljevala take reči; sploh ne vem, zakaj si jih izmišljam, saj me potem obide nekakšna tesnoba. In potem moram spet misliti na neumnosti, da lahko zaspim. Kakšen drog za razsvetljava! si pravim, saj jih že leta ni več. Ali pa vendarle? In tako začnem dvomiti in premišlujem, kje na naši ulici so drogovi za razsvetljava. In najraje bi šla ven na ulico, v sami spalni srajci, da bi ugotovila, kje stojijo drogovi – če sploh kje so. Kot če bi bila od tega odvisna najina usoda – hčerkina in moja. Tako je! Temu se ne znam izogniti. Zgodi se vsako noč, ko zaprem oči. Zvoki ugašajo, v temi ostanejo le mački, ki kot tatovi hodijo po strehah. Še prej, ko sem se ravno ločila, sem se tega ropotanja tam zgoraj zelo bala. Potem pa sem se navadila, da se ne zgodi nič, da je le ropotanje. Ropot, ki me spremlja v zgodnjih jutranjih urah, medtem ko čakam, da se ona vrne, da se odprejo vrata ... drsenje njenih copatov po hodniku do stranišča, luč, ki se prižge v njeni sobi, in nato vrata, ki se zapirajo.

So dnevi, ko čakam samo na to, da pride ura za spanje: da ugasnem luči, spustim rolete in se spravim v posteljo. Včasih se sprašujem, kaj bi bilo, če bi nas nenadoma zadela katastrofa, na primer vojna kot tista v Bosni. V enem tednu si sosedje ali prijatelji postanejo sovražniki. Meja je lahko tu za vogalom, pri Bertinem kiosku. Vse v razvalinah. V rastlinah ni več zelenja, zavese in pohištvo so brez barv; vse je sivo, še nebo. V zraku vonj

po smodniku in po umazaniji. Predstavljam si, da se zapreva v klet. Tja zdaj spravljam prazne škatle gospodinjskih aparatov, pločevinke z barvami in stare igrače. Klet nima več kot šestdeset centimetrov – kar bo kasneje gotovo dober razlog za to, da se bom zamotila – na šestdeset centimetrov se ne bi mogli zbasati nikoli, še najmanj pa ona s svojimi dolgimi nogami. Ampak v vojni, kot si jo umišljam, nama služi kot zatočišče, kadar pridejo vojaki. Z Jasmino se objameva in ko nad sabo zaslišiva korake, zapreva oči. Ob vsaki stopinji se iz špranj vsipa prah na najine suhe lase, ki so polni uši – v vojnah so namreč uši in tifus. Usta imava suha in razpokana od žeje, tako kot jih je imela moja babica takrat, ko je morala vleči voziček v Ljubljano; petnajst let, pa taka žeja, da jo je žgalo po telesu in je počepnila in pila vodo iz jarka. Tifus, malarija, v vojaški bolnišnici se ji je bledlo v štirih obmejnih jezikih. Zato ne pustim, da bi Jasmina pila vodo iz jarka, ker vem, da se v vojni voda okuži. Ne ona ne jaz se ne pritožujeva, zelo močno sva objeti v kleti pod jedilnico, nič več se ne bojiva pajčevin, ki naju božajo, ko plapolajo v pišu, ki ga povzročajo koraki vojakov, ki hodijo po najini hiši. Slišali sva, da se z ženskami, ki so same, dogajajo strašne stvari, posebno še, če so lepe. Jasmina je lepotica, od nekdaj je bila. Le kdo je mama te punčke, so spraševale medicinske sestre in zdravnice, ko se je rodila. Ko vojaki odidejo, ko je vse v tišini, morda odpreva pokrov kleti in podeliva cigaretni čik, ki so ga pustili, pohojenega z blatnimi škornji. V tišini slišim, kako ji kruli v trebuhu. In pomislim, da moram poiskati kaj za v usta. Vsaj nekaj, pomislim. Najti moram kaj za svojo hčerko. Spomnim se, da mi je Berta pred tednom povedala, da je morala ubiti psa in ga zakopati na vrtu. En teden ni veliko, si dajem pogum, medtem ko slišim sireno, ki oznanja policijsko uro, in ropot helikopterja, še bolj stran, nekako na višini šole za angleščino, pa slišim vpitje ljudi, ki so jih odkrili. Ona me v polmraku gleda s tistimi svojimi zelenimi očmi, komaj osvetljenimi s tlečim čikom. Prinesla bom kaj za v usta, ji rečem. In ji naročam, kako in kaj, če se ne vrnem. Ampak vem, da se moram vrniti, ker je ona moj mladiček, ki ga puščam v gnezdu. Kdo je še videl, da bi ptič zapustil svojega mladiča? Nato se vidim, kako tečem po cesti, tako kot takrat, ko sem bila majhna in smo se igrali skrivalnice, na zapik. Ni ga bilo, ki bi me v tem premagal: »Vsi soigralci pofočkani!« Tečem in se izogibam kupom ruševin, razbitinam streh in stekla, zidovi, porušeni zaradi bombardiranja. Tečem naprej in na vogalu

zavijem, vidim luknjo, ki je nastala v steni Bertine hiše; poiščem gomilo prekopane zemlje, poklekнем v blato in začnem kopati. Vsa se tresem, roke, život, ko zadenem ob nekaj mehkega in kosmatega, se mi zdi, da mi bo počilo srce; rabila bi nož, si rečem, in potem, takole, sem spet v kleti. Mami, prišla si! mi reče ona in ni ji mar vonj po mrhovini. Kaj pa si pričakovala, golobičica, ji rečem, ko žvečiva in se smejeva. Majhni koščki, narezani z nožkom. Težko jih je požirati brez pijače, ampak kako pomirijo bolečino! Potem zaspi na mojih rokah, ki jo zibljejo, v neudobnem položaju, ker je malo prostora, a skupaj z mano, blizu ust čutim vonj njenih las in njeno počasno in zadovoljno dihanje. Hvala Bogu sem jo lahko nahranila še en dan. Kakor ko je bila še dojenček in se je lepo redila – samo z dojenjem. In spet čutim, kako mi po izsušenih licih polzijo solze in močijo njeno gladko najstniško čelo. Pod blazino poiščem robec in se glasno useknem. Spravim ga v rokav spalne srajce in pogledam na uro. Tri četrt na pet in še vedno se ni vrnila domov. Da bi se znebila tesnobe, ki me je obšla zaradi vojnega prizora, se skušam zamotiti s kako drugo malenkostjo. Kako sem neumna, si pravim, saj je ona že štiri leta vegetarijanka. Zakaj nisem šla iskat kake rastline, ki bi preživela na vrtu. Kako sem ji vendar mogla prinesiti pasje meso? Prav tam, pri Berti, je gotovo kaka aloja ali avokadovec. Kako, da se nisem spomnila? In premišljuje, ali v vojnah pustijo rasti sadno drevje ali ga pokončajo tako kot sovražnike. Take reči premišljuje ponoči, bedaste, zamotane, a vedno s srečnim koncem.

Znova pogledam njene zelene oči. Razburkane.

»Reci kaj!« zavpije. V ustih zarisan gnus. »Povej že enkrat, prekleto! Kaj samo stojiš!«

Roke imam vroče. Ima me, da bi ji primazala zaušnico. A se zadržim. Nekajkrat sem to že storila, pa me je ona udarila nazaj močnejše. Nočem iti še enkrat čez to. Ne vem, kako naj jo utišam.

»Pojdi se srat, zaradi mene ...« moj glas je hripav, šibek. Ona zmagoslavno pritrdi. Moram jo ustaviti. Zavpijem ji: »Ampak vedi, da če greš skozi ta vrata, nimaš več vstopa nazaj!«

Kaže, da je grožnja zalegla. Gleda me, kot da ne more verjeti. Čisto iz sebe. Rada bi razprostrla roke in jo tesno objela. A ona ugane mojo namero in se nasmehne. Sovražno. Skloni se. Vidim,

kako zgrabi torbo in mi obrne hrbet. Dolgi svetli lasje ji padajo čez ramena. Ne da bi se ustavila, odpre vrata in odide. Ko jih zaloputne, še nekaj časa odmeva. Naslonim se na fotelj. Počasi in tiho se spuščam, dokler se kolena ne dotaknejo tal. Ničesar več ni med nama, si rečem. A morda si jo bom nocoj lahko predstavljala ob sebi.

JOŽE LENARČIČ

TEHARSKA NOČ

(Iz knjige Šopek spominčic)

Prevedla: Luciana Hribar

Partizani so nam ukazali, naj izstopimo s tovornjakov na sredo ceste in nas obkrožili. Vsi so imeli nekaj v rokah. Puške, palice, pasove. Nekateri so bili na konjih. Nismo mogli verjeti vsemu temu.

Bilo je tudi dosti vaščanov, preprostih ljudi, v tišini. Prestrašeni so bili, kot smo bili mi; partizani so jih gnali do tja, da bi nas videli.

Vrnitev ni zadoščala, da bi spoznali resnico. Nismo se mogli opomoči od načina, s katerim so nas Angleži zahrbtno prodali v roke teh divjakov.

Angleži so se nam zlagali. Izdali so nas.

Kaj takega si nismo mogli predstavljati. Nismo bili samo mi z našim tovornjakom, bilo jih je sto, tisoč drugih, ki se jih je vračalo.

Edino gotovo in dokončno je bilo to, da smo bili tam.

»Na tla, na tla, poljubite slovensko zemljo!«

Te parodije nismo doumeli, spogledovali smo se in skušali razumeti, za kaj gre. Potem so nas začeli grobo tepsti s svojimi puškami, s palicami, dokler nismo pokleknili. Za tem so pohodili naše glave in jih pritisnili na cestni prah.

»Fašisti, izdajalci!« so vpili na nas.

Skoraj vsi tisti, ki so nas topli, so bili zelo mladi fantje, premladi, da bi človek verjel, da so bili nekoč v gozdovih. *»Zmagovalcem«* so se najbrž pridružili v zadnjem trenutku, in so gotovo opravljali *»umazano delo«*, da bi si tako zaslužili priznanje starejših partizanov. Vrste zmagovalcev narastejo v zadnjem trenutku, taka je pač človeška narava.

Surovi, nestrpni so bili, nič spontanega ni bilo v tistem cirkusu: zbrali so ljudi, da bi videli prizor, kako so nas prisilili da pokleknemo in poljubimo zemljo, in še tisto vpitje, ki je naznanjalo, kar so ljudje morali slišati.

Zaničljiv prizor, poln absurdne in zlobne laži.

Potem so nam ukazali naj vstanemo. Večina smo imeli s krvavim blatom umazane obraze. Za tem so nas, med brkami, pljunki in psovkami, gnali. Konjeniki so se vmešali med nas in nas z vso močjo, ki so jo premogli, udarjali po glavah. Začeli smo padati.

Med ljudmi sem videl starejšo ženo, ki je ob našem mimohodu jokala. Partizan jo je silovito porinil rekoč: »Kaj delaš, nora ti stara? Ali hočeš tudi ti z njimi?« Starka je padla na tla. Ni se pobrala, samo obraz si je pokrila in naprej molče jokala.

Prišli smo do nekih barak. Pognali so nas vanje. Z grozo smo spoznali, da je bilo tukaj veliko drugih civilistov in domobrancev, Hrvatov in Srbov. Zavedli smo se grozovitosti tega postopka. Bilo je za nas organizirano pravo koncentracijsko taborišče.

Od komunistov smo zdaj lahko čakali samo še najhujše. Vsekakor, imeli smo prvo bežno idejo, da je bilo vse to neke vrste kazen, ker smo se uprli Osvobodilni Fronti. Ne bi smelo biti drugače, smo si mislili, saj je bilo vojne že konec.

Kmalu smo spoznali, da smo se strašno zmotili. Nismo se mogli tako hitro sprijazniti z mislijo, da smo bili ob vse. Zapuščeni. Brez rešitve.

Vsakega posebej so peljali na zasliševanje. Nekateri se niso vrnili. Tisti, ki so se vrnili, so imeli zlomljene nosove ali strgana ušesa; nekateri so bili tako potolčeni, da smo jih komaj prepoznali.

Iskali so poznane, ugledne ljudi, oficirje; vedeti so hoteli, od kod smo doma. »Zdaj pa niste več tako razpoloženi, kot takrat, ko ste nas hajkali v gozdu, kaj ne?« so nam vpili.

Res je, napadali smo jih. Oni pa so bežali, sem si mislil. In še kako so bežali. Vedno so ušli. Poguma niso nikoli pokazali. Pogum pa nastane, če imaš višje razloge, kot pa je strah.

Visoko ceno smo morali plačati, ker smo jih osramotili s tem da smo jih videli bežati.

Morali so se maščevati zaradi strahopetnosti, ki smo jo mi poznali.

Vsi smo bili krivi, seveda, pa smo kljub temu morali na zasliševanja. Vsak je na svoje čakal. Zasliševanje je bila parodija, ki sploh ni poskušala biti sodba. Spoznali smo že, da so bile vse razsodbe neovrgljive.

Zasliševalci so se zavzemali, da bi izbrisali brezupen up, da bi bila smrt še bolj kruta.

Ure so bile videti dnevi. Brez jedi in vode. Samo vpitje, udarci, psovke, bolečina in kri. In smrtna utrujenost, ker v vsej tej nape-
tosti ni bilo oddiha.

Spomnil sem se zgodb, ki jih je pripovedoval sosedov Lascen, ko je bil po končani Veliki vojni zaprt v Rusiji. Tam so delali isto. Vse je bilo enako.

Parodija, mučenje. In smrt.

Satirično norčevanje, ki prinaša krutost smrti.

Naše dostojanstvo se je razblinilo v nič. Naše človeštvo je bilo neusmiljeno uničeno.

Prepričali smo se o naši neznatnosti. Nametani v barakah, med lastnim blatom in lastnim obupom. Igrače, zapuščene na milost in nemilost tistih pokvarjencev.

Veliko ljudi sem tam spoznal.

Neverjetne zgodbe ljudi iz vseh koncev Slovenije sem slišal. Opisali so mi svoja življenja do podrobnosti, in potem izginili. Za njimi jih je prišlo še in še, stoteri, vsak s svojo zgodbo.

Vsem se je mudilo urediti zadnje račune. Obupano so skušali poravnati svoje stare krivice, in umiriti nestrpnost. Pa so bile samo nedolžne pomanjkljivosti, navadne vsakdanje slabosti, brezupno hrepenenje po sedaj že nemogočih odgovorih.

Čudno je, kako malenkostni dogodki iz preteklosti postanejo nenadoma bistveni.

Nujnosti duše. Tolažba za večni mir. Vsi so glasno sanjali z neizrečenim odpuščanjem, z zadnjim poljubom, ki ga niso dali, z nedokazano nežnostjo, z nezadostno ljubeznijo.

Bilo je veliko dobro stoječih ljudi iz Celja in Ljubljane. Tudi nje je bilo potrebno obtožiti, ker je bilo nujno razdeliti si njihovo lastnino. Razdeliti si tujo lastnino. Partijska hierarhija je vrgla vse te ljudi svojemu tropu divjih hudobnežev, da bi jih raztrgali.

»Izdajalcu« je lažje nekaj vzeti. Vsekakor te, ki bi prejeli lastnino »izdajalcev«, ne bi nikoli skrbelo, če je bilo to postopanje pravično.

Naša domovina pa je imela preveč »izdajalcev«.

Ta prekleta beseda s peklenkim učinkom, je delovala kot hudičeva zarota in povzročila, da je vsak partizan zbesnel in izbruhnil svojo divjo surovost nad komerkoli.

Čim dalj je galaga perverznost laži, tem večja sta bila mučenje in bolečina. Naša notranja bolečina pa je bila večja kot vsi udarci.

Laž je bila tako perverzna, tako blazna, tako otročja, da se nam je zdel krut paradoks, da so se, v vsej tej surovosti, trudili in si izmišljevali vse mogoče stvari.

Rekli so nam, da smo izdali domovino. In da nas morajo uničiti, ker, da tako zahteva novi red, red novega narodnega očeta, Stalina, čisto tujega človeka, ki ga naši rablji niso nikoli videli, ne slišali. Gotovo je boljševiški priročnik priporočal tak postopek, in se ga je bilo treba do podrobnosti držati.

Take tesnobe še nisem nikoli čutil, obdan s tistimi živimi mrličji, zatopljenimi v misli, ki so z obupom pripravljali svoje duše na smrt, z malce dostojanstva, da bi premagali strah. Neznosna, samotna naloga.

Velikokrat sem si bil predstavljal smrt, in sedaj se mi je prikazala s svojim resničnim obrazom. Brez ugovorov. Molčēča. Zbadljiva. Korak brez spremstva, na slepo, brez vrnitve v majhen svet, ki se ga s svojimi mislimi obupno oklepamo.

Veliko Srbov je prosilo partizane usmiljenja. Ni mi bilo jasno, od kod tisto naivno upanje. Mi pa smo, nasprotno, stoično molčali. Dovolj nečlovečnosti smo že videli pri naših paznikih. Zopet naše čudno slovensko nagnjenje k prenašanju krivic.

Grozo sem videl z vsemi njenimi gnusnimi obrazi. Sam nepopisen pekel.

Videl sem, kako so ubili ženo, ki je poskusila ulti s svojim otročkom, ko je izstopila s tovarnjaka. Tekla je, dokler je ni rafal razkosal.

Slišal sem fantovo presunljivo vpitje od bolečin, ko se je vračal od zasliševanja, držeč, z obema rokama, svojo izpahnjeno čeljust.

Videl sem čisto odsotnega starčka, ki je neutolažljivo jokal in blodeč hodil z mrtvim otrokom v naročju.

Najhuje, če je sploh mogoče, da obstaja kaj hujšega, to, kar je uničilo naše brezupno človeštvo, se je zgodilo tisto jutro, ko so materam iztrgali njihove majhne otročičke, take, ki še sploh niso shodili, in jih položili na voz pod pripekajoče sonce. Bilo jih je kakih petnajst. Neprestano so revčki jokali. Njihova majhna telesca so se ves dan zvijala.

Presunljivo vpitje mater pa je prediralo strašno gozdno tišino.

Vsi smo bili tiho. Poslušali smo, kako se je odmev vpitja razširjal in vse razrušil. Znoreli smo skoraj od bolečin. Znoreli so tudi ptiči, znorelo je tudi drevje.

Počasi se tista telesca niso več premikala, slišal se je samo izčrpan zbor materinega joka. In potem, ko se je zvečerilo, je še tisto jokanje utihnilo.

Tisti večer smo si vsi, ki smo bili v barakah, želeli umreti z otroki.

Potem je prišla tista grozna tišina.

Angeli so odnesli svoje angelčke.

Pozno v noč so partizani pripeljali par konjev in, med smehom in šalami, voz odpeljali. Kakor da bi odvažali seno.

Ko smo po tistem gnusnem dnevu slišali, kako se je voz oddaljeval, je nenadoma zavladal mir. Mir preplavljen z bolečino, tak mir, kot sem ga občutil, ko smo se vračali od očetovega pogreba, mir brez solz, brez sape, prazen. In v tej nepričakovani tišini smo čutili, kot če bi ostali brez duše. Nismo govorili. Voljo so nam vzeli. Ukradli so nam življenjski nagon.

Moj svet je umiral. In imel sem boleč občutek, da spremljam ta izumirajoči svet.

Naslednji dan, ko sem zbudeno sanjal o smrti, ko sem videl ugašajoče upanje, sem se umiril. Ne morem verjeti, da sem bil pripravljen prestatati kaj takega.

S tekom dni smo izgubljali obleko, zobe, moči. Pridobivali pa smo udarce. In zaničevanje.

Mama nič ne ve o tem, sem si mislil. Hvala Bogu, da ne ve. Nikoli ne bi smela tega izvedeti, ker ne bi nikoli več našla miru. Že sama misel, da bi lahko kdaj izvedela, me je spravljala ob pamet.

Ivana me bo čakala v Italiji.

Brat me gotovo išče v Avstriji.

Jaz pa tukaj, sem si mislil, v tem od sveta nepoznanem peklu.

Te barake, ki so bile postavljene med Teharjem in Bukovžlakom, med gozdovi, da bi nas ne videli, so bile naš končni dom.

Angleška izdaja je bila v skladu s strogim programom holokavsta.

Pogosto sem premišljeval o Srečku, svojem prijatelju iz bataljona. Ko mu je eden izmed angleških vojakov v Avstriji ukradel uro, jim Srečko ni več zaupal. In to mu je rešilo življenje, ko se je odločil, da bo s Fonzijem skočil z tovornjaka.

Jaz pa sem, nasprotno, še zaupal. In to zaupanje mi je pljunilo v obraz in se norčevalo iz moje bedaste naivnosti. Tolikokrat smo

govorili, da nas lahko rešijo samo Angleži, da smo v ta nesmisel verjeli. Kako, da se nismo zavedali, da smo bili vedno sami? Zakaj so nas izdali, zakaj so nas poslali v smrt tisti, ki naj bi bili naši zavezniki proti tiranijam? Kaj se je dogajalo s to Zgodovino?

Vse to nepotrebno spraševanje me je mučilo.

Zakaj.

Zakaj.

Nič ni imelo smisla v tej jami smrti.

Vse je bilo mogoče; nesmiselnost, surovost, užitek ob našem vpitju, ko smo se zvijali od bolečin.

Videti je bilo, kot da bi naši rablji ne imeli niti malo vesti. In jaz, ki sem vedno trdil, da vest nikogar ne zapusti. Videti so bili kot bitja brez duše, kot da bi bila s kako grozno čarovnijo izbrisana skupna otroška leta, polna lepih navad.

Mislil sem si: kako more Slovenec narediti kaj takega? Kako so izgubili tisto nedolžnost?

Moje zasliševanje je bilo hitro. Ko sem vstopil v majhno sobo so me tako močno udarili po glavi, da mi je brnenje v ušesih onemogočilo slišati, kaj so od mene hoteli. Ker jim nisem takoj odgovoril, so me zopet udarili. Hoteli so vedeti od kod sem doma, kje sem bil z domobranci, kdo so bili naši oficirji.

Odgovoril sem samo, da so moji oficirji že umrli. Niso mi verjeli in so me zopet udarili, da se mi je pred očmi črno naredilo.

»Od kdaj si pri domobrancih?«

»Malo več kot leto in pol.«

Lagati nisem hotel. Vse to ni imelo zame nobenega smisla.

»Skupina C«, je rekel nekdo, ki ga nisem videl. Nato me je stražnik prijel za lase in me porinil ven. Padel sem in še preden sem se pobral, dobil v želodec brco, da mi je vzelo sapo.

Sključen sem bil na hodniku, skušal sem si opomoči. Čakal sem. Čakal.

Nič se ni zgodilo.

Za menoj je prišel drug domobranec, ki je bil tudi dodeljen v skupino C. Nekaj trenutkov sva stala tam, sama, dokler ni prišel neki drug stražnik.

»Katera skupina?« je brezbrizno vprašal.

»C,« sem rekel.

Sotrpin ni takoj odgovoril.

»B,« je potem rekel.

Ko naju je stražnik porinil v različne smeri, me je domobranec pogledal, kot s krivdo. Ali z usmiljenjem. Skupina C je bila skupina obsojencev na smrt.

Za tem, zopet udarci, psovke, bolečina, kri. In tista strašna utrujenost, ki človeku ne dopušča zasnovati nobene misli.

Najhuje je bilo, da to kar se je dogajalo na naši zemlji, ni nikogar zanimalo.

Končno smo tudi mi postali brezčutni.

Vseeno mi je bilo tudi, da so po nas prišli s tovornjaki in nas odpeljali.

Bližal se je konec.

Na oddaljenem kraju so nas odložili, slekli in zvezali z žico.

Tepli nas niso več.

Seveda, sem si mislil, energijo hranijo, da bodo raztrgali tiste, ki so bili v barakah še živi. Tudi tolikih psovkov nismo bili več vredni. Predstav ni bilo več, naših vlog v vsej tej parodiji je bilo konec.

Hodili smo v procesiji.

Slišala se je samo nerodna hoja naših bosih nog, ki so po zeleni travi vlekla naše ostanke. Nismo občutili jeze. Že davno smo pozabili nanjo. Bali smo se, čeprav smo vsi čakali, da bi ta dan končno prišel.

Ni mogoče opisati tistega trenutka, ko skoraj ne čutiš več svojega telesa, in se ti vse življenje, s svojimi občutki, prikaže pred očmi. Solze so se spojile z gozdnim večernim vonjem, z ljubimi, ki jih ni, s srečno preteklostjo.

In tisto nejasno, medlo, zbegano videnje onstranstva.

Hodili smo.

Pred seboj smo imeli tolikokrat ponovljeno podobo velikih petkov.

Hodili smo nerodno, saj nam je žica trgala kožo v zapestju in nam drgnila kosti. Kaj nam je bila mar zdaj bolečina?

Kljub vsemu je bila misel, da to ni naš konec, neizogibna.

Zakaj smo se vdajali čudnim, praznim upom, da se bomo v zadnjem trenutku rešili?

Pritoževal se ni nihče. Hodili smo neizprosni usodi naproti.

»Krivi.«

Krivi, ker smo se uprli.

Krivi, ker smo jim povzročili toliko sitnosti, ker se pred leti nismo pustili pohlevno umoriti, še preden smo se bili odločili, da se branimo.

Na vsake toliko je kakšen od naših padel. Takrat so ga tisti, ki so mu bili blizu, naglo pobrali, preden bi kakšen partizan hitro prišel in ga močno udaril po glavi s kopitom svoje nove angleške puške.

Večer nas je objemal. Videti nas ni smel nihče.

Noč je bila lepa, pa se je tisti krasen večer upiral biti sokrivec sramote.

Molili so, posamič, v dvoje. Od zadaj so se nam približevali in nas tolkli, da bi utihnil. Tudi jaz sem začel moliti. Olajšanje sem čutil, kot če bi bila tam babica, kot v mojih otroških večerih.

Prišli smo, kjer naj bi se vse končalo. Bile so protitankovske jame, ki so jih izkopali Nemci.

Tam bi bilo vsega konec. Na senu prespane noči, otroško igranje, mamin nasmeh, babičine pravljice ...

»Vsi na rob!« je zavpil Kajn.

Naredili smo te zadnje korake in stali jami nasproti. Tokrat smo pogledali vanjo. Obup tiste apokalipse nam je iztrgal zadnji vzdihljaj dostojanstva. Videli smo ogromen kup teles.

Čuden sijaj usmiljenja, svetosti, se je izlival iz tistega kupa razmetanih teles, in deloval na nas, kot balzam, da bi pozabili, da smo na koncu.

Potem je prišlo vpitje, psovke za jagnjeta, ki še niso bila v ravni vrsti.

Tišina.

Za našimi hrbti so pripravljali orožje z blazno počasnostjo, čisto rutinarno.

Bila je že naša enajsta postaja.

In tisto šepetanje.

... Zdrava Marija, milosti polna ...

Čutil sem, da padam v globok prepad svoje duše, in v tisti globini zavpil: »Usmiljeni Gospod, tukaj sem!«

Nenadoma je rafal zatulil sredi gozda, streljanje je trgalo telesa in nasilno prekinilo zadnje obupane misli.

Divja sila me je vrgla v jamo, potegnjen z žico tiho padajočih mučencev.

Videl sem se, kako sem padel na kup teles.

Pa sem še vedno čutil. Še vedno slišal.

Žica mi je trgala roke. Pa ni bila samo žica, bila je smrt mojih prijateljev.

Vpitje in zopet streljanje.

Bil sem omamljen od groze, in moja čutila so mi ohromila razum. Svojega telesa nisem čutil, in moj razum je bil v nemem prepadu pripravljen za smrt.

Še več teles je name padlo. Zadnja tisti dan.

Zgoraj je bilo še vpitje, psovke, smeh, bolno bledenje norih bitij, ki so še vedno streljali na že mrtve žrtve. Pekel je bil tam zunaj, s hudičevimi obrisi, ki so plesali v plapolajočem ognju.

Dvanajsta postaja.

Moje misli so se zmedeno vrtele.

Ne dojamejo kaj delajo?

Jezen sem bil, ker se je moj zadnji trenutek zavlračeval. Moja ura.

Ples divjakov se je končal, še preden sem prišel spet k zavesti.

Nato je tam zgoraj nastala tišina. Z njo se je vrnil mir in moja zavest.

Dolgo časa nisem doumel, da sem še živ. Nisem mogel verjeti, da bi bilo to vse. Zmedeno sem premišljeval, da ne zaslužim, da se smrt toliko časa zavlračuje. Moja smrt. Moral bi že biti z drugimi na neskončnem potovanju.

Rajši bi nič ne čutil. Samota me je kruto prestrašila.

Zakaj nisem bil v miru kot oni?

Takrat sem videl babičin obris.

Gledala me je. Smehljala se mi je, roke je raztezala k meni, kot če bi jaz bil majhen otrok, ki bi moral shoditi.

Odprl sem oči in se zavedel, da je bil moj obraz potlačen z vlažnimi prsmi. Vse moje telo je bilo zakopano in samo del moje glave je izstopal iz grmade mojih prijateljev. Čutil sem svoje noge, roke. Bil sem nepoškodovan. Premaknil sem svoje roke in čutil, kako so se v kepi teles druge roke potegovale brez nikakršnega odpora.

Takoj sem prenehal, navdan z grozo. Roke, ki so bile privezane z mojimi, so ostale tam, kamor sem jih jaz potegnil.

Čakal sem.

Tiste roke so bile negibne.

Brezkončno sem čakal.

Tiste roke se niso zganile.

Zopet sem potegnil in začutil, kako je vlažno meso zdrsnilo okoli mene, z lepko vlago mlačne krvi.

Tam zgoraj je utihnil zadnji hrup. Tu smo ostali mi, zapuščeni.

Jutri bodo še prišli, da bi napolnili jamo, sem si mislil.

Noč je planila na nas, kot če bi se zaprl zastor zadnjega dejanja tiste tragedije.

Murenčki so zopet zapeli, in luna je medlo svetila izza bežečih oblakov.

Prizor s podobo naših teles, je bilo zadnje dejanje divje žaloigre za vse človeštvo. Smrten poraz človeškega rodu. Vrnitev v prazgodovino upanja.

Vsi fantje okoli mene so bili kot dajatev Molohu, žrtve nerodovitnemu, praznemu, neobstoječemu namenu. Življenje se jim je razblinilo, ker je bil tak namen mogočnežev, ljudi, ki mislijo, da daljna bolečina ni bolečina.

Nekdo je obrnil palec navzdol, sedeč na lahkomiselnem in daljnem stopnišču zgodovine, in odločal o usodah naše malenkostne človečnosti. Nekdo je premaknil šahovske figure, in so morali kmetje zopet pasti v škatlo.

Izbrisati no nas morali, pregnati s sveta.

Tako je moralo biti. Nekdo je bil že odločil, da nismo potrebni za zgodovino, ki so jo hoteli pisati.

S svojimi ustnicami in jezikom sem pretekel tiransko žico, ki mi je zarezovala roke, ker nisem videl, kje bi se lahko odvezal. Končno sem dobil konec žice in ga z zobmi frenetično upognil.

Celo večnost sem žico grizel, jo upogibal, si urezal dlesna in nebo v ustih.

Pripognil. Ugriznil. In jokal. Počakal sem in zadihal, umiril ihtenje, ki me je dušilo.

Takrat sem zaslišal šibek ritem tožečega dihanja.

Nisem bil sam, nekdo je še ostal pri življenju.

»Hej! Kdo si?« sem rekel, kot v vzdihljaju.

Lastni glas mi je končno prinesel zavest o življenju.

Čakal sem. Čez nekaj časa je nekdo odgovoril.

»Nekdo umira,« mi je rekel drugi glas.

»Kako je s tabo?«, sem vprašal.

»Zadeli so me ob strani, ne morem se premikati.«

Bila sva midva, in še tisto odsotno dihanje, ki se je borilo, in se ni odzvalo najinemu klicu.

Razlog sem imel, da nadaljujem. Dolgo časa sem se boril z žico, dokler se nisem odvezal. Nisem si več urezal dlesni.

»Kje si?« sem vprašal glas.

»Tukaj, poleg debla.«

Skoraj nič več se ni videlo, tudi debla ne.

»Kar govori, k tebi grem.«

S težavo sem odkopal svoje telo izmed mehke mase svojih bratov. Pomagali so mi s svojimi glavami, rameni in hrbti.

Usmeril sem se proti glasu in mu pomagal razvezati roke.

Slišal sem ugaslo stokanje, ko je premikal svojo levo roko.

Potem sva si odpočila, brez besed. Videti je bil kakor zmagujoč oddih.

Vrnila se nama je svoboda teles in življenjska predrznost.

Potem sva ostala pri miru, da bi sledila ječanju, ki sva ga bila preslišala.

Nič.

»Hej! Kje si?« sva skoraj enoglasno vprašala.

Nič.

Tisto tožeče dihanje je prenehalo, ne da bi to opazila. Smrt je šla spet mimo. Končno je za njega prišlo olajšanje, in tudi za naju.

Nepremično sva še naprej čakala, poslušala.

Zemlja in telesa so bili, tisto noč, ena sama snov. Midva sva bila videti kot tujca na tistem svečanem odru.

Takrat sva z nedoumljivim spoštovanjem prisostvovala šumenju večnosti. Materialno življenje se je končalo in njegova nerazrešljiva skrivnost se je nadaljevala drugod.

Takrat sem pogledal v nebo, prepričan, da bom videl obrise, ki se vzpenjajo, hitre duše na poti v neskončno bivanje. Morale so biti. Moral sem jih videti. Moral sem videti slaven zaključek vsega tistega.

Pogledal sem v nebo, in takrat sem jih videl. Videl sem silhuete,

kakor bleščeče so plesale med množico medlih zvezd tistega pomladanskega neba.

Tiste silhuate so bile moje lastne solze, ki so se bleščale pred luno.

Vzdihnil sem; prijatelj mi je položil roko na ramo.

»*Pojdiva*,« mi je rekel.

Ostal sem pri miru. Nisem jih mogel zapustiti. Ne še. Nisem še dokončno počastil tistih fantov. Hotel sem ostati še malo tam, iz spoštovanja do njihovih zadnjih iluzij, molitev. Jaz sem jih videl oditi.

»*Pojdiva*,« mi je zopet rekel.

Na slepo sva iskala deblo padlega drevesa v jami. Z bolečino sva splezala po tistih dobrohotnih vejah in začutila vrhnji rob zemlje.

Zopet zunaj.

Kam?

Kam naj bi šla? Za naju ni bilo več prostora izven tiste jame.

Skušala sva se orientirati in sklenila, da bova hodila v neznano smer.

Nekaj korakov sem naredil, se ustavil in se obrnil. Moral sem ohraniti še zadnjo sliko. Videl sem samo črn madež med neznatnimi smrekovimi silhuetami. Midva sva bila zadnja sled življenja, ki je zapuščala Golgoti.

Oni bodo ostali tam, sem mislil. Za vedno.

Vedel sem, da bo odslej, ko se bo zvok najinih korakov izgubil v mraku, fante spremljala za vedno tišina gozdov.

Ne bom jih pozabil, sem si rekel. Nikoli jih ne bom pozabil, je bil obupan vzklik v raztrgani globini mojega srca.

Noč naju je požrla, kot če bi bila ona sokriva najine samotne predrznosti.

Zopet me je gozd objemal in sprejemal.

Nekaj sem slišal v hudih sanjah, ko sem se ob kozolcu prebujal.

Ne vem, kakšna tiranska igra možganov me je zbujala s takim fiksiranjem v glavi. Pekoče oči sem imel in čutil sem tisto težko motnjo v prsih, ki sledi skrajni izčrpanosti.

Nisva imela dovolj moči, da bi si izbrala primeren prostor, kjer bi počivala. Začel sem gledati okoli sebe, da bi videl, če je kaka nevarnost, ker sem dobro vedel, da nisva mogla kaj dosti hoditi, preden sva izčrpana legla.

Glava me je bolela, pa sem kljub temu čutil, da se je moje telo malo opomoglo, čeprav sem mislil, da se ne bo.

Moj prijatelj se je pritoževal, saj mu bolečina ni dopuščala spanja.

Pogledala sva se in ob tem pogledu komaj zadržala grozo. Na pol naga, umazana, krvava in po celem telesu potolčena. Komaj da sva imela znake človečnosti.

Takrat sva zaslišala glasove. Vstala sva in videla bližajočo se partizansko patroljo. Še preden so naju opazili, sva začela obupano teči. Potem so za nama streljali.

Moj prijatelj je zaostajal. Zavpil sem mu, naj napne vse sile. Še vedno je zaostajal. Vse dokler mu ni prekleti strel odnesel njegov zadnji vzdihljaj svobode.

Strah me je zadušil.

»Ne!« sem zavpil. S tako močjo sem zavpil, da sem ostal brez sape.

Ko je padal, sem videl samo njegove oči. Bil je odsoten pogled, ugašajoč, kot da gre k bolečemu koncu, na poti k večni svobodi.

Videl sem luknjo na njegovem golem hrbtu. Premaknil se ni več.

Tekel sem, tekel sem in se ne oziral nazaj. Prodril sem v gozd, moj svet.

Zopet sam, kot ves zadnji čas. Vsi so odhajali in me puščali samega, kot če bi bil preklet.

Tekel sem, ne vede, kdo teče, ker svojega telesa nisem čutil. Skrajna izčrpanost me ni več bolela in vse se je spremenilo v blodnjo.

Ni bilo več vpitja, ni bilo več streljanja. Nič. Kot če me bi čarovnija povrnila v dneve mojih iger v gozdu, ko sem se skrival, in vsenaokrog sem imel mir in tišino.

Skril sem se. Tresel se nisem več. Tisto igro sem se tisočkrat prej igral. Tam sem ostal, potuhnjen med grmovjem, kot če bi čakal zvonjenje angelovega čaščenja in se potem vrnil domov k mami. Minile so ure, zame neresnične, ure brez časa, in spoznal sem, da sem to igro dobil.

Vstal sem z neizmerno bolečino, ki so mi jo povzročale zabodene vejice in trske v moji mehki in nežni koži.

Zopet sam. Izgubil sem prijatelja. Bežnega prijatelja. Tako bežnega, da sploh nisem vedel za njegovo ime. Kljub vsemu, sva bila tisti večer kot brata.

Do mraka sem počakal in začel hoditi. Moje noge me niso več ubogale. Majal sem se. Nisem imel ne moči, ne volje. Vsi čudeži so se bili že izpolnili, ni bilo še enega, da bi me premaknil. Nisem vedel, kam iti, nisem vedel, kje sem.

Takrat sem v gozdu zagledal kočo. Šibka luč je sijala skozi okno. Približal sem se in videl ženo, starko.

Če bi bila moja babica, sem nerodno mislil v popolni zmedbi, če bi samo bila moja babica, bi me sprejela z radostjo, bi me umila. Ozdravila, nahranila, dala zavetje. Bi mi dala ljubezen.

Pogled mi je omedlel v tem obupanem hrepenenju. Starka se mi je zdela tako prijateljska, tako domača.

Končno sem videl svojo babico med figurami, ki so plesale v mojem deliriju. Očarala me je nora sreča. Nisem dvomil, da je ona. Moje oči, izgubljene v kaotičnem pogledu, so videle babico, in takrat sem začel močno trkati na okno in zavpil: »Babica, jaz sem, vrnil sem se! Odpri mi, prosim! Babica, Tomaž sem!«

Starka je takoj izstopila, za hip me je z grozo in dvomeč pogledala, in potem potegnila v kočo. Njene roke so bile videti močne, sprejemale so me in z lahkoto so pritegnile moje borno telo.

Posedla me je. Govorila mi je, pa je nisem mogel poslušati.

V moji glavi je bilo enolično ropotanje, kot če bi padal skozi tunel. In okoli mene so plesale sence.

Potem sem globoko sanjal. Globoko, kot je globok sam mir. Sanje, podobne smrti, ki se je prejšnji večer oddaljila od mene, ne vem zakaj.

Naslednje jutro sem se zbudil z njenim pogledom na sebi. V kotu mi je pripravila posteljo in ne vem, kako me je nesla do tja. Moja prva čista postelja odkar sem se vrnil iz svojega groba.

Pozdravila me je in mi tiho in nežno govorila, kot se govori bolniku. Komaj sem se malo zravnal, mi je ponudila žgance.

Prijazna žena me je samo opazovala, in bridko jokala. Žgance sem pojedel z veliko slastjo. Ona ni prenehala jokati, morda ni nikoli videla takšne prikazni, sem si mislil.

«*Jej, sin, jej,*» mi je pravila.

Gotovo si je predstavljala, kdo sem. Povedala mi je, da je cele noči poslušala streljanje, in so partizani ljudem prepovedali zvečer odhajati od doma.

Popoldan me je starka umila, potem mi je ostrigla lase in z zanimanjem poslušala vsako besedo mojega pripovedovanja. Lica si je pokrivala z obema rokama in njena izbuljena očesa sta me skoraj prepričala, da je bilo vse tisto neresnično, hude sanje, ki se jih ni splačalo pripovedovati, ker jim ne bi nihče verjel.

Drugi dan sem res čutil, da sem spet živ. Oditu sem hotel, da je ne bi nadlegoval, pa je vztrajala pri tem, da naj ostanem vsaj še en dan. Njena prošnja je bila kot balzam za moja ušesa.

Dva dni sem še ostal. Zadnji dan sva bila veliko časa tiho. Nisem mogel več govoriti, ker me je vsak spomin vlekel v prepad.

Popravila mi je moževo obleko in zvečer sem odšel. Ko sem ji segel v roko, sem čutil, da je ne bom nikoli več videl in, da ji ne bom mogel nikoli povrniti vse njene dobrote. Nič na svetu ji ne more plačati, da me je vrnila v življenje.

»*Bog vam plačaj!*« sem ji rekel iz globine srca.

Pomahala mi je, kot da bi rekla, da je malenkost. Ganjena je bila in ni mogla reči besede. Potem sem jo objel in poljubil, kot če bi bila moja babica. Moja babica je umrla, ko sem bil zelo majhen in je nikoli nisem mogel tako objeti. Bil je to objem otroka, z vso nedolžnostjo. Sedaj sem pa objemal obe, z neskončno zavestjo zahvale.

Oddaljil sem se z mislijo, da je bil ta moj zadnji dom na moji zemlji, vsaj za nekaj časa. Po šestih dneh sem prišel v Italijo. Tiste dni sem izpolnil dvajset let.

Celo pot me je spremljala podoba angela, ki me je v gozdu sprejel.

Za mano so ostali sledovi mojega kratkega življenja, razpršenega po oropani zemlji, zemlji, ki je bila nekoč moj raj. Moj nenadomestljivi raj.

Kljub vsemu, kljub nedavnemu peklu, se iz moje glave niso mogli izbrisati vsi tisti krasni spomini preteklosti. Tistih občutkov se ne da uničiti. Kljub temu, da me je neznano bitje hotelo umoriti, je kmalu prišlo drugo in mi vrnilo upanje.

Taka je bila moja dežela, ki sem jo zapuščal.

»BOŽANSKA GLOBINA
UMETNIŠKEGA USTVARJANJA«

Pesnik Vinko Žitnik (1903, Grosuplje -1980, Buenos Aires), ki se je pogosto skrival za različnimi psevdonimi (v izseljenstvu - Bogdan Budnik, Gorazd, Gospo-svetski, Oroslav Ozarnik), vsekakor sodi med avtorje, ki jih je slovenska literarna zgodovina neupravičeno prezrla. Ker pa je njegova literarna zapuščina (arhiv) varno shranjena v slovenski narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK) se bo morda nekoč našel kdo, ki jo bo temeljito pregledal in iz nje naredil/ objavil vsaj izbor njegovih najboljših pesmi (ohranjenih je ok. 4000 pesmi). Ob pesnjenju pa je V. Žitnik našel dovolj časa tudi za pisanje dnevnika, ki ga je pisal vse od zgodnje mladosti do svoje smrti. Žal je njegova značilna, izredno drobna, pisava težko berljiva ... po vsebinski plati pa gre za zanimive dnevnike, ki nam podrobno opisujejo samo dnevno dogajanje, kakor tudi njegovo razmišljanje ob pomembnejših dogodkih, o ljudeh s katerimi se je družil itd. Manj znano pa je, da je svojo pomanjkljivo formalno izobrazbo (po poklicu je bil orožnik in vojak) nadgrajeval z intenzivnim »samoizobraževanjem«. Zlasti ga je zanimalo vse kar je bilo povezano s poezijo, umetnostjo ... in ob tem je tudi sam duhovno in umetniško napredoval in se razvijal. V njegovem arhivu se je med drugim ohranil tudi krajši esej o poeziji, ki žal ni datiran (tipkopis obsega 10 str. manjšega formata). V njem se nam avtor predstavi ne le kot bralec literarnih študij in poezije nasploh, ampak tudi kot poglobljen mislec (morda celo kot literarni teoretik, ki pa, ob svoji skromnosti in zadržanosti, tega ni objavil). Morda pa je sedaj, ko je od izida njegove edine pesniške zbirke (Pomlad - 1937) minilo že 70 let, čas, da ta esej vendarle ugleda luč

sveta – in to v reviji, kjer je pred davnimi leti tudi sam nekaj malega objavil – v Meddobju.

Dr. Janja Žitnik, ki se je do sedaj še največ ukvarjala z njegovim delom, mu priznava pesniško žilico: »Ž. je pesnik spretnih, gladkih oblik z veliko sposobnostjo doživljanja, njegova metrika in rima sta brezlubni, metaforika pa precej neizvirna. Vzore je iskal pri Prešernu, Jenku, Gregorčiču in Antonu Vodniku. Jezik je mestoma leporečen in spominja na slov. moderno, drugod pa se približuje Jenku in ljudski pesmi.« (Slovenski biografski leksikon, 15. zv. – Ljubljana, SAZU 1991, str. 978).

Dr. Rozina Švent

POMLADNI DEŽ

*Poslušam vigradni šepet dežjà,
ki z listi, bilkami se pogovarja;
skoz okno gledam: v logu rosna tla
blešče se živo kot zelena zarja.*

*Na vrtu popek rdeče se smehlja,
iz njega snubi me vonjava mlada;
kot ustnice dotika se srca,
ponuja se mi kot najslajša vaba ...*

*Čuj, tudi v meni toplo šepeta!
Po mojih žilah se skrivnost pretaka
gorkó, sladkó, - in vir srcá vrvrá
in mi spočeti rdeči cvet namaka ...*

*Nemara prisluškujeva obá,
dekle, tej rosni pesmi šepetanja;
kaj ni, kot da škropilnica neba
zaliva cvetje, ki v obeh poganja?*

SLUTNJA

*Majski večer je tih,
sladek in zlato umit –
kakor da vanj je razlit
čez razcvetene ruše
pričakujoči vzdih
čiste dekliške duše...*

*Skozenj sladkóst se mi bliža, -
bela kot sneg, kot kri rdeča,
z vencem, brez trnja, brez križa,
da se nocoj z menoj sreča
in mi z besedo mladenke
osladí samske dni grenke ...*

BILÓ JE...

*Biló je, ondan je biló:
Njen raj odprt je nastožaj
bil bežen, blažen raj samó,
sijoč v meden in zlat smehljaj, -
in že zaklenil se grenkó.*

*Skoz vas je dihala pomlad,
oblečena v bohoten maj,
čez mlado, svežo svilo trat
poslednjih žarkov je sijaj
spreminjal se v tenak škrlat.*

*Prej preden bil sem onkraj vrat,
zaklenil raj se je trdó, -
in njen smehljaj, poprej ves zlat,
ugasnil je – in že temná
prekril ga je užaljen hlad.*

*Odšla je... Zdaj zaman vse dni
medlim, da srečal bi se z njo,
zaman po njej mrem vse noči ...
Biló je, ondan je biló, -
Bog ve, če še se ponovi ...*

NESPEČNOST

*O prazno, črno vedro – noč brez spanca,
ko duša žejna z ustnami pijanca
hlepí po sladkem vrču sna, počitka
in gleda k jutru s pólnočnega klanca,
kdaj sonca zlata dlan zastore črne
v nov dan in v mojo sobico odgrne
in dvigne me iz trnovega svitka!*

*Temà je votla, kot lobanja bridka ...
V njej brez mirú divjá srdita bitka
za sèn, dokler pojoči vzklik škrjanca
ne vrže me z ležišča brez napitka ...
A volja nočnih ur izdere trne
in duša h Križanemu se obrne
in ga prižmè – kot svojega Izbranca ...*

KAJ JE POEZIJA (PESNIŠTVO)?

Poezija je umetniški izraz lepega s sredstvi besed, vklenjenih v mero in ritem (valovanje), ki predstavlja vrstice.

Poezijo navadno delimo v lirsko, epsko, dramsko, versko in svetno.

Tu bomo govorili predvsem o lirski poeziji, ki dandanes zavzema prvo mesto v pesniških zvrstéh ter je njena problematika najbolj aktualna.

Kakovosti dobre lirske poezije so: moč iznajdljivosti, plameneč zanos, presenetljiva izvirnost, ki se ji včasih pridružuje drznost, prečiščena čustvenost, vzvišenost, nežnost vsebine, bogastvo in novost izražanja, ki v bralcu povzroči očaranje ali ginjenje (emocijo) ...

Kaj naj bi bila poezija v strogo leposlovnem pomenu, so se trudili vsi največji duhovi določiti, toda nikomur se ni posrečilo dati popolne opredelitve. Aristotel jo je označil kot lepo posnemanje narave, Platon ji je pripisoval notranji zanos človeka, Bacon ji je dajal prvenstvo v domišljiji, vezani z naravo človeka in kar človeka obkroža. Drugi so ji dajali drugačne opredelitve, toda popolnosti njenega bistva ni podal nihče.

Pesništvo ni odvisno niti od besedi niti od sloga, ker je v globini dela (pesmi), v načinu zamisli in čutenja. Poezija je izraz lepega s sredstvi besede v umetniški obliki; potem takem je vsak dober pesnik resničen umetnik. Toda tudi ta opredelitev ni popolna, ker nimamo jasnega in ustaljenega pojma, kaj je resnično lepo, kar potrjujejo razne pesniške šole in okusi raznih dob s svojimi »izmi«, ki podajajo v svojih delih svoj pojem pesniško lepega.

Pri nas je prof. in pesnik Vinko Beličič v svoji knjigi »Slovenska lirska pesem« označil liriko kot »bežen trenutek, navdih, ki za majhen čas ubeži razumu ... umetnost samote ...« v smislu najstrožjih romantičnih meril, ki odklanjajo vsako drugo liriko, kot so obredna, cerkvena, ženitovanjska, filozofska, reflektivna, vizionarska, domovinska, socialna, revolucionarna in narodna pesem. Prešerna in Murna predstavljajo kot viške naše poezije (romaniko in impresionizem), med tem ko ga pri drugih motijo sestavine: dolgoveznost (Gregorčič), miselne prvine (Kette), prazničen polet (Župančič), muka oblikovanja (Gradnik), razmišljanje (Lovrenčič in Kosovel) itd... Jenka, enega naših najboljših lirikov na kratko odpravi, da gredo njegove pesmi v dve smeri: v narodnobudno in otožno razmišljajočo, kar pomeni, da po njegovem Jenko niti ni lirik ker »domovinska pesem« in »misel« ne spadata v liriko. S tem je tudi prezrl največjega grškega lirskega pesnika Pindarja, ki je v 4. pr. Kr. pisal dolge in neosebne ode, Ovida z njegovimi dolgimi kanconami, ki je bil tri stoletja vzor lirskega pesnika.

Po Beličičevo je lirika zgolj čustvo bežnega trenutka, vkljenjena v kratko pesemco; v njej ne sme biti ne misli ne modrosti ne koristnosti, ampak tako po njegovem čista lepota občutja.

Zdaj pa poglejmo, kaj »filozofski pesnik« France Papež govori o sodobni liriki v svojem eseju: T. S. Eliot in »nerazumljivo« pesništvo.

Pravi: »Predstavniki novega simbolizma, ki jih moramo imeti zaradi pretehtanega razmerja med čustvom in razumom ter med obliko in vsebino v nekem pomenu za nove klasike, ... se kot nekaki idealisti v pesništvu niso ustavili pri doživetjih posameznih stvarnih pojavov, ampak so težili do vrednejših prvin in do zajetja neke idealne skupnosti in duhovnosti za vsem posameznim in zunanjim. Umetnostna stvaritev more namreč, tako trdé idealistične estetike, zajeti in izraziti v neki meri ideje stvari ter ima toliko svojo preontološko vrednost. Baumgartner je menil, da sta razmišljanje in intuicija, ki ju imamo tolikokrat za nasprotni, končno v tesni povezanosti pri pesniškem ustvarjanju. Korist od tega moreta imeti oba ...

Čeprav je pesništvo novih simbolistov mnogokrat odvisno od razumskega dojetja posameznih prisposodbnih prvin in simbolov in čeprav posega s celotnostjo podob najraje v bistvenost predmeta ter je zaradi tega včasih težko razumljivo, vkljub temu se more z veliko prodornostjo približati nekaterim vprašanjem sodobnega življenja...

Na vprašanje, o čem naj govori, se pojavita pesništvu in umetnosti navadno dva odgovora: 1) oznaka sodobnega življenja in zunanje stvarnosti ter 2) vprašanje človeka in možnosti njegove povezave s stvarnostjo in nadstvarnostjo. Govorjenje o tem ni lahko: dobro pesništvo mora nekaj povedati in se obenem vprašati, zakaj je tu, čemu služi in kakšno naj bo, da bo koristno ...

Kakor filozofija mora tudi pesništvo koristiti; pesnikovo ustvarjanje ni samo vživljanje osebnosti ob dojetem, ni samo izraz njegovega osebnega gledanja njegovega »notranjega glasu«, ampak je vsaj delno tudi odkrivanje bistva stvari, doseg objektivnosti in resnice ...

Naše življenje je namreč sožitje z ljudmi in stvarmi; združeno je s svetom, ki se mu (pesnik) bliža in oddaljuje ter ga presnavlja. V tem delovanju, v osnovnem nihanju med okoljem in samim seboj, leži človekova možnost za polnost doživljanja in tudi izvor umetnostnega dela...

Težko, »nerazumljivo« pesništvo mora namreč, da opraviči svojo zunanjo nejasnost, nenehno ohranjati bližino človeku in podajati rešitve (naloga, ki jo reši realizem) in ne ostajati samo pri nakazovanju (ki je bliže simbolizmu)...

Pesnik mora težiti končno za tem, da ga sprejme in razume čim več ljudi...

Vrednost pesnikovega dela je v iskanju in odkritju človeka v njegovem končnem razmerju do duhovnosti. To je tudi pravi smisel vse umetnosti...

Vprašanje, kako povedati svoje misli in kako doseči lepoto, da bo izrazita, je za umetnika eno najvažnejših vprašanj. Svojskost izražanja in odgovarjanja je odvisna od pesnikove priprave in od notranjega trenja različnih doživetij, misli – navdihov. Napačno bi bilo misliti, da je za pesem potreben samo en »navdih«, ena ideja. V ustvarjalnem delu zbira navadno pesnik svoja doživetja in navdih dolgo pred tem, ko se dokončno pravilno izrazi. To preustvarjalno delo, to zbiranje »podatkov« in nekako dialektično napredovanje vpliva odločilno tudi na njegov slog in obliko pesniškega izražanja ...

Značilno za moderno pesništvo je nenadno prehajanje iz ene podedbe v drugo, iz enega simbola v drugega... Značilno za pristno »težko« pesništvo je končna jasnost in naravnost ...

Navedimo mišljenje Rafka Vodeba o dobrem sodobnem pesništvu v sestavku: »Nobelov nagrajenec Juan Ramón Jiménez«, kjer se zavzema za »abstraktno in hermetično pesništvo«.

Pravi: Jiménez navadno velja za hermetičnega pesnika. Take postavke ni težko dokazati, saj je njegova pesem dostikrat le čista, bistvena, absolutna lirika in nima z zunanjo stvarno danostjo skoraj nobene zveze: je poustvaritev zunanosti v popolnoma novo, višjo in v nekem pomenu resničnejšo stvarnost, ki živi v duši ...

Za našo, po germansko vzgojeno miselnost, ki rada malikuje premočrtnost, je edinstvena Jiménezova plodovitost in neizčrpna razvojna možnost. Vzrok zanjo je iskati v dveh navidez nasprotnih si lastnostih, ki jih pesnik druží v sebi: sredozemska genialna nemirnost in zagrizena avtodisciplina, neizprosna volja po popolnosti, po absolutnem ...

Lahkotno izražanje se razvije v mojstrsko zvočnost, doživetja in vtisi postanejo klasično prozorni in krepki, izraz neposreden in bistven, absoluten ...

Je povsem jasno, da ni bilo vse skladno z idealom: polnost življenja, izražena v bistveni sintezi Razum-Beseda. Razum da stvára pravo ime, beseda pa mora biti stvar sama, poustvarjena v duši, in v moči te stvariteljske sile vez med pesnikom in ljudmi. Beseda je tako nosilka najvišjega življenja, cvet brez korenin in stebela, ki živi od luči spomina...

(Pesnik Vodeb je za primer hkrati priobčil nekaj Jiménezovih pesmi v prevodu, ki ponazarjajo to razumsko, spekulativno in hermetično poezijo – »cvet brez korenin in stebela« in zato cvet iz papirja.)

Iz navedenih treh primerov je razvidno, da vsakdo izmed njih sili v svojo skrajnost po svojem značaju in spoznanju in da nihče ne pozna pravega merila, da je resnica v sredini in ne v skrajnostih, ki prehajajo v nesmisel in so pojav časovne mode in okusa ali pa osebnega nagnjenja v tako ali drugačno smer. Neprijetno je le to, ko vsi trije tako dogmatično postavljajo svoje trditve kot nezmotljive – in vsi trije so pesniki in izobraženci. Predaleč so zašli že od ustaljenega pojmovanja poetike!

Predmet, ki ga poezija more obsegati, je ves bivajoči svet in vsi svetovi, ki jih je zmožna ustvariti človeška domišljija. Njeno polje je obširnejše kot polje znanosti, kajti pesnik more s svojo stvaritelj-

sko domišljijo dospeti tja, kamor znanost ni mogla dospeti. Da pa neki predmet, pojem ali dejanje, resnično ali umišljeno, morejo stopiti v območje poezije, je zadosti, da so zmožni zanimati domišljijo in občutje pesnika.

Prava poezija nima drugega namena kot povzročiti čisti užitek lepote. (Kakor smo mogli malo prej videti pri Fr. Papežu, pa mora poezija nekaj povedati in je tu, da koristi!) Poučuje ali moralizira le posredno, toda redno, kajti morala in resnica sta neločljivi od resnične lepote. Toda v trenutku, ko zapusti svobodni svet umetnosti in si postavi za namen, neposredno poučevati, izgubi svoj bistveni značaj in postane prozaična. Vsi resnejši kritiki potrjujejo, da čeprav namen poezije ni preiskovanje resnice, mora resnica sobivati v njeni globočini. Francoski kritik in pesnik Boileau je rekel, da ni lepote brez resnice. Nemški misleci pa trdijo, da mora biti poezija bolj resnična kot zgodovina in znanost. Seveda mora biti ta resnica nevsiljivo, umetniško prikazana in v delu samem tako vsrkana, da se bolj vonja kot pa vidi njena navzočnost v pesniškem delu. Pesniška dela pa, ki so plod čiste domišljije, pa morajo imeti značaj resničnega, to je: psihološko izkustvo, da bi se to moglo zgoditi, čeprav se ni zgodilo, kolikor ni vzeto iz bajeslovnega sveta, ki pa dandanes vedno bolj stopa v ozadje zaradi odlitja novih in globljih studencev poezije.

Domišljija je element, lasten poeziji, zlasti epski in dramski. Mišljenje vsakdanjih smrtnikov ne vidi več kot dejanje. Znanost prosplošuje in izvaja zakone iz opazovanja dejanj, poezija pa, ki zavzema srednje mesto, odseva načela in zakone v kakem dejanju ter oblikuje v njem splošna spoznanja in občutke. (Dandanes tako poudarjeno »bistvo stvari«, ki da mora biti navzočo v dobri poeziji.) Kritik Col y Vehí pravi, da poezija poduhovlja svet. Kjer pozitiven človek ne vidi več kot lastnino ali zakone snovi, najde pesnik neusahljiv vir sladkih občutkov in vzvišenih pojmov. Po drugi strani pa posnavlja (materializira) na neki način misli in občutke s pomočjo umetniške domišljije.

Poezija se imenuje univerzalna umetnost, in to univerzalnost ji je treba priznati tudi v pomenu, da mora vsak leposlovec biti nekaj pesnika v svoji globini, kajti nemogoče je, da bi ljudje ustvarjali leposlovsna dela, ki resnično ne čutijo poezije.

Poezija se razlikuje od drugih umetnosti po svoji splošnosti, kajti med tem, ko druge veje umetnosti obsegajo en sam, njej lasten pojem, obsega poezija vso lepoto. Poezija uresničuje živo lepoto v času in prostoru, ostale vrste umetnosti pa jo uresničujejo nepo-

polno, bodisi v času, bodisi v prostoru. Poezija se razodene duši naravnost, ostale vrste umetnosti pa delujejo posredno s pomočjo čutov. Poezija ustvarja oblike lepote, ostale vrste umetnosti pa prikazujejo samo delne pojme te oblike, zaradi česar je poezija samostojna, bistvena umetnost, med tem ko druge umetnosti ne morejo bivati brez poezije, če hočejo biti nekaj več kot golo posnevanje narave. Seveda to ne pomeni zanikanja ali podcenjevanja drugih vrst umetnosti. Vse namreč predpostavljajo poezijo, ki je božanska globina umetniške stvariteljnosti. Tako poezija posodi telo svojim podobam in primeram kot plastična umetnost posoja svojo snov (kamen, mavec, les), razširja s svojimi deli idejna obzorja ter ugaja posluhu s skladnostjo svojih valovanj; toda njene podobe nimajo kiparske izrazitosti in trdnosti, njene barve nimajo moči slikarstva, skladje njenih besedi ne povzroča tako sugestivnega občutja kot glasba. Nižja je od ostalih vrst umetnosti v sorazmerju s tistim, kar določa njih posebni značaj, toda se predstavlja višja od vseh, kolikor združuje lastnosti vseh ter jih podreja svojim za bolj široko in popolno prikazanja svojega vzora lepote.

Nesnovnost je bistveni značaj, po kateri se poezija razločuje od ostalih vrst umetnosti. Načrt in izražanje sestavljajo notranjo obliko poezije, ki se na ta način pozunanja, da daje umetniško obliko jeziku s pomočjo pisanja v vrsticah, dasi zlasti za dramsko poezijo ni nujno kritično izražanje.

V svojem načrtu mora pesnik v snovanju dela dati enotnost v različnosti. Španski pesnik Campoamor pravi, da mora vsak umetnik združiti v svoji osnovi zamisli ostale misli. Prevladovati mora osnovna misel, ker brez nje umetniško delo ne more uspeti. Kot je Bog storil vse s številom, težo in mero, mora biti umetniško delo storjeno na tak način, da se enotnost ne izgubi v resničnosti ter je različnost použita v enotnosti. Poezija mora imeti plastičnost skoraj vseh umetnosti: mora imeti obrise in barve slikarstva, besedno valovanje glasbe, trdnost in izrazitost kiparstva in enotnost v različnosti, kot jo ima arhitektura.

Za poezijo je nujno, da v njej gospoduje samoniklost in preprostost, kajti ves čar se izgubi, če je v pesniškem delu opaziti napor, s katerim je pesnik delo ustvarjal.

Poezija ima svoj slog, ki se razločuje od ostalih leposlovnih zvrsti. Toda bistvo njenega izražanja ni samo v zvenenju vrstic in kitic, ker je potrebno, da ima pesnik dušo, ki njeno navzočnost dahne v delo, sicer se v pesniško delo vrinejo vrstice brez duha, kar se dogodi pri tistih, ki v kaki blesteči in našopirjeni obliki ne ugnetejo nikake pomembne misli ali spoznanja.

Poezija, kot sleherni obliki izražanja človeškega duha, ima svoj lastni jezik, ki pa ni kak poseben jezik, sestavljen z besedami, ki niso splošno rabljene po ljudstvu in ki ne bi bili z lahkoto umljivi, niti ni isti ljudski jezik, sestavljen z istim načinom vsakdanjega uporabljanja. Zoper ta pogoj greše dandanes zlasti abstraktni pesniki in iznajditelji ali učenci raznih sodobnih »izmov«, ki se trudijo »ustvarjati nove besede« in tako »priti do dna« bistvu poezije in čarobno vabeči absolutnosti. Kar načelno razlikuje pesniško izražanje, so podobe, kajti proza se omejuje pri izražanju misli na jasen in splošen način, med tem ko si poezija prizadeva to storiti bolj vidno in osebno. Jacques Maritain naravnost trdi, da je pesniku treba zapustiti besede z vso njihovo obloženostjo laži ter ustvarjati nove ali preustvarjati davne. To je tudi vzrok, zakaj pesnik tako pogosto uporablja prisposodabljanje, alegorijo, poosebljenje pojmov in predmetov, metaforo, hiperbolo in vse vrste podob, ki so več ali manj odvisne od domišljije. Razen tega mora biti pesniški jezik jedrnat, ki zavrača vmesne misli kot nepotrebne, pred vsem pa vsako širino brez pesniškega pomena in končno vse podobe, ki predstavljajo miselno izumetničenje ter slovniško in govorniško nabreklost. Razžarjenost občutkov in zanos, značilna za pesniško domišljijo, storita, da misli in spoznanja včasih niso predstavljena v nekem logičnem redu, pri čemer pesniki uporabljajo pesniško dopustnost (*licencia poetica*).

Zedinitev poezije in glasbe je primorala pesnika, zlit jezik v periode in izraze v simetričnem obsegu in medsebojnem razmerju. In ta značilna navada, ali bolje rečeno: dolžnost, dati zvenenju – zunanjemu elementu in snovi poezije – umetniško obliko, potrjeno po uporabi vseh narodov in dob, je mogočen pripomoček pri uresničenju lepote izražanja, združujoč njeno zunanjo obliko z notranjo. Od tod tudi splošno in priznano mnenje, da je pisanje v vrsticah, kiticah in valovanje zlogov (*ritem*) edini jezik, ki je lasten poeziji.

Sodobni pesniki zanikajo pesniško izražanje v strogih kiticah in vrsticah ter uporabljajo prosti verz brez določene dolžine, stika (*rime*) in ustaljenega valovanja zlogov (*ritma*) ter grebejo za »notranjim ritmom«, češ, da je pesniški izraz v tej rabi bolj prost, pristen in globok. To približevanje »govorjenju v prozi ali vsakdanji govoric«, ki ima za podlago in namen primitivnost, pa je nevarnost, ki more voditi v slepo ulico brez izhoda. Ritmično izražanje ima prednost pred prozaičnim, ker je bolj idealno, bolj vzvišeno, bolj zveneče in lepše. Še več! Vse dotlej je veljalo načelo, da je izražanje v simetričnih kiticah za liriko edino mogoče izražanje.

Vsak vznik pesniškega navdiha je ali v pesnikovi duši ali izven njega; nekaj, kar živi v pesniku samem, torej nekaj subjektivnega, ali pa neka zunanja resničnost, torej nekaj objektivnega. Iz tega sledi, da je poezija subjektivna in objektivna; ker pa si ti dve stanji nista povsem tuji, ni poezije, ki bi bila čisto subjektivna ali čisto objektivna, marveč je poezija, v kateri prevladuje subjektivnost, in to je lirična poezija, in poezija, v kateri ima objektivnost prevladujoč značaj, in to je epika.

V lirični poeziji izraža pesnik s pomočjo besednega zaklada lepoto svojih misli in intimnih občutkov. Lirika bi se mogla imenovati poezija glasbe. Ker je lirična poezija v tistih pesniških delih, v katerih pesnikova individualnost najbolj odseva, ji ni mogoče začrtati mejá, ker mora v pesnikovo območje spadati vse in mu dati priložnost, da s pomočjo svojega izraza čuti individualno in pesniško v svojih stvaritvah. Toda pripomniti je, da subjektivno stanje pesnika vedno ne zadostuje samo po sebi, da bi povzročilo zanimanje za vsebino pesmi. Človek se zanima predvsem za to, kar je človeško. Da bi nepesnik mogel biti zmožen, čutiti s pesnikom ter s pesnikom imeti pesniško zanimanje za delo, je potrebno, da položi v njegovo dno splošno čutenje človeka in globoke resnice njegove zavesti in izkustva. Na kratko: potrebno je, da pesnik, kadar izraža svoje občutke, vanje položi nekaj, v čemer najdejo ljudje tisto, kar jih živo zanima; če ne sledi temu načelu, more biti avtor dela dober zlagatelj vrstic in kitic, dober govornik, toda ne dober pesnik.

Lirične pesmi morajo biti kratke in s snovjo, ki je lahko umljiva, ker si pesnik v lirični pesmi ni dal druge naloge, kot izraziti neko posebno stanje svoje duše. Enotnost lirične pesmi je v stanju, določenem v duši pesnika, toda pesem ne sme biti stvaritev z nasprotji raznovrstnih misli in zmešanih občutij, kar se včasih vrine pri daljših pesmih. (Klasičen primer te »razbite enotnosti« v daljši lirski pesmi je znano »Pokopališče ob morju« francoskega pesnika P. Valerya!) Enotnost mišljenja in čutenja mora biti prikrita v pesmi, ki ne zmanjšuje obilne različnosti pod glavno mislijo ali vodilnim občutjem.

Lirična pesem ali pesnitev, da bi bila zares lepa, terja ne samo enotnosti in različnosti, marveč tudi mnogo živahnosti in izraznosti. Najboljši način za izražanje misli in občutkov v liriki je, omejiti se samo na eno podobo, eno simbolično obliko, na nekaj, kar se živo vtisne v domišljijo.

Nič ni bolj žalostnega kakor mrzlo in izumetničeno izražanje svojih nagnjenj in spoznanj, kar se dandanes tako pogostoma

vtihotaplja v abstraktno poezijo in v poezijo vseh vrst in smeri, v kateri se pesniki trudijo, priti do »bistva stvari« in odkritja novih resnic v razmerju človeka do stvari in življenja. Naj bodo ta nagnjenja kakršna že, vedno je potrebno, da se prikažejo kot globok in mogočen izraz dušnih moči ter kot sad naravnega in samoniklega navdiha, ne pa, kot delovni napor razuma in jalovo prizadevanje za izvirnim in novim z nejasnostjo ali nesmiselnimi zaključki. Zelo važno je, da je lirično občutje živo in pronicavo, močno in globoko, samoniklo in toplo. Jakost občutkov je neodklopljiv pogoj lirike, pa najsi bo že katera koli vrsta občutij, ki jih pesnik izraža. V najtišjem izlivu nežnih čutenj kot v najsilnejšem izbruhu zanosnih strasti je enako potrebna izpolnitev teh pogojev, če hoče pesnik, da bo pesem to, kar mora biti: posoda lepote. Snov pesmi, ki ni bila občutena, bo težko živa, ginljiva in zanimiva. Kritik Revilla pravi, da, če sta dani pesniškemu delu življenjskost in občutje, žar in samoniklost izražanja, bodo brez težave izpolnjeni vsi drugi pogoji.

Besedje, uporabljeno v liričnih sestavkih, mora biti bolj harmonično, bolj prilagojeno pravilom zvočnosti, kakor v ostalih pesniških zvrsteh. Kadar je besedilo resnično spremljano z zvenenjem, je na vsak način potrebno ohraniti pravilnost kitic, - pravilnost, ki se je ohranila v vseh časih zaradi večjega umetniškega učinka, kajti enovitost zvočnih period vsebuje enotnost in vzvišenost tona, ki je jakost učinka vtisne pesmi (pesnitvi).

V liriki je bistvenega značaja tudi mera. Nešteta različnost motivov je bila vzrok, da se je v liriki razvilo pisanje v kiticah v vsem bogastvu različnosti pod metričnimi pogoji. Kritik Mendez Bejarano pravi, da metrične oblike lirike potrebujejo tekočnost in izredno gibčnost, da predstavijo vse stopnje zanosa, bolečine, vere, obupa, upanja ter tudi najbolj zapletena stanja človeškega srca in duhá. V takih trenutkih najvišjega zanosa se pesnikovi duši prikaže lepota v božanskem razodetju in ritem najde nove glasove in novo harmonijo, ki označuje polet pesniškega zanosa.

Rima (stih) je v lirični pesmi kot v svojem lastnem elementu. Priklicana med drugimi ustvarjalnimi opravili za poplemenitev čustvenosti, raste v pomenu pri poudarku izraza, razgiblje občutje ter nadomešča učinke zvočnosti ali pa jih stopnjuje. Sestavki čiste lirike ne zaslužijo prostih verzov, kajti celó na angleškem Parnasu, ki je v toliko pesnitvah odpravil rimo, je doslej tej prvini v liriki dal potrebno vlogo in pomen.

Mnogi sodobni pesniki so v iskanju po novem, izvirnem in »enkratnem« v pesmi zavrgli valovanje jambov, trohejev, daktilov,

anapestov itd. ter odpravili stike (rime); trdijo, da so iznašli »no-tranji ritem« stvari, da je ta ritem naravnejši in pristnejši in da je tako lažje (brez strogih klasičnih pesniških oblik) prodreti v bistvo stvari in poezije same. Ves dosednji napor pa daje slabe zaključke in podporo takim trditvam in poskusom »sodobnih pionirjev« v iskanju rešitve človeštva in »absolutne resnice v poeziji«; vse tako kaže, da je to le moda časa, drznost mladih, ki se približujejo začetniškemu primitivizmu, ki ga nikakor ne moremo jemati kot vzor poezije in novega klasicizma, ki je zavrzel vse staro in skozi napor vseh resničnih pesnikov po stoletjih potrjeno – in po psihološkem čutu ljudskih množic odobreno. »Absolutna prostost« v poeziji je sicer za neizkušene in drzne zapeljiva, toda vodi kakor vsaka »absolutna prostost« v anarhijo. Zagovorniki tega »novega odkritja« v poeziji ne morejo z nikakimi resničnimi dokazi svojega eksperimentiranja podpreti.

Da še enkrat ponovimo: v liriki terja ustvarjalnost pesnika – zaradi neusahljive različnosti njene vsebine – vse mogoče sestave v kiticah, vrsticah in ritmu ter si vselej izbere najbolj izrazno mero, najbolj zvočno in najbolj prikladno umetniškemu ustvarjanju in čutu. Valovanje zlogov v vrsticah kitic se razvija in razvije kot zvonk-ljajoč izraz čutenja – in duša se raduje, ker je v tem zvenenju našla odmev duhovnega življenja.

Ako vzamemo za osnovo razporeditve različnih občutkov in misli, ki vznemirjajo pesnike, bi mogli liriko razdeliti ne tele skupine:

- 1) na misli in občutke, navdihnjene ob premišljevanju Božanstva ter vsega, kar se v zvezi z Njim razodeva v onstranstvu intuitivno, kamor spadajo lirično-religiozne pesmi;
- 2) na misli in občutke, navdihnjene od drugih ljudi (kot n. pr. ljubezen v vseh stanjih, prijateljstvo, občudovanje oseb in stvari v zvezi z njimi, kamor spadajo vse erotične pesmi, jemljajoč pojem v širšem pomenu besede, ki vključuje hvaležnost itd.);
- 3) na misli in občutke, ki jih pesniku navdihuje narava in vse, kar je v njej ali v zvezi z njo, - torej lirika, ki opeva naravo ter njeno lepoto;
- 4) na misli in občutke, ki jih pesniku navdihujejo zgodovinska dejanja, kamor spadajo lirično-junaške pesmi, dalje pesmi, ki pojejo o domovini, o njenih bojih, porazih in zmagah, o njenih junakih in slavnih možeh;
- 5) na misli in občutke, navdihnjene po kakem dogodku ali dejanju v življenju pesnika, ki so njihova osnova nesreče, bolečine, razočaranja in podobno, ki predstavljajo elegično liriko;

- 6) na misli in občutke, navdihnjene ob premišljevanju idealov ter abstraktnih predmetov, kot so pravičnost, resnica, svoboda, umetnost itd., kamor spada tudi filozofska in moralna lirika, ki jo ne obremenjuje gola didaktičnost; in
- 7) na misli in občutke povsem osebnega značaja, ki zajema stanje pesnikovega občutja, kamor spada tudi humoristična in epigramska lirika.

V strožjem razporedu bi se mogla ta razporeditev skrčiti na tri glavne razdelke, ki obsegajo Boga, naravo in človeštvo ter potem takem poezijo skrčiti na versko, naravno in človečansko.

ENGELMANOVA ZGODBA

ob šestdesetletnici njegove dramatične in
srhljive epopeje

UVOD

Nekega popoldneva v mesecu juliju leta 1969 me po telefonu iznenadi zvoneč, visok moški glas v gladki in topli slovenščini z živahnim primorskim pridihom: »Arhitekt, nujno moram govoriti z vami. Dovolite, da se vam predstavim: sem **Miran Engelman**, diplomiran ing. arhitekt iz Ljubljane, preselil sem se iz Mendoze v Buenos Aires in iščem zaposlitev. Kot risar, nič več kot risar!« Takrat nisem niti zaslutil, da bom spoznal protagonista ene najbolj presenetljivih zgodb iz prvih let slovenske tragične povojne zgodovine.

Domenila sva se za sestanek v mojem takratnem ateljeju v centru Buenos Airesa, nasproti obeliska na aveniji Nueve de Julio (9. julija). Ker se je moje profesionalno delo kopičilo sem prav takrat iskal risarja, ki bi mi pomagal pri izdelovanju načrtov in detajlov. No, ing. arhitekt Engelman, ki ni hotel biti kaj drugega kot risar, je bil presrečen in vesel, da je dobil zaposlitev pri svojem rojaku in je že naslednji dan nastopil službo.

Miran je bil zelo natančen, iznajdljiv in zvest risar in sva se hitro navadila drug na drugega. Ker pa je bil tudi zgovoren, mi je kaj kmalu začel sproščeno pripovedovati svoje zgodbe, najprej iz Mendoze, kjer se je sprva naselil, kmalu pa je začel posegati v tisto svojo preteklost, ki ga je najbolj zaznamovala, to je v dogodke kmalu po drugi svetovni vojni. Takrat je bil Miran ugrabljen v Komnu pri Gorici od Oznovcev in odpeljan v Ljubljano v njihove zapore, od koder mu je po 51 dneh uspelo pobegniti. Nad doživetjem tega pobeга je bil od sile navdušen in mi zavzeto zatrjeval, da bi bilo treba iz te zgodbe napraviti film. Seveda, je trdil, bi glav-

no vlogo igral on sam. Pokazal mi je nekaj dokumentov in eno stran tržaškega tednika Demokracija od 23. aprila 1948, kjer osebno na kratko opisuje svoja doživetja, ki so takrat postala – predvsem na Primorskem – precej znana, drugod po svetu pa skoraj niso imela odmeva. V buenosaireškem Duhovnem življenju so avgusta 1947 objavili kratko sporočilo nekega dopisnika iz Ljubljane, z nekaterimi netočnostmi in pomanjkljivostmi. V mednarodnih odnosih med zavezniki in Titovo Jugoslavijo pa je zadeva dvignila precej prahu, ker je bil to edini primer, da je nekdo, ki je ušel iz zapora, pobegnil na svobodo in razgalil zločinsko mrežo Ozne, ki je ugrabljala ljudi na ozemlju pod zavezniško administracijo in jih tihotapila v Slovenijo. Razumljivo je, da se je o tem še najmanj vedelo v Sloveniji, razen v ožjem krogu njegovih sorodnikov in prijateljev, ki so po njegovem pobegu prestajali huda zasliševanja, pa seveda o tej stvari razumljivo molčali.

Od teh pripovedovanj je minilo že precej let in čas je prinašal druge probleme in zaplete, zato si mislim, da Miran ni mogel, ali morda niti ni hotel osebno napisati svojih spominov, kar sem mu sicer predlagal. Tudi v svojem članku v Demokraciji govori o neki »knjigi«, a meni je nikdar ni omenil. Nisem se mu pa upal predlagati, da bi komu drugemu poveril, da napiše ta tekst. Imel sem vtis, da je bil nekoliko ljubosumen, da si kdo ne bi prilastil avtorstva te skrivnostno privlačne zgodbe, ki je bila tako dragocena zanj in brez dvoma tudi za nas, ki smo živeli v svobodi. Zato sem nanjo spustil plašč pozabe, čeprav sem jo tu in tam osebno komu zaupal kot svojevrstno zanimivost.

Po toliko letih pa me je spomin »dohitel«. Nekoliko je k temu pripomogla vzpodbuda mojega brata Silvina, kasneje tudi razgovori z matičnimi zgodovinarji. Nato pa brskanja v Arhivu Republike Slovenije, kjer sem našel kopico podatkov o zasliševanjih Miranovih sorodnikov (čudno, da Ozna ni tega uničila). Osebno sem leta 2003 obiskal te bivše zloglasne zapore na Poljanskem nasipu, kjer je bila pred mnogimi leti Prisilna delavnica, med vojno so bili tam nemški zapori (od Gestapa), po vojni pa je Ozna (Oddelek za zaščito naroda), kasnejša Udba ali UDV (Uprava državne varnosti) to zgradbo predelala za svoje zapore. To je bila slovenska verzija zloglasne boljševisične Lubianke v Moskvi. Kot posebnost je imela tako imenovani »zazidani trakt«, ki ga Zavadlav (kot sem bral nekje) omenja kot posebno čuvani trakt, v katerega so imeli vstop le posebni pazniki in posamezni zasliševalci, oficirji Udbe, kjer naj bi bili nekateri zaporniki »brez imen«, samo pod številkami, ter tisti uradno že justificirani, a še vedno živi. Danes tam deluje klinika za prevzgojo alkoholikov. Manjkali pa so mi nekateri podatki, ki bi še bolj osvetlili to zgodbo, a vendar sem se odločil, da jo

napišem, po svojih spominih in na podlagi dokumentov, ki sem jih zmozel zbrati. Spočetka so se pojavile v tej zgodbi gotove »luknje«, nerazjasnjene situacije in dvomi, pa sem se sprva odločil, da jih napolnim s svojo domišljijo – ne da bi s tem zmanjšal zgodovinsko vrednost dogodkov – dokler nisem kasneje odkril kopic novih dokumentov, oziroma so mi razni prijatelji posredovali nova odkritja v tem labirintu, kar me je rešilo »intuitivnega« pripovedovanja.

Zadnja leta sem prebral nekaj knjig, ki opisujejo življenje, bolje rečeno umiranje v teh zaporih na Poljanskem nasipu, n.pr. Mirka Kambiča *Doživetja sredi mojega stoletja*¹ in Angele Vodé *Skriti spomini*². Ta pripovedovanja vsaj delno odsevajo tisoče grozljivih zgodb iz obdobja strahovlade Ozne/Udbe v Sloveniji. Vesel bom, če mi bo kdo od bralcev mogel posredovati kakšna dopolnila ali morda celo popravke.

TRST IN SLOVENIJA LETA 1947

Čeprav je bil politično upravni položaj na Primorskem pod ameriško-britansko upravo (cona A) bistveno različen od jugoslovanskega, je vendar dve leti po končani vojni in zmagi stalinistične revolucije jugo-komunistična oblast organizirala močno teroristično poseganje na tem ozemlju preko svojih uradnih ter podtalnih organov. Revolucije še ni bilo konec, v gotovem smislu se je šele začela. Na Slovenskem je dan na dan rasel teror politične policije – Ozne, v letu 1947 preimenovane v Udbo –, ki je preko svojih številnih agentov in preko široko vzpostavljene mreže zaupnikov in ovaduhov zgradila močno politično nadgradnjo in kontrolo nad vsem prebivalstvom. Vzpostavljen je bil »državni terorizem«, ki je tudi posegal v razne evropske dežele, predvsem na Primorsko. Tam je bilo navidezno mirno življenje v resnici pod stalnim nadzorstvom KPS in Ozne, ki je iz Ljubljane diktirala svoje strateške ukrepe. Na žalost se premnogi Slovenci na Primorskem niso dovolj zavedali te nadkontrole in njene nevarnosti.

Miran Engelman je bil rojen 9. junija 1915 v Trstu. Njegova družina je postala med obema vojnama zelo znana, ker je bila njegova mama Mira (Marija) Kovač, por. Engelman (1881-1970) dolgoletna slovenska učiteljica in direktorica slovenske Ciril-Methodove šole ter sodelavka v raznih slovenskih organizacijah. Njen mož Vinko (1881-1918) je bil ravnotako učitelj na tržaških šolah CMD in vsestranski javni delavec. Kmalu po končani prvi svetovni vojni, ko so Italijani to šolo zaprli, se je leta 1920 vdova z družino preselila v Ljubljano. Od leta 1923 do upokojitve 1938 je bila upraviteljica osnovne šole v Mladiki v Ljubljani. Leta 1944 pa se je sin Miran,

dipl. ing. arhitekt, umaknil nazaj v Trst, ker ga je v Ljubljani sledila Gestapo, ki je bila obveščena o njegovem protiokupatorskem delovanju. Kljub temu je občasno »skočil« v Ljubljano, pa so ga gestapovci nekoč zasledili in aretirali. Miran, ki je bil človek hitrih odločitev in tudi hraber, se je medtem, ko so pregledovali njegove dokumente, za hip oddaljil, skočil skozi okno in zbežal. Gestapovci so streljali za njim, a ga niso zadeli. Nato se je vrnil v Trst in se tam skrival pred Nemci.

V Trstu je Miran doživel konec vojne in najprej jugo-komunistično okupacijo, naslednji dan pa anglo-ameriško. Po 12. juniju 1945 se je to območje razdelilo na cono A (zavezniško) in na cono B (jugo-komunistično), razmejeni s tako imenovano Morganovo linijo. Miran je ostal v coni A, kjer se je čutil svobodnega in obenem stopal po svoji slovenski zemlji. Zaposlitev je dobil kot šef zavezniške gradbene obnove v pisarnah v Komnu. Stanoval je v bližnji vasi Sveto. V tej coni je – vsaj na videz – vladala relativna varnost.

Tista leta je v Trstu mrgolelo špijonov vseh barv in narodnosti, prednjačili pa so seveda jugoslovanski. Kljub vsej kontroli zavezniških policijskih agencij so se dogajali stalni posegi komunističnih agentov, kot atentati z bombami in streljanjem, pa tudi ugrabitve in izginotja raznih oseb, predvsem protikomunistično usmerjenih Slovencev.

V Komnu pri Gorici je v stavbi, kjer je deloval od Britancev organiziran sedež gradbenega zavoda, imel Miran Engelman tik ob oknu svojo risalno mizo. Nekega dne, tako mi je pripovedoval, je prosil za bolniški dopust in ga je pri njegovi mizi nadomestil nek italijanski profesionalc, proti večeru pa je tja sedel kaplar civilne policije Filip Larisso. Takrat so neznanci (brez dvoma oznovci) izstrelili proti oknu rafal iz brzostrelke in smrtno zadeli tega človeka. To je povzročilo med Italijani na Primorskem silno razburjenje in so zagnali vik in krik preko svojih medijev. Več kot očitvidno je bilo, da so atentat izvršili slovenski komunisti, a dokazov za to ni bilo. Ubiti Italijan ni bil sploh nikjer izpostavljen, zato je bil ta umor popolnoma nerazumljiv. Tudi Miran Engelman si ni mogel razlagati vzroka tega atentata, a je čez nekaj mesecev prišel do zaključka, da je bil namenjen njemu in je usoda hotela, da je tisti dan zaradi bolezni izostal iz službe. A zakaj so mu stregli po življenju? Meni je zatrjeval, da on ni sodeloval pri nobeni politični akciji ali stranki, ki bi aktivno delovala proti jugoslovanskemu rdečemu režimu. Bil je liberalno in demokratično usmerjen, vesele narave, imel pa je v Trstu mnogo prijateljskih stikov z rojaki, ki

so bili iz liberalnih krogov in – kot je izgledalo – združeni v SDZ (Slovenska demokratska zveza) ter tudi v Stari pravdi (že pred vojno ustanovljeni organizaciji). Jugoslovanski komunisti so jih obdolžili, da so imeli stike s t. im. Nagodetovo skupino v Sloveniji, ki naj bi – po mnenju KPS – pripravljala udar za zrušitev režima, zato jih je Ozna zasledovala že od maja 1945. Miran je bil dober prijatelj Andreja Slavka Uršiča, ki je bil med najbolj aktivnimi v tej politični skupini. Upal bi si trditi, da je Miran kljub zanikanju svojega sodelovanja pri tej politični skupini, opravljal gotove – morda občasne – funkcije, kot so to kasneje izrazili nekateri njegovi prijatelji.

Vemo tudi, da je bilo v teh letih ugrabljenih od komunistov v Trstu in na Goriškem precej ljudi, ne samo »liberalcev« temveč tudi »klerikalcev«. Med temi zadnjimi sta bila ugrabljena 26. oktobra 1945 zakonca Ivan Martelanc (znan katoliški politik, ki je »izginil«, se pravi, da so ga ubili; njegova žena, ki je tudi bila zaprta v zaporih Ozne na Poljanskem nasipu, pa je menda zblaznela od vsega gorja in so jo nato internirali v neko umobolnico, kjer je kmalu umrla). Naslednji dan so ugrabili Doreta Martinjaka, ki pa je bil kasneje izpuščen iz zapora in se vrnil domov. Zelo odmevna pa je bila ugrabitev politika in odvetnika Albina Šmajda 22. feb. 1946, katerega so baje prepeljali čez mejo in ga neznanokje ubili. Tudi Miloša Stareta in Franca Glavača so hoteli ugrabiti, pa sta se jim v zadnjem trenutku še na zavezniški strani izvila in zbežala. Prav tako se jim je izmuznil Dušan Lajovic. Nato je bil za ugrabitev na vrsti Miran Engelman, kmalu za njim, 31. 8. 1947 pa je bil pri Kobaridu ugrabljen njegov prijatelj Andrej - Slavko Uršič, urednik Demokracije. Kasneje pa še Ferdinand Kalin z Opčin pri Trstu, Kamenšček, Žigon in še kdo. Nekateri Tržačani pravijo, da jih je bilo še šest na listi za ugrabitev iz Gorice in Trsta.

Ni si težko predstavljati, da so bile tiste ugrabitve strateško organizirane akcije, ki smo jih poznali včasih pod angleškim imenom »comandos«. Lahko bi jih imenovali tudi mafijske ugrabitve, kot smo jih včasih gledali v ameriških kriminalkah. V vsaki od teh je sodelovala ena ali celo dve skupini, ki so jo sestavljali trije ali štirje agenti. Nesmiselno bi bilo misliti, da so bile te akcije neka spontana reakcija ali maščevanja bivših partizanov in partijcev nad svojimi sovražniki iz medvojnega obdobja. Te drzno izpeljane kvazi-vojaške akcije je komunistični režim vpeljal po vojni in vzdrževal v sklopu svojega političnega terorja kot nadaljevanje v svoji zamisli »stalne revolucije«.

Lahko si predstavljamo sestanke v vodstvu Ozne/Udbe in Centralnem komiteju KP v Ljubljani, ko so načrtovali svojo teroristično strategijo. Umišljam si eno tako sejo med glavnimi figurami, ko so snovali udušitev »Nagodetove« skupine. Potrebovali so nujno podatke s Tržaškega, kjer so zaslutili in tudi izvohali neke povezave z ljubljanskimi akterji iz te skupine in z različnimi zavezniškimi službami. Na njihovi listi so se pojavila imena kot Andrej Uršič, Miran Engelman in še kdo. Pretehtavali so, koga se spleča ugrabiti in ga prepeljati v ljubljanske zapore, koga pa direktno ubiti. V to zadnjo igro so sprva določili Mirana Engelmana in ga obsodili na smrt. Vendar jim je spodletelo, ker so namesto Mirana ubili nekega Italijana. To napako je bilo treba popraviti in so se odločili za njegovo ugrabitev, da »popravijo« spodrsrljaj odgovornih agentov.

Šele približno leto kasneje po ugrabitvi in prebegu leta 1947 je Miran Engelman objavil v tržaškem tedniku Demokracija (23. aprila 1948) svoj lastni opis dogodkov, zato bom dobesedno citiral ta članek, da ne bo dvomov o verodostojnosti te zgodbe. Pri tem se zahvaljujem trem prijateljem: Ivu Jevnikarju iz Trsta, ki mu je po daljšem času iskanja le uspelo najti izvod Demokracije s prvim Engelmanovim člankom in mi ga posredovati, Milanu Kravanju iz ZDA za vrsto informacij in Borisu Engelmanu iz Mendoze, ki mi je poslal kopijo drugega članka v Demokraciji.

»KRONA ZLOČINA« (Demokracija, 23. 4. 1948)

»Tisoči, ki se komunizmu niso uklonili, so bili na razne načine že od vseh začetkov »Osvobodilne fronte«, prevarani in s strelom v hrbet med bitko odstranjeni, v gozdovih likvidirani, z atentati pokončani, skrivnostno umorjeni, po ječah pokončani, Gestapu denuncirani, v sužnost odgnani. Skratka, postopoma iz življenja izbrisani.

Priključeni komunistični ideji pa so se rešili le tisti, ki so se izgubili po kotih policijske kariere in temu podobno, ali pa slovenski voditelji in veljaki, moške, ki so to vse spoznali, pa vendar ničesar niso podvzeli, da bi preprečili pokol in umor, ki je bil največkrat umor njihove, po njih vzgojene mladine, s svojo vdanostjo komunistični partiji smrtne obsodbe še naprej podpisujejo. Pred njihovimi očmi se nadaljuje masa zločinov, sredi naj. večje tragike primorskega vprašanja in takorekoč ob potapljanju zaigrane slovenske morske obale. Najbolj žalostna stran naše zgodovine dobiva tukaj svoj okvir.

Vsled takih in podobnih primerov, na čast tistih, ki se nikoli niso dali ne prevarati ne ukloniti, vsem, ki so se nasilju uprli, mučenikom, ki čakajo

sporočila živih, naj bo napisano, posebej še v svetel spomin ugrabljenega Andreja – Slavkota Uršiča.

Ker sem edini, ki je enako grozodejstvo preživel in ker sem tik izpred žrela krematorija pobegnul, je beseda »dolžnost« premalo, ko osvetljuje zločin ugrabljanja kot nov način umora na tem koščku slovenske dežele, kjer se stikata zemlja in morje.

Komunistična ideja in njena »ljudska oblast« se ni samo pregrešila, ampak je s smrtnimi skrivnostnimi ugrabljanji postavila krono zločina, in po salomonski sodbi sama pokazala, kdo je resnični morilec našega ljudstva in brezčutni kvartač in hazarder primorske zemlje in slovenske morske obale.

»Oddelek za zaščito naroda - OZNA«

K zgodovini OF bo za vse večne čase prištet zločin Ozne, ki je skrivoma pošiljala agente-morilce čez mejo na angloameriško področje -cono A- ne samo streljat, ampak tudi ugrabljat Slovence, da jih je kasneje po strahotnem mučenju pobijala po ječah.

Dokaz o tem posebnem načinu sem v celoti prinesel kulturnemu svetu 23. maja 1947. Od takrat ni mogoče več zanikati silovitega mednarodnega prestopka »demokratskih ljudskih oblasti«, kršitev lastne ustave FLRS in ustave FLRJ in obenem zločin proti najosnovnejšemu dostojanstvu človeka: ugrabitev v temi iz zasede, dejanje, ki ga je že predjamski človek smatral za zločin.

Da ponovimo, zgodba je v kratkem tale: 8. marca 1947 ob 10. uri zvečer so v Svetem pri Komnu na Krasu štirje moški, oboroženi z brzostrelkami, planili iz teme, me pobili na tla, zvezali z žico roke v zapestju in pravtako iz zasede pripeljali avto z označbo S.P. (Slovensko Primorje – op. ur.), me položili vanj in pritisnili revolversko cev na sence. Na kar smo po enourni vožnji, približujoč se meji (Morganovi črti) z ugaslimi žarometi krenili s ceste čez travnik, kjer je Titova obmejna straža brez vsakršnih formalnosti, po dogovorjeni besedi, ne da bi se vozilo ustavilo pustila avto v notranjost cone B (Jugoslavije) in dalje v FLRJ v politične zapore Ozne v Ljubljani.

Zapor je trajal 51 dni do 29. aprila, po živočno in psihološko preračunanih metodah, do trenutka, ko bi moral biti odveden na dokončno telesno mučenje in smrt ... Takrat, ob šesti uri in petintrideset minut zjutraj, mi je uspelo pobegniti iz zapora, ter po 25 dneh nevarnosti, skozi gozdove in čez hribe dne 23. maja 1947 srečno doseči Morganovo črto, z njo svobodo in pa nov dokaz komunističnega krvoprelitja. O tem je napisana posebna knjiga.

Po 23. maju je komunistični tisk molčal kot bi se najmanjša stvar ne bila zgodila. Pokazala pa se je v partiji potreba, da se na nek način odkrit

zločin Titovih oblasti pojasni, opraviči ali vsaj ublaži – nekaj za komunistične navijače, da bodo lahko popadli najbolj neresno trditev in nekaj, kar bi »domači reakciji« strlo upanje in ubilo trepet. Poleg aretacij v velikem obsegu, kjer so zaprli tudi mojo 65 letno mater, so izrabili proces proti inž. Nagodetu in njegovi skupini, da so vpletli ta primer, kjer so hladno in cinično obsojencem javno priznali svoj delikt, z besedami in izgovorom: »Iz zaporov pobegli špijon tuje imperialistične velesile«. Kljub temu, da so na ta edini način hoteli opravičiti ugrabitev človeka, je vseeno zmagal osnovni čut pravičnosti v gospe Pavli Hočevarjevi, ki je z naravnost stoičnim herojstvom dala razumeti vsemu sodišču, da so njeni moralni nazori tisti, ki ščitijo vsakogar, kadar se je nad njim kdo protizakonito spozabil in po njeni morali se ščiti človeka tudi takrat, če se je proti človeškim zakonom in mednarodnemu pravu pregrešila sama ljudska oblast.

Ni se še poglel v domovini hrup insceniranega procesa, že je na Primorskem zmagoslaven komunistični krohot naznanjal aroganco mednarodnih zločincev: ugrabili so Andreja-Slavkota Uršiča 31. avgusta 1947. S tem so še bolj potrdili klavrn izbruh moči, ki se sprošča ob kesanju po zaigrani zapadni meji Jugoslavije.

Z novimi umori, z divjanjem domá, tega dejstva ne bodo mogli nikoli več ne spremeniti, ne skriti, ne zmanjšati. Tudi če bo komunistični tisk zakričal proti temu majhnemu članku in mi naprtil »kazniva dejanja, radi katerih sem zasledovan od ljudske oblasti«, jim tudi tisti, ki jim bo verjel, ne bo mogel najti opravičila, da sme »ljudska oblast« zato izvršiti mednarodno pravni zločin.

In če je med čitatelji kdo, ki bi razmišljal, da je izrazoslovje, ki sem ga rabil pretirano, ali celo morda prostaško, naj mi oprosti: obravnaval sem dogodek iz časa, ko se je na slovenskem ozemlju pod zastavo Anglije in Amerike, kjer se spoštuje svoboda vere in svoboda prepričanja, pojavila »ljudska oblast« v obliki oboroženih agentov Ozne, ki so me neoboroženega na samotni cesti pobili na tla ... in to 8. marca, ko se proslavlja dan žene. Na tako simboličen način je bila od »ljudske oblasti« organizirana počastitev moje matere, ki je nad deset let nosila steber slovenskega šolstva v Trstu

Inž. Miran Engelman

Besedilo za ta članek je Miran poslal uredniku Demokracije v pismu, datiranem 7. aprila 1948, istega dne, ko se je vkrcal na ladjo »Empire Halbert«, ki je njega in njegovo ženo Nevenko pripeljala v Buenos Aires. Po tem njegovem osebnem pričevanju dolgo časa nisem imel drugih podatkov. Manjkalo mi je nešteto važnih podrobnosti in detajlov. Imel sem že napisano neke vrste novelistično obdelano zgodbo, ki se je opirala na moj spomin na

njegova pripovedovanja – a na žalost to ni bilo tisto, kar bi človek želel slišati kot verodostojno pričevanje.

Iz te dileme me je pred kratkim rešil Engelmanov sin Boris, ki me je presenetil s pošiljko fotokopij drugega članka, ki ga je našel v očetovi zapuščini. Objavljen je bil deset let po ugrabitvi in pobegu, se pravi leta 1957 v Tržaški Demokraciji (v številkah 26, 27, 28, 29, 30 in 31). V tem svojem članku Engelman popisuje z mnogo večjo natančnostjo, vedrino in v pravem literarnem slogu vse dogodke okoli svojega edinstvenega doživetja. Ne morem si razlagati zakaj je Miran čakal deset let s to svojo potezo, ali mu je morda to svetoval kdo od sorodnikov ali prijateljev iz domovine? Brez dvoma je treba vzeti to njegovo verzijo iz leta 1957 kot najbolj aktualizirano, verodostojno in bistveno, ker je iz teksta očitvidno, da se je zelo potrudil pri razlagi raznih detajlov in občutkov, da bi bili čimbolj jasni in razumljivi. Dodal je tudi več skic (ki jih objavljamo), ki se popolnoma strinjajo s tem, kar mi je nekoč osebno pripovedoval. Ta članek ponatiskujemo skoraj v celoti – izpustil sem samo nekaj nepomembnih citatov, ki ne dodajajo nič bistvenega k pripovedi.

KREPOSTI IN VRLINE KOMUNIZMA IN RDEČIH TIRANOV (Ing. Miran Engelman)

V borbi za človeške pravice.

Skrivnostna izginotja ljudi sredi Trsta in okolice po končani drugi svetovni vojni izpred oči angloameriških zasedbenih oblasti 1945-47-54 niso ostale gole uganke. Že takoj v začetku so se vznemirljivi, zahrbtni in podtalni dogodki začeli oblikovati v groba kršenja najosnovnejših, tudi nenapisanih človeških pravic. Stalno se je ugotavljalo, da izginjajo ali pa se najdejo trupla samo in izključno tistih Slovencev ali Jugoslovanov, ki so bili nasprotni totalitarnemu režimu in laži svobodi v Jugoslaviji.

»Demokracija« v tej borbi za svobodo prva objavlja edini v celoti pojasnjen primer teh skrivnostnih ugrabljanj. Doživljaj sam nima senzacionalne vrednosti, tudi če bi se dogodil zdaj in ne pred desetimi leti. Resnost in razburkanje dobe, v kateri živimo, črta vsak podoben motiv. Uspeh, ki je bil v imenu svobode dosežen v neizogibnem izpostavljanju smrti, je le manjši del napore. Najtežji napor je v tistih žrtvah in dragocenih življenjih, ki so padala zaradi ene same misli na svobodo. Poimenovanje oseb služi le za dokumentiranje dogodkov in nima nobenega maščevalnega namena. Vse osebe so le slučajni, mnogokrat važni protagonisti dogodkov. Vse

današnje pokolenje, hoté ali nehoté, spada k borbi za izboljšanje pravice na svetu. Prav nujno tako nosi vse današnje pokolenje odgovornost za neuspehe, ki jih doživlja svoboda.

I.

Dne 8. marca 1947. Na samotni cesti v bližini Trsta so ob deseti uri ponoči planili iz zasede štirje moški, oboroženi z brzostrelnim orožjem. Napadli in pobili so na tla človeka, ki je moral mimo v temi prav ob tej uri.

Razbojniki?

Ko so mu zvezali roki z žico v zapestju in ugotovili istovetnost, niso našli pri žrtvi niti žepnega noža. Tu se nam odkriva zanimiv psihološki problem: Napadalcem lahko štejemo v čast ali pa v razočaranje, ker so bolj obžalovali, da zvezana žrtev na tleh nima pri sebi orožja, kakor pa, da prav tako nima žepne ali zapestne ure. »Uro so mi pri podobnem napadu pred dvema letoma vzeli že gestapovci,« sem jim odgovoril, ko sem jih spoznal za štiri zastopnike ljudske demokracije. Po zlomljenem fizičnem odporu je bila to moja prva obramba na tleh, v cestnem blatu. (Dogodek pa, ki govori v srečanju z Gestapom se nanaša na zadnje tri dni meseca oktobra 1944. leta, ko sem obiskal svojo mater. Prav tako zvečer, v temi, v zasedi me je čakala Gestapo – nacistična policija –, ki je prisilila člane družine k molku. Tudi takrat so streljali name. Usoda pa je hotela drugače. Tako Gestapo.) Komunistični napad pa je potekal takole: Še naprej je množica rok stikala po žepih. Odpeli in stezali so pod srajco. Občutki, ki jih ni treba popisovati. Oziral sem se na okoli in prebadal temo z očmi, kje bi našel v bližini kaj človeškega. Bližnje hiše? Vas Sveto na Krasu je tisti trenutek kazala že vse znake nočnega počitka. Ljudje so se še bolj stisnili v svojih domovanjih, ko vpijem »na pomoč!«. V odgovor mrtva samota, po ustih pa krepki udarci. Že smo tudi v zaprtem avtomobilu. S pritisnjenim revolverjem na tilniku smo krenili po cesti in po gozdnih in poljskih kolovozih, ogibajoč se zavezniških straž, v smeri proti vzhodu.

Ljudje?

Med potjo pa se je oglasil v avtu eden izmed štirih »Zakaj si se pa branil?« Nisem vedel, kaj naj odgovorim. Tedaj pa eden izmed njih nejevoljno prestreže stavek: »Ah, kaj boš neki, še žival se brani, če jo napadeš.«

Po enourni vožnji smo se bližali meji z ugaslimi žarometi. Krenili smo s ceste čez travnik, kjer je jugoslovanska (komunistična) obmejna straža brez vsakršnih formalnosti, po geslu ali dogovorjeni besedi, ne da bi se vozilo ustavilo, pustila avto naprej v cono »B« in dalje v Jugoslavijo. Ostali del noči in ves naslednji dan sem bil v zaporu v Ajdovščini na Vipavskem

v bivši karabinjerski vojašnici. Prevoz se je nadaljeval prihodnjo noč in prav tako tajno, v krilu noči so me vrgli v kletno ječo. Prešteli so mi število zlatih zob in vzeli višino telesne mere. To se je zgodilo v Ljubljani ponoči, po polnoči 9. na 10. marca 1947 v državnih političnih zaporih na zakonitih komunističnih tleh, pod veljavnimi ljudskimi zakoni, s polno vednostjo in odgovornostjo »ljudske oblasti«.

Takoj prve dni sem zato v ječi spraševal, pred kakšno sodišče pridem: vojaško ali civilno ...? Pomilovalen posmeh in »Ne vem« sem dobil v odgovor. Dalje sem jim povedal v dostojni obliki, da ne mislim žaliti nikogar, da pa zaradi zagonetnosti, s katero me držijo v zaporu, lahko sicer pritrdim, ne morem pa verjeti v srcu, da imajo resničen namen soditi me na sodišču. Dodal sem, da so zaradi te logike že po prirodnem čutu odvisne vse moje izjave. Dobil sem odgovor, kakršnega je bilo pričakovati: za izjave, da imajo »že po prirodnem čutu« tudi drugačna sredstva ... Tako je rasla v meni silna neovrgljiva, železna sila, da sem koval načrte o begu iz ječe ves čas, od prve minute naprej in z vsakim dnem, z vsako uro silnejše.

Ljudska oblast je v celoti odgovorna, da sem tudi po nasilno odvzeti svobodi, po postopku, po katerem sem ostal za zapahi in po vseh opozorilih, da sem protizakonito pripeljan: ves čas nadaljnjega in prestanega zapora bil še naprej tajno v državnih političnih zaporih v Ljubljani. Po kakšnih obrazcih? Po kakšnih predpisih? Po kakšnih zakonih?

II.

»Zakovitosti ljudske oblasti«

Šele, ko sem pobegnul iz kaznilnice dne 29. aprila 1947, po 52 dneh in nočeh tekme s smrtjo, je Ljudska oblast pristopila k javnim postopkom. Najprej s tiralico, nato s poročilom in objavo, da sem bil v ječi in z izmišljenim vpletom v volunsko delovanje. (V ječi pa so me že takoj v začetku obtoževali, da sem bil zvezni člen na Krasu, med Trstom in Gorico ob rojstvu Slovenske Demokratske Zveze med dr. Agnelettom in Andrejem Uršičem, s pridevkom »sami fašisti«. Vse to je bilo izmišljeno, čeprav ne bom tajil, da sem se veselil zdravega narodnega demokratskega gibanja. Biti v službi Zavezniške vojaške uprave pa je bilo zanje že veleizdaja odnosno »dovolj«, kot so mi dejali).

Tudi če bi me bili komunisti že drugi ali tretji dan na begu ujeli ali ubili, pri čemer niso štedili ne z energijami, ne z metodami, ne s kaznimi in z javnim organiziranim lovom za nekom, ki uradno za njih sploh ni obstojal. Od trenutka bega dalje se je stališče za komunistična sodišča spremenilo v samih temeljih. Ta proces juridičnega preobrata: spremeniti merilo sodišča, najvišje ustanove, je veliko važnejši od življenja in smrti, ki

za moža ne pride več v poštev. Kdor to razume, mu nikoli ne bo manjkalo poguma in mu nikoli ne bo zmanjkalo idej za dosego svobode.

Nič ni čudnega, če me je globoko prevzemalo razmišljanje že takrat, še preden je na črti skrivnostnih umorov in ugrabljanj prišla vrsta name in je nevarnost visela nad vsemi. Barbarski incidenti so se množili. Bližala se je doba popravkov mej in pričakovanje premikanja zaveznikov čet v Julijski krajini januarja in februarja 1947.

Ni moj namen dramiti dogodkov, ki niso namenjeni temu pripovedovanju, čeprav so zanimivi – prezreti pa ne morem pisma iz tiste dobe, ki ga skrbno hranim za spomin: »Dragi moj sin! Čuvaj si zdravje in življenje! Tvoja mama.«

Čeprav me je dalekovidni materinski čut, instinkt, močno prevzel in sem mnogo mislil nanj, me je vendar nerazumljiva sila kljub mnogim opozorilom pridržala, da vztrajam na mestu, ki mi ga je usoda določila.

Tako sem nenadno trpljenje, ko me je doletelo na Materinski dan 8. marca 1947, sprejel in prenašal dostojanstveno. Priznati moram, da je tudi na vršilce krvniškega opravičila vplivalo to moje duševno usmerjenje. V očeh sem jim bral, da se zavedajo, da ne delajo prav. Nekam lažje sem čakal smrti. Prav gotovo mi ne bo odrekel noben psiholog, ko bo sestavljal duševna merila, da sem se veselil te zmage. Zanje človek na zemlji še ni iznašel ne sužnosti ne prisilne ječe. Komunizem še ni izpridil človeka do dna.

Majhna, otroška je umetnost izračunanega bega iz jetnišnice v primerjavi z drugimi globljimi vzroki življenja, ki se razvijajo pred očmi čitatelja. Brez njih ima naslednji odlomek vrednost za ceneno novelo in bi služil morda po desetih letih za utešitev prazne človeške radovednosti.

Državni politični zapori v Ljubljani spomladi 1947

Že dolgo let ni bil april tako lepo sončen, redkokdaj deževen, kot je bil leta 1947. Modernizirana poslopja, imenovana »Državni politični zapori«, zadaj za staro »cukrarno«, ob Ljubljanici, so kazala svoja pobeljena pročelja soncu. Zrak je prihajal svež s Kamniških planin, drevesa so zelenela po kaznilniških vrtovih – čudovit vtis za sprehajalca od zunaj – saj to ni drugo, kot popravljalnica človeških grehov. Iz nje se vračajo ljudje duševno ozdravljeni, z dvignjenimi čeli, nasmejanih obrazov in z boljšimi pogledi, kot prihajajo ljudje iz bolnišnice, ki stoji na drugi strani Ljubljaničice....

Tako je potekal april navidezno za ne vem koga, meni pa v soncu lajšal trpljenje in me polnil z optimizmom, ne da bi slutil, da se pripravlja deževen maj – kar se v naravi često v zameno zgodi: kadar je april sončen,

je potem maj deževen – da zeleno listje v majskem dežju še lepše zadiha, da bodo gozdovi Borovnice, Logatca in Idrije bujno zabrsteli in me še z večjo lahkoto skrili v svoje goščave. Dež pa bo dobrodošel, ne več leden in mrzel, pač pa odličen zaveznik, da zabriše vse sledi in otežkoči vsako zasledovanje.

28. april 1947. Ponedeljek

Neskončni koraki straže po hodniku. Popoldne je potekalo izredno mirno – niti počasi niti hitro – vsaj v zaporu sem imel tisti dan ta občutek. Ves čas me ni nihče prišel nadlegovat. Vse je bilo že točno zamišljeno za beg. Zastajala mi je sapa ob misli, katera od izračunanih variant vodi v življenje? ... Najlažja, vendar najnevarnejša se mi je zdela skozi »volkovo žrelo«. Pomirjevalo pa me je prepričanje, da izbira variant zavisi pač od trenutne situacije. Živel sem že dalj časa v tem pričakovanju.

Vznemirjala me je tudi negotovost, kdaj zopet pridejo pome in me odvedejo na zaslišanje v udobno opremljeno »Z 1« (zasliševalnica št. 1). Prilika se je ponudila še isti večer v drugačni obliki.

Sonce je počasi zahajalo, in sence so še močnejše objemale zidovje. Zašumelo je zopet okence v vratih in se odprlo, kakor zleze mesec v polno luno. Nadzorovalo me je vestno oko stražarja. Tega sem bil vajen. Čutil sem stražo, če že je bila samo pred vrati. Pozorno osredotočenje sluha je bilo potrebno, da me niso nikoli zasačili pri izračunavanju geometričnih možnosti bega. Papir in svinčnik sem svobodno uporabljal v ječi, ker sem pisal svoje življenje, kakor mi je bilo naročeno. Včasih sem papir tudi pojedel.

Zvon oddaljene Št. Peterske cerkve je počasi, nemoteno meril čas. Tudi nebo je utonilo v barvo noči. So večeri, ko se ti zdi, da se vse zvezde prižgo naenkrat. Tudi 28. aprila je bilo tako. Prekrasna zvezdna aprilaska noč. Ozvezdje leva je blestelo v pomladni hlad. To je vse, pa tudi dovolj, kar sem mogel zazreti na koščku neba skozi zamreženo okno pod stropom, odkar so me premestili v zapor št. 43. Kozmografija je najbolj pomirjevalna osnovna misel v ječi. Še danes sem hvaležen profesorju. Dr. Lavu Čermelju, ki je umel sredi dnevnih problemov vzbuditi zanimanje tudi za to znanstveno in plemenito vedo: gledaš zvezde, vsako posebej in tuhtaš, kar veš o njej. V duhu se izgubiš po vsemirju in zaplavaš daleč od zemeljskih smrtnikov in njihovih tegob. Čimdalje se razgovarjaš z vsemirjem, dalje letiš skupaj z njim in zemlja se zmanjša v drobtinico, da nimaš več občutka, da so te zaprli. Takrat se smeješ, ker so vsi ljudje na tem planetu zaprti s teboj. Nekoč me je ta misel spravila v tako dobro voljo, da sem prepeval na glas. Pa jih je jezilo in so rekli, da se v ječi ne sme prepevati, da je prepovedano. Ubogal sem.

III.

Ozvezdaje leva pa je bleščalo tisto noč skozi okno pod stropom kot zaveznik, ki ti stoji ob boku in ti daje pogum. Človek, ki ima vseh pet čutov dobro razvitih in zraven nekaj srca in duše, mu nikoli ne manjka zaveznikov, ki se mu sami ponudijo iz prirode. K temu pripovedovanju spada redek, nepozaben pojav: Dokazano je, da se človeku vsi čuti v ječi poostrijo. Vedno se bom spominjal aprilskega popoldneva, ko je sonce stalo že zelo nizko in je veter vel z juga, pa sem nenadoma v njegovi vlagi začutil fin, komaj občuteni duh po morski soli, kakor ga dihaš s polnimi prsi, ko se sprehajaš vzdolž obale po cesti v Barkovljah v Trstu. Obstal sem sredi ječe kakor okamenel in zadrževal zrak, da se mi opojnost ne izgubi iz pljuč. Tisto noč nisem zaprl oči. Bdel sem in mislil. Energije so se mi podvojile in prišel sem na čudovite ideje. Še vedno sem prepričan, da ima tisti rahel vetrič z morja zelo dosti zasluge pri mojem begu. V trenutku, ko sem namreč zapustil jetnišnico, sem po isti sili, kakor to delajo ptice selivke, izbral najbližjo smer k morju, proti Jadranu. Vse moje potovanje najdeš na najkrajši ravni, niti 100 km dolgi črti, ki jo zarišeš na zemljevidu iz Ljubljane do morja pri Trstu. Vse vijuge, ki so bile nujne na tej poti, prebadajo črto, enako kakor podobno zasledeš pri zgodovinski jantarski stezi skozi Evropo, ki prav tako konča v Trstu. Vendar nisem mislil takrat na »jantarsko stezo«. Mislil pa sem na Trst in še na tisoč reči.

Iz premišljevanja so me zbudili koraki. Več oseb se je bližalo ječi. Zarožljaj je ključ v vratih. Odprla so se na stežaj. Vstopili so. V vojaških uniformah tovariši: dr. Stante, Mitja Ribičič in tistikrat, mislim, v civilu Branko Dolžan. Pozdravil sem »Dober večer«. Tovariš Mitja Ribičič je nato povzel besedo približno takole: »Predstavljam Vam tukaj državnega tožilca dr. Stanteta, ki vrši svoj redni obhod in obišče vsakega pripornika. Vzemite si njegove besede resno k srcu.« Resno sem se priklonil in ponudil roko. Državni tožilec dr. Stante mi je nato v prijaznem tonu svečano objavil, da sem že najavljen v vrsti sodnih procesov, ki bodo na sodišču in ki spadajo v njegov resor, in da naj vdano, skesano govorim resnico na vsa stavljenja vprašanja in da je to blagohoten poslednji opomin.

Odgovoril sem spoštljivo s pritožbo, da so me v pomiritev mojih dvomov o neznani usodi, ki me čaka, nagovarjali, da napišem pismo materi, ki da ji ga bodo dostavili in tako odstranili moja sumničenja, da pa je minilo že več kot 14 dni in dvomim, da je pismo odšlo iz kaznilnice. Tovariš Mitja Ribičič je posegel vmes, da pismo res ni odšlo, kajti moje izjave da niso v skladu od tega, kar pričakujejo od mene..

Po tem logičnem sofizmu ali »circulusu viciosusu«, ki sem ga zavedel, sem odgovoril v jasnem, mirnem, vendar popolnoma dostojnem tonu: »Ne morem verjeti. Vidim drugače. Jaz predstavljam za vas odprto

konzeravno škatlo, katero je treba čimprej postrgati do kraja, da se ne pokvari, potem pa odvreči, da se kdo na njej ne ureže. Mene boste ubili.«

(V pojasnilo čitateljem moram poudariti, da nisem imel na izbiro nobenih drugih besed razen tistih, ki sem jih izgovoril. Na stvari nisem mogel namreč spremeniti ničesar, pa če je bilo junaštvo, ali pa če ni bilo, kar sem rekel. – Še v noči ob ugrabitvi 8. marca, ko so mi odvzeli osebne predmete, sem imel pri sebi, poleg tržaške legitimacije št. 66.238, tudi izjavo, ki sem jo dal Zavezniški vojaški upravi v Trstu ob nastopu službe in kjer sem med drugim dobesedno zapisal tole: »... Komunizmu se nikoli nisem dal ne prevarati ne s silo ukloniti ...« in je bil prav Mitja Ribičič, ki je pri uvodu v zasliševanja v Ljubljani nastopil in pri meni najdeno izjavo pokazal kot lastnoročno podpisano smrtno obsodbo. Z nekim obžalovanjem je dejal: »Kaj pa potem še nosite take reči pri sebi!« – Morda je tudi njega bolelo, da sem nosil v žepu napisan kos papirja – namesto orožja).

Vrnimo se k večernemu uradnemu obisku 28. aprila. Prizor je postajal mučen na tiste besede o »konzerveni škatli«. Sledilo je pomirjevalno smehljanje po uradni dolžnosti. Dr. Stante, da zabriše splošno neugodnost je povzdignil glas: »Kaj ubili? Največ, kar boste dobili, bo kvečjemu 10 ali 15 let prisilnega dela. Na Dravi, pa tudi na Savi pri Kranju gradimo jezove za hidroelektrične centrale. Tam je zrak in sonce in cela jezera. Kam bi pa Vi radi šli?« Resno in zamišljeno sem odgovoril: »Na morje v Trst.« Vsi trije so se zdrznili, vsi trije so se spogledali, vsi trije so se nerodno zasmejali. Nikdar na svetu nisem bolj resnično izgovoril svojih besed. Bilo je enim in drugim jasno, da ni mogoče kaj več napraviti in da je odveč vsako izgubljanje časa. Vedel sem, da je vse odvisno samo še od tega, kdo bo hitrejši v svojih načrtih. Zanašal sem se v duhu na močno vtisnjen izrek, ki so mi ga pri nekem prejšnjem zasliševanju morda nehote zaupali: »... Kaj mislite, da smo mi oblast ukradli? Mi smo se zanjo borili! Gestapo je bil morda boljši od nas, ni pa imel nekaj: časa! Časa ni imel, mi pa ga imamo ...«

Obotavljajoče so odšli. Vrata so se poslednjič zaprla za njimi. Tako je končal večer 28. aprila 1947. ki obsega sledeče juridične zaključke:

- uradni obisk treh odgovornih predstavnikov Ljudske oblasti;
- uradni značaj vsega, kar se je izpregovorilo;
- neresnična izjava imenovanih predstavnikov o objavljenem sodnem procesu;
- odgovor »pripornika«: logično nakazanje nezakovitosti zapornega postopka in prikazanje neresničnosti izrečene sodnijske objave;
- končni »pripornikov« odgovor: nesprejemljivost »kazni prisilnega dela« z objavo odhoda v Trst.

Zalka Arnšek - »USPAVANKA«
žgana glina, 42 cm.

2006

Opomba: Razen zapisanega se ni govorilo o nobeni drugi stvari, kar bi moglo spremeniti juridični pomen ali moralno vrednost opisanega uradnega obiska!

Gledal sem molče za njimi, za zaprtimi vrati. Objavil sem uradno odhod za Trst. Tista zavest takrat je bila mogočna, čeprav je vodila neizogibno mimo kraljestva smrti. Eno ali drugo. Živela svoboda! Živela demokracija!

Deset ur kasneje

Ni še bilo tričetrt na sedem zjutraj, ko je nastalo mrzlo, tiho toda panično tekanje po hodnikih jetnišnice. Razburjenje na obrazih straž. Kaj se je zgodilo? Kaj? Vsakdo, kdor je mogel, se je držal krčevito na svojem službenem mestu, gledal na uro, lovil zrak in s pogledi podrobnejšo razlago za tipično razburjanje, ki lahko nastane v jetnišnicah med stražniki. Tesnoba, ki vlada v zaporih, se je tokrat preselila v glave službujočih stražnikov. Vsak je analiziral svoj alibi. Tekanje in iskanje po hodnikih in po dvoriščih jetnišnice pa ni prenehalo. Nihče, niti službeni organi ne smejo prekoračiti notranjega pasu kaznilnice brez posebnega ukaza. Kot sfinge so strmela vsa pročelja kaznilniških zgradb navzven dolgo časa, gotovo več kot deset minut. Jetniki so prisluhnili k vratom. Med stražarji in ključarji se je prenašala novica: »Jetnik iz št. 43 je izginil.« »Tisti Italijan, ki je bil na št. 43 je ušel.« »Ga ni nikjer.« »Tukaj ni šel mimo.« itd.

IV.

Beg iz kaznilnice. 29. aprila 1947 ob 6.30

Ob šestih zjutraj se je točno, kot ponavadi, oglasila sirena: vstajanje in oblačenje. Po vrsti so se odklepala in zaklepala vsaka vrata posebej. Stražar je pomolil metlo, da se najprej pomete celica. Tako začne dnevni lišni red ...

Ob 6.15 je ponovno zarožljaj ključ v vratih. Vrata so se odprla. Vrnil se je ključar v spremstvu oficirja. Častnik me je nato suho povabil z besedami: »Greste z menoj.« Ni mi pri tem ušla značilna kretnja ključarja, za hrbtom, da si unije roke ... Častnik me je resno, molče vodil pred seboj na kaznilniško dvorišče, me izročil že čakajočemu stražarju, s kretnjo uradnega referiranja, da me je pripeljal na jutranji sprehod in da se vrne čez kratek čas pome. (Sprehodi po dvorišču, v spremstvu stražarja z ročno brzostrelko, so se vršili vedno na samem, da me nihče drug ne vidi in vedno izven urnika – nikoli ob isti uri.)

Čudovito, sončno aprilsko jutro. Nebo čisto kot zrcalo. Nobenega oblačka. Tudi ni bilo še slišati oddaljenega cestnega ropota. Edino na lahno šumenje vetra skozi pomladansko drevje, nekje za visokimi zidovi in veselo čivkanje vrabcev. Vse lepo, normalno. Vendar viselo je nekaj v zraku, ali

pa se je meni tako zdelo. Korakal sem zamišljeno, mirno, za vtis bolj topo kot zamišljeno. Trudil sem se, da delam čimvečji, toda čist, naraven šum korakanja v dvoriščnem pesku, z namenom, da izbrišem iz stražarjevih misli kakršenkoli občutek nezaupanja.

Ubogljivo sem se vedno obrnil pred demarkacijskima črtama, ki so mi jih začrtali na tleh v pesku in tako omejili prostor dovoljenega sprehajanja približno na 12 metrov, kjer sem lahko sedel, čepel ali hodil. (glej sliko št. 1)

Na črti, ki me je ločila od dvorišča »B«, sem pri vsakem obratu z očmi neopazno premotril kroženje straž, pri medzidnih vratih na severu, med dvorišči »A« in »B« in pogledal proti vходу poslopja »Z«. Dvorišče »C« zadaj za drugo mejno črto sprehajanja je bilo prazno. V njem je bil najmanj nadejan ključ uganke. Najlažja, najnevarnejša varianta. Zakaj, za visokimi zidovi dvorišča »C«, je sledil drug ograjen in zastražen pas: vrt »D« in pa sprejemno jetniško dvorišče »SSS« polno straž in prostor stalnega in največjega administrativnega kroženja, kjer je bilo vreči se naravnost – »volku v žrelo«. Čas hiti. V daljavi sem zaslišal Št. Peterski zvon in za njim vse znane intonacije drugih ljubljanskih cerkvenih zvonov...

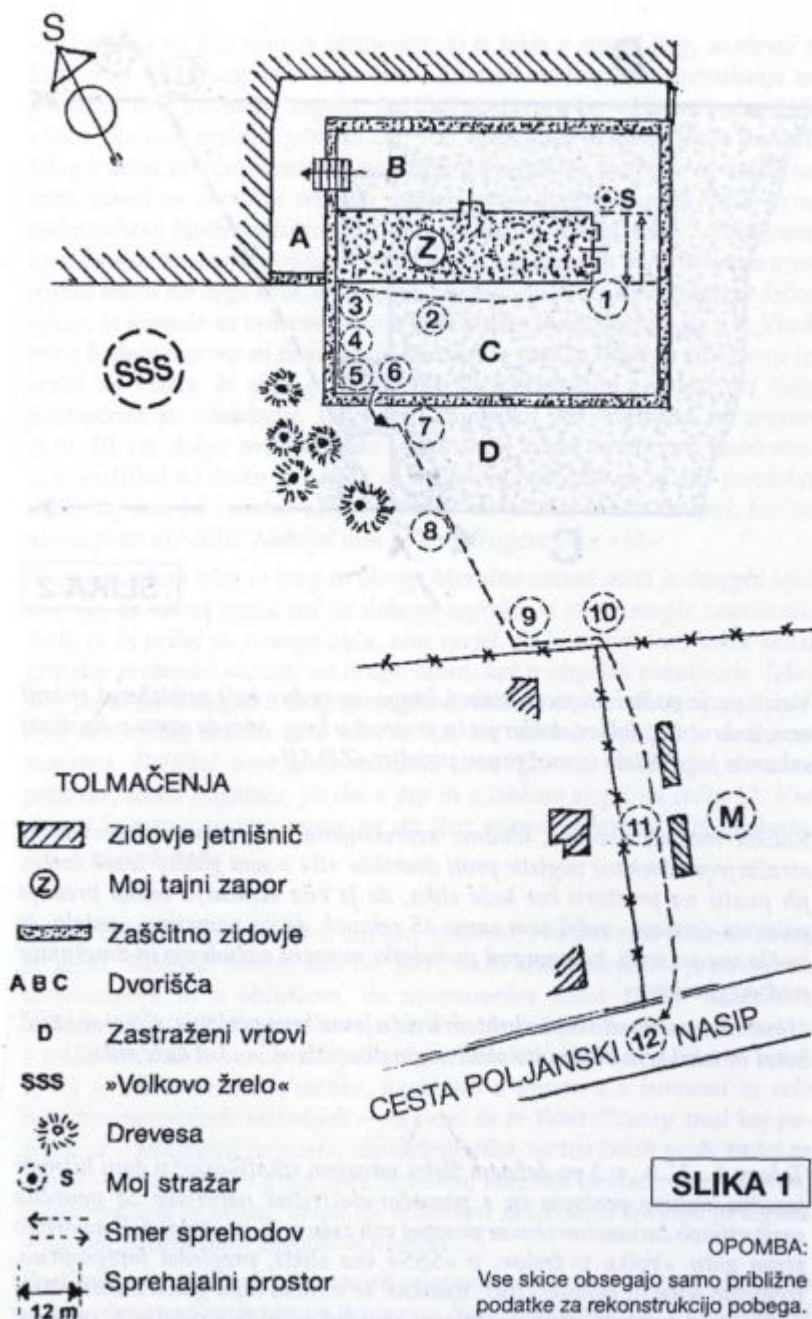
V »volkovem žrelu«.

Nisem štel udarcev zvona, toda razumel sem jih kot povelje. Vedel sem, da bije 6.30. Dlake na koži so se mi postavile pokonci. Imel sem občutek, da se mi je ustavilo srce in da je ves svet z menoj obmolnil. Nisem več slišal prirodnih zvokov, v katerih se je prebujalo jutro. V ušesih mi je šumelo, kot da plavam pod vodo.

V skrajni pripravljenosti in napetosti sem bržkone dajal vtis utrujenosti. Z najbolj kolikor mogoče naravnim glasom sem počasi vprašal stražarja, če se lahko usedem. Stražar je komaj vidno prikimal, skoraj samo z očmi in sedel sem na tla, na prostor »E« kot kaže slika (glej sliko 2).

Stražar je stal v bližini črte »X«, točno po predpisani logiki, na meji dvoriščnega prehoda in obenem na strategični točki, za takojšnjo premočrtno (optično) povezavo z naslednjo stražno zvezo proti »B«. Sedeč na tleh, sem počasi, skoro skrivaj obrnil glavo v desno in v levo in z očmi v naglici premeril, kje so dotikalne točke premice, črte, ki veže »P« in »T« in tangentno točko »L« h krogu v pesku, ki sem si ga teoretično zamislil.

Čakal sem, urejeval svoj najmanjši gib, dihaj previdno globoko in štel sekunde, da stražar prestopi v kròg; kot v pričakovanju sončnega mrka, ki mora priti. Tudi misli so mi pri tem dobesedno oledenele. Ali si že kdaj v življenju stal pri morju in opazoval skozi mirno gladino, kako na morskem dnu, tudi manjše živali, kot bi se obračale potopljene v olju, počasi, pa neopazno premikajo ude? Nikjer drugje na svetu ni ostal pogled resnične borbe za obstanek navadnemu zemljanu bolj dostopen in prepričljiv, da ga posnema, kakor ga je nedotaknjeno obdržalo morje do poslednje vdolbine, proda ali skale najrevnejše obale ...

se z nogami na žico nočnih žarometov, ki je tekla v dosegi nog, se obrnil v točki 5 in nadaljeval še vedno viseč s telesom znotraj, isto premikanje za približno dva metra od vogala, da čimbolj preprečim vidnost z dvorišča »SSS«, ko bom prelezal jetniški zid. V 6. sem zopet pomolil glavo čez zid, takoj z očmi določil zaveznike za kritje v mogočnih smrekah in borih na vrtu, izbral za tisti dve sekundi najbolj varno točko 7., se prevalil urno preko zidu in skočil neslišno v vrt »D« na mehko zemljo, tekel v določenem kotu s smeri 8., da me straža ne opazi, ki je stala na vrtu pol v hrbet in njen pogled izven zornega kota, tekel še sklonjen dalje do visoke kvadratne žične mreže, ki je imela na vrhu večvrstno bodečo žico in se vrgel na tla v 9. Visok vrh z bodečo žico me ni zanimal. Plazil sem se urno v travi ob žični meji in prišel do mesta, ki sem ga iskal: kakršnokoli okvaro v mreži pri tleh, povzročeno po oksidaciji. Celo dva kvadratka sta manjkala in zraven okoli 40 cm dolga pribita deska. Hitro sem odpel nekaj več kvadratov žice, pritisnil na desko in odprla se je odprtina, da sem se za silo prevlekel skozi, saj sem bil izredno suh, in čeprav me je žica ranila do krvi, kar pa nisem prav nič čutil. Nahajal sem se še v drugem vrtu »M«.

Še vedno tišina krog in krog in okrog. Moralna zavest moči je dosegla tako stopnjo, da nisem mislil več na nobeno zapreko, ki bi me mogla zaustaviti. Tudi, če bi prišel do novega zidu, sem verjel, da bi neovirano, kakor skozi grmovje prebredel skozenj na drugo stran, kot v otroških pravljicah. Tekel sem po vrtni travi že z dvignjeno glavo, mišice so bile ob dotikajoči svobodi neverjetno spočite, vse telo mirno, kot da tečem jutranjo vežbo za maraton. Pretekel sem speče hišice v vrtu 11., do naslednje, navadne prepreke, slekel nogavice, jih dal v žep in z lahkoto stopil na cesto 12. Vse skupaj je moglo trajati največ tri do štiri minute. Dosegel sem svobodo, stal sem sredi ceste .....

Svet je bil pred očmi – odprt, otipljiv, razprostrt in z obema rokama stezal po meni. Svoboda! Nisem zato več tekel, hodil sem umirjeno s presenečeno samozavestjo in z občutkom, da uravnovešen korak vodijo nezadržne nadzemske sile. Zatrepetal sem v strahu, če res morda nisem že mrtev, s tolikšno lahkoto sem prestopal po cesti vseh ljudi. Vse, kar sem videl, se mi je zdelo elastično, mehko, naslikano v prostoru z barvami in celo v tridimenzionalnih melodijah – ne vem, če bi Walt Disney znal kaj podobnega – jetnišnica pa pusta, zapuščena, tiha, mrtva kakor grob, zadaj za menoj – prazen zaklet grad, brez življenja, nasproti blestečemu stvarstvu, v katerem sem se utopil, vrinil ali vtihotapil nekje skozi špranjo in izginil – novim, neverjetnim dogodkom naproti ...

Postopanje, ki je bilo pri delnem ali celotnem procesu ugrabljenja izvršeno in zagrešeno nad enim samim primerom človeškega življenja, z vso ilegalno

brutalnostjo in z vsem razpoložljivim državnim aparatom – v imenu vsakega ugrabljenca posebej zastopam in imenujem: »po zakonu nasilja«.

Definicija je točna, jasna, neomajna, tudi če obvelja pravilo, s katerim je FLRJ med debato na svetovni konferenci za človeške pravice leta 1948 pripravila odprta vrata s formuliranjem lastnega, komunističnega koncepta o človeških pravicah, kjer polaga roko nad življenjem vsakega posameznega Jugoslovana v imenu višjih ciljev ..., medtem, ko zaključni tekst ali besedilo podpisane deklaracije o človeških pravicah prizna osebno individualnost, ki jo ima v imenu svobode vsakdo, ki pripada tisti veliki družini, ki se imenuje človeštvo.

»Nasilju pa se je treba upreti, nalagajo vsem vsi človeški zakoni vseh časov, vseh držav in vseh ideologij ...« tako začne tisti del knjige, ki vsebuje najbolj tvegani beg iz ječe, izredno tvegani zato, ker so bili uporabljeni in izrabljeni državni zaporji in državni uradniki za uspešno tajnost in popolno varnost protipravnega eksperimenta z ulovljeno človeško žrtvijo – in to v dobi proglašanja zakonov največje zgodovinske svobode, kar so jih doživeli jugoslovanske dežele.

VI.

Temperament Tržačana je kakor njegovo rojstno mesto ob morju prepleten s svobodo. Trst pa ima grenke izkušnje v zgodovini. Vedno ima opravka z večjimi silami, ki ga nadvladajo. To vodi v njegovem mišljenju, gledanju, delovanju in nehanju v oblikovanje, ki je najbolj človečansko, kadar se je mogoče na svetu tej ideji približati: »Upreti se nasilju, brez nasilja, po zakoniti poti.« – pa ni, da bi o tem razpravljali na široko, koliko je ta lastnost priznana ali ugotovljena – je pa dovolj velika, da jo uporabimo v tukajšnjih dogodkih. Pretresimo jih in razmislimo vsem številom duševnih in razumskih vtisov, kolikor mi jih je bilo mogoče v ta namen najti, zbrati in zapisati. – Trstu pa v trajen spomin z globoko ljubeznijo, ki jo gojim nanj in kar bo morda komu še vedno zvenelo kot tujka – s patriotizmom, ki ga nosim v srcu:

- 1) Svobodo so mi vzeli sredi ceste v obliki oboroženega roparskega napada.
- 2) V zapor so me pripeljali s Tržaškega, po zaveznikih upravljenega področja, z nasiljem in po nezakoniti poti: z ugrabljenjem.
- 3) Prijavil ali opozoril sem v ječi na ta nezakoniti postopek postavljene odgovorne organe ljudske oblasti takoj in ob raznih prilikah.
- 4) Iz ječe sem pobegnil po zakoniti poti.
- 5) Obvestil sem predhodno skupaj zbrane predstavnike Ljudske oblasti o tej moji nameri in odločitvi.

- 6) *Pobegnil sem brez nasilja, nobenega stražnika nisem umoril, ranih, skratka nikomur nisem skrivil lasu.*
- 7) *Nobene ključavnice nisem zlomil, nobenih železnih palic na oknu prepilil in prav tako nobene jetniške naprave nisem pokvaril.*
- 8) *Z nobenim orožjem, z nobenim orodjem, z nobeno grožnjo in brez pomoči od zunaj in brez pomoči od znotraj, sredi oboroženih stražarjev, ne v temi, ob belem dnevu, zjutraj v soncu sem izbral svobodo.*
- 9) *Potoval sem 25 dni, spal po gozdovih in po gorah in prišel nazaj čez mejo na izhodno točko, na prostor ugrabitve in prijavil pristojnim zavezniškim oblastem v Gorici in v Trstu ugrabitvev in vse zaporedne nezakovitosti.*

Vendar prenaplo bi bilo zadovoljiti se z zaključki. Našteti devet točk in njih pozitiven konec spremlja vrsta mračnih dogodkov, ki so imeli nepričakovane težke in tragične posledice in jim niti desetletna razdalja ni še zacelila ran. Iz istih in podobnih razlogov ostane še vedno spravljenjo nekatero gradivo, ki je prepuščeno času.

Od najnesrečnejših epilogov v tej zvezi je ustrelitev univerzitetnega profesorja dr. Ing. Nagodeta, ne samo zato, ker je bil znanstvena kapaciteta, in ne samo zato, ker je spoznal, da je po zaveznikih nezasedena, prosta domovina heroična zasluga in priznanje za napaden narod, je pa na drugi strani varna streha samovoljno postavljenega oblastnika, ki je v imenu ene same stranke zagospodaril nad izmučenim narodom, Nagode pa se je tej in taki svobodi upiral – ne samo ta posplošena ugotovitev, ki ima za političnega opazovalca relativno vrednost, pač pa druga Nagodetova smrtna novela, ki povzroča boleče krčenje tudi najbolj oddaljenega nepristranskega človeškega srca: tu je misel na težko pot kalvarije, ki jo je napravila na dan usmrtitve Nagodetova mati do pokopaliških vrat – pripeljali pa so štiri zabite krste, da niti mati ni vedela, v kateri počiva edinorojeni sin, katerega je čakala na robu sveta ... V bolečini je oddrsala ostarela mati domov in se obesila.

Ugrabljanja so dosegla neizbrisen značaj in neizprosno trajno terjatev z izginotjem Slavka Andreja Uršiča iz Soškega Kobarida, okinčanega z vencem naših gor, ki bo prav tako ostal v večnem spominu nesrečne Primorske.

Ob teh mučnikih, ob nepopravljenih in še vedno trajajočih krivicah je razlaga bega iz ječe dne 29. aprila 1947, samo nujna dopolnitev veliko večjih problemov, kar je uvodoma omenjeno – je pa klic in krik za utrditev zakona o človeških pravicah. In je pri naštevanju trpkosti še ena, ki jo mora preživljati naš narod: ni prostora, ni besede, ki bi označila nekaj nerazumljivega, kadar bo zgodovina pisala, zakaj in pred kom so morali tržaški Slovenci braniti celo človeške pravice, ko bi ob povodnji nad po-

novno izkrovelim narodom morala veljati imuniteta za vsakega človeka, ne da bi jo kdorkoli proglašil – ko bi morala lev in gazela stati skupaj stisnjena na skali. Morda je to najbolj grenka ugotovitev obravnavane snovi. Lahko bi končali, zaključili vse in odšli ...

* * *

Pričujoči čustveno in literarno izdelan Engelmanov zapis nam odpira in osvetljuje celo vrsto doslej neznanih skrivnosti v zvezi z njegovo ugrabitvijo in pobegom. Kljub temu se nam porajajo razna vprašanja, kot na primer prvi njegovi trenutki na svobodi, beganje po Ljubljani, kam se je zatekel, kje se je skrival, kateri ljudje so mu pri begu pomagali itd. Očividno je, da bi v letu 1957, ko je še bila Slovenija trdno v kleščah partijskih oblasti, objavljanje teh podatkov sprožilo nove aretacije in maščevalne postopke Udbe proti ljudem, ki so Engelmanu pomagali pri begu. Precej teh podatkov smo našli v Arhivu Republike Slovenije v obliki izjav osumljenih sorodnikov in prijateljev – ki torej niso več tajna –, zato jih deloma objavljamo. Miran tudi ni opisal preveč natančno svojih zasliševanj in psihološkega mučenja in njegov duševni zlom, kot so ga doživeli več ali manj vsi priporniki. Jasno je, da je Ozna izvedla tisto tvegano akcijo ugrabitve predvsem zato, ker so od Engelmana hoteli izsiliti čim več podatkov o »tržaški navezi«¹ Nagodetove skupine in seveda obtožilne podatke o sodelavcih v Ljubljani. Miran je to stalno zanikal, ker – kot mi je sam rekel – res ni bil angažiran s to skupino. A Udbaši mu niso verjeli, ker so imeli verjetno kakšne lažne obtožilne podatke iz Trsta. Zato so ga skušali, kot se je to delalo v Stalinovih – in nato od njegovega učenca Tita – zaporih, živčno zlomiti, da bi na robu ponorelosti podpisal katerokoli samoobtožbo in denunciacijo svojih sodelavcev. Prijatelj iz Trsta mi je omenil, kot sem pred nekaj leti to tudi zasledil iz Ozni-nega arhiva, da je Engelman napravil v zaporu štiri poskuse samomora (dvakrat se je obesil, a se je strgala vrvica, dvakrat si je prerezal žile, a so ga rešili).

Še eno misel bi dodal temu poglavju, v katerem je Engelman omenil zloglasnega Mitjo Ribičiča. Vemo, da ima ta oseba na vesti prenekatero zločino proti človekovim pravicam in dostojanstvu. Citiral bom samo en primer, ki mi ga je pripovedoval moj svak Tone Skubic. Njegov sošolec iz Semenišča, kasnejši škof Lenič je bil tudi zaprt v zloglasnih Udbovskih zaporih in padel v roke Ribičiču. Ta mu je nekoč ukazal, da hodi »po vseh štirih«. Nato ga je Ribičič zajahal in se naslajal nad takim ponižanjem. Kakšno kvalifikacijo bi še mogli dodati Ribičiču?

Pred nedavnim mi je prijatelj Ivo Jevnikar iz Trsta posredoval nove in zanimive podatke o vmesni postaji Miranovega bega iz Ljubljane proti Trstu. Miranova sestra **Milena** poročena **Vrčon** je stanovala na Škrabčevi ulici v Ljubljani in je zelo verjetno, da je Miran stopil v stik z njimi še ko je bil v Ljubljani. Vrčonovi so imeli tudi sorodnike v Dobravljah na Vipavsekem. Tako pripoveduje:

*»Tam je živela rodbina Vrčon, v kateri so bili štirje bratje: Franjo, ob koncu vojne v partizanih, po vojni časnikar na radiu Trst, nato se je preselil v Koper. Imela sta tri otroke: Branko, dr. prava, **tigrovec**, liberalni politik, po vojni obsojen na smrt in vrsto let zaprt; Slavko, trgovec; Anton, trgovec. ...*

Ena izmed Engelmanovih sester, Milena, se je poročila z Brankom Vrčonom, vendar se mi zdi, da je imel Miran Engelman dobre zveze z več Vrčonovimi, a tudi z drugimi v Dobravljah. Branko ga je baje uporabljal za kurirja v strankine namene ...

Engelman se je na begu proti zahodu zatekel tudi v Dobravlje k Mariji, ženi svojega svaka Franja, ki je živela v hiši s številko 1, prvi v vasi proti Gorici. Mož je bil takrat v Trstu. Skrila ga je v kaščo (shramba krompirja, orodja ipd.) nad kletjo, ki je imela vhod z dvorišča. Koliko časa se je držal tam, ni znano. Zanj sta vedela le zanesljivi hlapec Hilarij Černigoj in pa sorodnik Viktor Hrobat, ki je živel kot njihov pri njih. Ta je Engelmanu narisal pot, po kateri naj bi zbežal v Trst. Vipavo je prebredel pri Brjah. V družini se o tej zadevi ni govorilo. Ohranilo pa se je izročilo, da so Engelmána v Trstu zasledovali in enkrat skušali spet ugrabiti. Govorilo se je tudi o tem, da mu je pri begu iz zapore pomagal neznan električar, ki naj bi ravno takrat, morda ne slučajno, ko je bežal, čepel na »štangi za električno« pri zidu in mu dal vro, da ga je preplezal. A vse to je v meglenem spominu. V rodbini nikoli ni bilo slišati za kak sum o fingiranem begu.«

Poročilo še dodaja sledeči zanimiv podatek: v letih 70 je na Reko priplula argentinska vojna ladja, katere kapitan je bil sin Mirana Engelmána (Vinko), ki je povabil nanjo sorodnike in zanje postrojil mornarje. Menda so jo obiskali Branko, Milena in Iztok. Tudi sam je obiskal nekatere kraje v Sloveniji. ...

ZASLIŠEVANJA V ZAPORIH

Glede dokumentov iz arhiva (dosjeja) Engelmanovih zaslišanj v zaporu, katerih nismo odkrili v Arhivu RS, so mi prijatelji svetovali, naj se obrnem na Arhiv in prosim, da poizvejo v arhivu Sove (Slovenska obveščevalna varnostna agencija), če nimajo slučajno oni teh podatkov. Letos v mesecu juniju sem jim pisal elektronsko

pismo in dobil kmalu zelo prijazen odgovor od direktorja dr. Matevž Koširja in višje svetovalke mag. Ljube Dornik-Šubelj:

»Pregledali smo gradivo v fondu AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve in nismo našli zaslišanja Mirana Engelmana. V mikrofilmih Sove - serija U48 je v poročilu Nika Šiliha Ministrstvu UDB FLRJ z dne 27. 5. 1947 v zvezi s pripravo procesa proti Črtomirju Nagodetu, ki je potekala že od junija 1946 omenjeno, da je UDV predvidevala, da bi zveza med Pavlo Hočevarjevo in njeno hčerko, ki je živela v Trstu, lahko šla preko ing. Mirana Engelmana, ki je bil zaposlen v Zavezniški vojaški upravi v coni A, kjer so ga tudi aretirali. O njegovem zaslišanju v dokumentu ni niti besede, očitno pa so ga zasliševali o skupini Nagode oz. o Pavli Hočevar. Ko jim je pobegnil iz zapora 29. aprila 1947 so aretirali vse osebe, pri katerih se je zadrževal in bi mu lahko pomagale pri begu. Med njimi je bila tudi Pavla Hočevar.«

Milan Kravanja mi je posredoval sledeče podatke v zvezi z gornjo informacijo: *»Niko ŠILIH je bil pomemben Oznaš, ki je skupaj z Aleksom (Winklerjem), Mitjo (Ribičičem) in Borisom (Batelino) planiral in kontroliral delo Ozne v Trstu in na Primorskem v letih 1945 pa do 1954(?). Najprej direktno, kasneje pa preko Ozninega urada v Kopru. Začetkom 50ih je skupno z CIC planiral diverzantske in obveščevalne (ameriške) posege v Madžarsko. Že 1. decembra 1947 je kot polkovnik Ozne postal pomočnik ministra. ....«*

Današnji izgled bivših zaporov.

Ker nam torej niso bili dosegljivi podatki o Miranovih zasliševanjih in mučenju, bo za osvetlitev zaporniškega življenja primerno omeniti podobna strahotna doživetja nekaterih drugih rojakov, ki so preživeli in – le malokateri – objavili svoje spomine.

Tako na primer beremo v zgoraj omenjeni knjigi **Angele Vodé**² na str. 127 tele stavke:

»Kot omamljena sem šla skozi nekaj vrat, dokler se nisem znašla v globokem kletnem prostoru, kjer me je neka pošast – takšen se mi je zdel tisti paznik – pahnila v bunker. Vlažna, pravkar polita tla – in nič drugega. Sedla sem na tla in kolikor se mi je zahotelo zadremati, je posvetila žarka rdeča luč in slišalo se je butanje na vrata. ... V bunkerju je silno smrdelo po podganah ... Naslednji dan se je začelo »pravo« zasliševanje. Pripeljali so me pred pobalina – pozneje sem zvedela, da v javnosti predstavlja športnike, pisal se je Maks Završnik. Takoj se je začel brez vzroka strašno dreti nad menoj. Kot gestapovci v Nemčiji – mi je šinilo skozi možgane. Zahteval je nemogoča priznanja ... Kadar je hotel izsiliti kakšno priznanje, me je poklicat trikrat po vrsti v eni noči. Komaj sem legla, so se že odprla vrata: »Na zaslišanje!« Ko sem prišla tretjič, me je objel val električnih luči. Nikogar nisem videla, zdelo se mi je, da sem oslepela. Naenkrat zaslišim surov glas, a nisem vedela, odkod prihaja. Samo odmevalo mi je v glavi in v trenutku sem bila potna po vsem životu ... Zdelo se mi je, da so se mi odprli možgani, pa da imam široko režo vrh glave in da berejo iz njih vse kot iz knjige. In kot da je odprtina vedno večja in da je v njej silen mraz. Naenkrat pa mi je začelo v možganih treskati, bilo je vse v plamenih. Iz daljave je prihajalo grozovito kričanje, kot kruljenje se mi je zdelo. Ko bi se pekel odprl, bi ne moglo biti tako grozno. Kako sem prišla v celico, še danes ne vem. ... Po približno treh mesecih samice, zasliševanja, slabe hrane in pomanjkanja zraka se mi je spet začela »odpirati« glava. Prav jasno sem čutila, kako so možgani razgaljeni, kako mi trepetajo, kako je vse napisano kot na platnu, kako vse berejo. Spet se je začelo bliskati in treskati v možganih, po zidu so se risale strahotne figure, živali vseh oblik. Še sem se zavedala, da moram čim manj govoriti – ali se mi je posrečilo? Pa da ne smem zblazneti. Ne vem, zakaj sem se tega tako bala, saj bi bilo morda bolje, da bi me te pošasti pripravile do tega ... Stražar je vsak trenutek odpiral okroglo okence v vratih in butal po njih. Podnevi pa sploh nisem smela zatisniti oči. Takrat sem spoznala, da je kratenje spanja najhujše mučenje jetnikov. ... Ne daj mi, da zblaznim, Gospod!« ...

Potrebno je omeniti, da je bila Angela Vode tudi angažirana v tej Nagodetovi akciji, aretirana v Ljubljani samo nekaj dni po Engelmanovem pobegu iz zapora in dne 2. avgusta 1947 postavljena pred sodišče z vso Nagodetovo skupino, kjer je bila obs-

jena na dvajset let ječe. Leta 1953, ko je bila že vsa izčrpana in v obupnem zdravstvenem stanju, so jo izpustili.

V knjigi **Mirka Kambiča** »Doživetja sredi mojega stoletja«¹, ki je bil prav tako zaprt v zloglasnih zaporih Ozne/Udbe na Poljanskem nasipu in doživljal podobno mučenje, beremo na str. 43:

»Tam zunaj, proti koncu hodnika, zaslišim pretresljiv klic. Potem butanje in ponoven klic. ... Zdaj zaslišim čisto jasen stavek: »Zakaj me mučite? Tudi jaz sem socialist, boril sem se!« ... Na strani 46 pa premišljuje: »Živa bitja nosijo v sebi klic po svobodi ... Beg je tudi za človeka normalna naravna težnja. Mnogi jetniki, mislim na zgodovino človeštva, so ušli iz zaporov na neverjetne načine. ... Beg mi kot resničen poskus ne pride na misel. Presojam, da bi bil popolnoma nemogoč. Vrata so masivna, hodnik je pregrajen z železnimi palicami in zaklenjenimi vrati. Okenska linica je preozka. Nad njo se dviga lijakasta odprtina, toda ta je obzidana kot dimnik. In če bi že prišel na dvorišče? Nekaj metrov visok zid in straže s puškami! Naj si izkopljem luknjo v zidovje? S čim neki? Z leseno žlico?... Moj beg iz kleti je le miselni privid, pobuda za razgibanje duha, snov za literarno pripoved, ki bi bralca vznemirila mnogo bolj kot vse moje stiske, lakota, tema, izčrpanost, občutek krivice. Beg! To je vendar akcija, napeta dogodivščina! Žal, temu se moram odpovedati. Moja usoda gre premišljeno v drugo, čeprav meni neznano smer ...«

Zanimiv pa je zapisek o Miranu Engelmanu v dosjeju Ozne, izza časov med II.vojno, ki sem ga odkril v Arhivu R. Slovenije. Prosil sem za list štev. 008530 (?nečitljivo), kjer so pod črko »E« zabeležena mnoga imena. Tudi midva z bratom imava vsak po dve vrstici (ime, stanovanje, delovanje, čisto na kratko in z napakami). Engelmanu pa so posvetili kar 12 vrstic z podatki (za katere pa vemo, da Ozna ni bila nikoli preveč verodostojna):

Engelman, ing. preje Ljublj. cesta na Rožnik, živi l. 1944 stalno v Trstu, kjer je član glavnega odbora J.V. (Jugoslovanske vojske v domovini, op.avtorja) kot zastopnik nacionalistov. Ustvarjal je videz, da dela za OF. V času naborov v Trstu je propagiral za vstop v DMB (Domobranstvo, op. avtorja), češ, da jim bo od tam z javko »Dr. Čermelj« lahko kadarkoli in kjerkoli preiti v NOV. Od naših ljudi je sprejemal tudi orožje in razne podatke. S takim zadržanjem je hotel še pojačati svojo zakonspiriranost. Družil se je stalno z DEBELJAK Jankom, z DUHOVNIK Tonetom in dr. Dne 25.7. je prišel v Ljubljano z GUŠTIN Rudijem, ki je imel Sonderausweis mit 1.. (?nečitljivo). V Ljubljani se je Engelman sestel z vodilnimi predstavniki J.V. glede nadaljnjega dela. Engelman je star 24 let in je brat polic. zdravnice dr. Duše Engelman in svak dr. Vrčona Branka (Jelka, Jernej VI-VIII/44).

Stvar mi je postajala kljub zapletenosti počasi bolj jasna. Prepričan sem, da je bil Engelman res včlanjen v tržaški organizaciji Narodne Legije. Prijatelj **Milan Kravanja** iz ZDA (bivši uslužbenec CIC - Counter Intelligence Corps) to verjetnost potrjuje in dodaja, da je bil Engelman »tesno povezan z JVvD (Jugoslovansko vojsko v domovini), da je bil zelo zaupna oseba. Verjetno je bil obveščevalec DOSa (Državna obveščevalna služba te organizacije). Glede zgoraj (v dosjeju) omenjenega poročila, da je »od naših ljudi sprejemal orožje in podatke« bi to pomenilo, da je morda imel Engelman kot obveščevalec DOSa misijo infiltrirati OF?«

Kot sem slišal od drugih virov mu po njegovem prebegu zaveznika špijonaža ni dovolj verjela. Sumili so, da je bil ta prebeg izmišljotina in je bil on v bistvu komunistični agent. Ta podatek pa je bil po vseh dokazih, do katerih sem imeli dostop, očitno zmoten. V znani knjigi **dr. Jožeta Pučnika** »Iz arhivov slovenske politične policije«³, kjer je kompilator objavil izbor dokumentov najdenih v arhivu Ozne, dobesedno citira poročila iz VOS (Varnostno obveščevalne službe), kasneje Ozne in nato Udbe (kot so se preimenovala te komunistične policijske službe), omenja na str. 208 sledeče podatke, ki so zanimivi za Engelmanovo usodo:

REFERAT ZA SLEDENJE

... Najbolj je prišlo do izraza delo pri Nagodetovi skupini, ki je bila opazovana z majhnimi presledki že od leta 1945 in je na ta način odkril vse one, ki so bili vključeni v to špijonsko dejavnost in ki so redno sodelovali pri ilegalnih sestankih te skupine. Prav tako je (»Referat za sledenje« op. avtorja) pri pobegu agenta IS (Intelligence service – op. avtorja) **Angelmana Mirana** (očividna tiskovna napaka, pravilno: **Engelmana** – op. avtorja) sistematsko nadzoroval vse točke, kjer je obstajala verjetnost, da se Engelman zateka. Zaradi pomanjkljivosti podatkov pa niso nadzorovali točke, kamor se je dejansko zatekel. S kontrolo njegovih zvez in sorodnikov so ugotovili, kje se je krajši čas zadrževal ... (Arhiv DVA-10-3- tov.3).

V isti knjigi beremo na str. 341:

... Pazniki so bili na delovnih mestih razporejeni tako, da je le del njih prišel v stik s priporniki, imena pa so poznali samo dežurni pazniki, ki so pripornike vodili k zaslišanjem. Še posebej so skrbeli za tajnost v primerih pripornikov, ki jih je UDV (ali Udba –Uprava državne varnosti) tajno aretirala in so jih evidentirali le pod številko ...

Na strani 345 pa beremo podatek o pobegih iz različnih zaporov Ozne, ki jih je bilo leta 1947 kar 84, leta 1948 pa le še 39, od katerih so ponovno ujeli 27 pobeglih. Iz zaporov KPD (Kazensko poboljševalni zapori) – ki so bili na Poljanskem nasipu – pa sta pobegnila samo dva. Eden od teh je naš Miran Engelman, za drugega pa nimam podatkov.

Prav tako je primerno glede značaja Ozne omeniti mnenje **Alberta Svetine**, dolgoletnega pomočnika šefa Ozne Ivana Mačka-Matije, v svoji knjigi »*Od osvobodilnega boja do banditizma*«⁴, kjer pravi na str. 255:

»Sistem, po katerem je Ozna prevzela popoln nadzor v družbi, je bil kopija boljševističnega sistema v Sovjetski zvezi. Razlika je bila samo v neizmerni razprostranjenosti Sovjetske zveze, kjer je režim uničeval cela ljudstva in so njegove žrtve šteli v milijone. Sistem je bil brezsrčen, brezdušen, nemoralen in nečloveški. Človek pri tem ni pomenil nič. ... Takrat ni bilo zakona. Zakon je bila Ozna ... Noben problem ni bilo ubiti človeka in ga obsoditi za volhuna ali kaj podobnega. ...«

Iz različnih virov moremo izbrati naslednje zaključke o ravnanju z zaporniki:

Večina aretirancev v zaporih je morala napisati svoj natančen življenjepis, kar je bila posebna praksa za zapornike že v Stalinovih NKVD-jevskih zaporih. Skoraj vsi zapisniki se končajo s pripisom: »Gornje izjave so mi prečitane in so bile podane brez vsakega pritiska, ter so vse točno zabeležene.« Nato je moral zaslišanec vse podpisati. Kakšen cinizem! Ni pa omembe o pritisku, bolje rečeno duševnem in fizičnem mučenju, ki so ga zaporniki bili deležni. Iz različnih virov poznamo kako so oznovski agenti organizirali zasliševanja. Sredi pisarne je stala miza, pri kateri je sedel glavni izpraševalec (včasih sta bila tudi dva), ob strani je bil zapisnikar s pisalnim strojem. Nasproti njim pa je sedel pripornik, ki je imel ob sebi stražarja. Ta je pazil, da je pripornik stalno gledal v slepečo luč in ni smel zapreti oči ali obračati glave. Samo naravnost je moral gledati in imeti oči široko odprte. Na mizo so ponavadi položili pištolo, ki je bila grozeče obrnjena proti zaslišancu. Soba je bila v popolni temi in so čez dan zastrli okna, da so povečali učinek tiste grozljive luči. Že po nekaj minutah je pripornik začel čutiti srhljivi učinek tiste rumene stosvečne žarnice, ki mu je začela povzročati bolečine najprej v očeh, kmalu zatem pa se je ta zajedla v možgane in se spremenila v neko rdečo kroгло, ki je povzročala še hujše

bolečine sredi glave. Zdravniki, posebno pa policijski agenti, dobro vedo, da tak postopek privede človeka do obupa in na rob blaznosti. Med tem pa je bil nesrečnež pod stalnim bombardiranjem vprašanj, ki so se čez nekaj časa ponavljala in je bilo prav iz tega razvidno, ali zaslišanec laže. Vprašanja se ne nanašajo samo na obtoženčevo delovanje temveč tudi na izjave, ki so jih v zvezi s tem dali ostali soobtoženci. Ta sistem križnega spraševanja so uspešno uporabljali tudi Gestapovci, ki so si prisvojili sovjetski način zasliševanja. Če je bila kakšna izjava obtožencev o isti zadevi različna so nato poklicali oba zaslišanca, ki so ju soočili glede nasprotujočih si izjav. Tako so vedno dobili nekoga, ki je lagal ali se skušal izmikati z dvoumnimi odgovori. Znani so številni primeri, kako so s takim postopkom izpraševanja priporniki »priznali« svoje grehe – ki jih niso storili – in jih obžalovali ter svojo izjavo lastnoročno podpisali, s pripombo, da jim ta izjava ni bila izsiljena s kakimi nasilnimi sredstvi.

Nekaj podobnega se je moralo dogajati z Miranom Engelmanom, mladeničem mehkega značaja, katerega so pritirali na rob obupa, tako, da ni našel drugega izhoda kot odvzeti si življenje, kar mu k sreči ni uspelo. Podoben sistem so uporabljali brez dvoma z ostalimi priporniki, ki so jih naslednje dni zasliševali v zvezi z njegovim pobegom.

NEKAJ KOMENTARJEV O ENGELMANOVEM ZAPORU IN POBEGU

Pri njegovem pobegu obstajajo nekatere »luknje«, na primer bi bilo zanimivo odkriti, kako je bosonogi Miran dosegel Zaloško cesto, kjer je hotel stopiti na tramvaj? Ali pri – sicer redkih – mimoidočih ni vzbujal pozornosti, ali ni bilo nikogar, ki bi ga naznanil policiji? Koliko časa je čakal na tramvaj? Kako je sprevodnika pregovoril, naj ga pusti zastoj potovati? In nato njegovo beganje v centru Ljubljane, ali ni srečal nobenega policaja? Kam se je sprva zatekel in kje so mu dali žensko obleko? V svoji domišljiji sem si skušal sam odgovoriti na nekatera vprašanja: *Ko je Miran skočil na tramvaj, so ga potniki prav gotovo čudno pogledali, posebej še sprevodnik. Gotovo ga je prosil, da ga pusti potovati zastoj. Kakšen razlog mu je navedel za svojo čudno obleko: bosonog, v strgani srajci in s popraskanimi rokami! Prav gotovo mu ni smel povedati, da je ušel iz zaporov in si je moral izmisliti kako drugo varianto, kot na primer, da so ga neznanci na cesti napadli in pretepli, ali kaj podobnega.*

Iz dokumentov v Arhivu RS izvemo, da so agenti Ozne/Udbe še isti dan napravili preiskave pri vseh njegovih sorodnikih in aretirali mnoge od njih, celo njegovo mamo, ter jih zasliševali več dni in noči v zaporih na Poljanskem nasipu. Medtem je v dopoldanskih urah Miran begal od sorodnika do sorodnika in od prijatelja do prijatelja, a nikjer se ni hotel dalj časa zadržati, ker bi bilo nevarno zanj in zanje. Vedel je, da mu je policija stalno za petami in vsem sorodnikom je rekel, da jih bo že obveščal, nikomur pa ni dal prihodnjega naslova in načrta kam se je namenil, da tega ne bi kdo izpovedal pri zasliševanjih.

Najbolj točne – čeprav dvomljive v verodostojnosti – podatke dobimo na podlagi izjav zaslišanih Engelmanovih sorodnikov in prijateljev. Ta napeta – štiri ure trajajoča zgodba – se začne z njegovim pobegom ob 7.15 zjutraj in se konča nekako opoldne istega dne. Od tam naprej nimamo ne mi ne Udbe nobenih podatkov. Vemo, da je bil Miran sila zbeگان, zavedal pa se je, da ne sme spravljati v nevarnost svojih ljudi, zato se je kmalu poslovil in »izginil«. Kam je šel in kje se je skrival naslednje dni, ne vemo. Jasno je, da mu je Ljubljana postala preveč nevarna. Skrival se je menda v kletnih ali podstrešnih prostorih in v vrtnih utah. Pri kom, ne vemo. Verjetno je tudi, da je ohranil tajne stike s sorodniki. Od njih je sproti dobival sporočila, koga od njih so zaprli. Končno so ga njegovi prijatelji, menda Vrčonova družina, napotili proti Primorski preko Dobravelj, kjer se je nekaj časa skrival pri njihovih sorodnikih. Ti so mu naslednje dni nakazali pot do meje, preko »gora in gozdov«, kot je sam kasneje povedal ter končno, po 25 dneh srečno prestopil mejo – Morganovo črto – v cono »A«.

ŽIVČNO ZASLEDOVANJE PO LJUBLJANI IN PREGANJANJE SORODNIKOV IN PRIJATELJEV

Od tu naprej dobiva Engelmanova zgodba obliko grozljivke, prave »kafkovske« zgodbe, v katero so bili vpleteni praktično vsi Miranovi sorodniki in mnogi prijatelji in bi bila prav tako kot njegov pobeg vredna resne filmske obravnave. To je bil namreč lov množice agentov Ozne/Udbe in policije za nevarnim ubežnikom. Lahko si predstavljamo razburjenje, ki ga je ta pobeg sprožil v najvišjih partijskih vrhovih v Sloveniji, pa tudi v Beogradu. Tudi si moremo predstavljati psovke in grožnje, verjetno tudi strog ukor, ki so jih morali prenašati slovenski oznovski veljaki z Mitjo Ribičičem na čelu. Takrat so se morale marsikomu od teh pošteno tresti hlače, zato so se zagnali z vso silo in naglico na lov za Engelmanom,

ki je bil tiste dni v Sloveniji ena najnevarnejših oseb in ga je bilo treba na vsak način najti. Miran je dobro vedel, da je zapisan grozotnemu mučenju in končni usmrnitvi, če ga zasledovalci dotečejo.

Že prej smo omenili, da menda o Engelmanovih zasliševanjih v zaporu Ozne/Udbe, niso ohranjeni dosjeji (mnogi so mnenja, da se nahajajo v arhivu Sove, vendar nam jih doslej ni uspelo odkriti). Pravijo pa, da se je vendarle našlo nekaj podatkov in dosjejev od nekaterih ugrabljenecv na Primorskem. Ozna/Udba je večino teh dokumentov skrbno skrila ali verjetno uničila, saj bi ti zapisniki skrajno obremenjevali ugled celotne države Jugoslavije, ves partijski in policijski sistem in navsezadnje bi tudi bili obteževalni argument proti vrsti komunističnih veljakov, ki so bili direktno odgovorni za vse oznovske operacije. K sreči pa je ostalo v Arhivu RS kar lepo število dokumentov, datiranih od dneva njegovega pobega naprej. Ti dokumenti v glavnem vsebujejo zapisnike o zasliševanjih njegovih sorodnikov in prijateljev in so pravi labirint za vsakogar, ki se loti njih branja. Obenem pa prikazujejo zaprepaščenost in razočaranje komunističnih agentov, najprej zato, ker jim je tak »specialno tajen« upornik zbežal iz najbolj zastraženih zaporov v Sloveniji, predvsem pa tudi zato, ker tako dobro izurjeni policiji ni uspelo odkriti skrivališč v skoraj enem mesecu njegovega potikanja v Ljubljani in drugod po Sloveniji in se jim večkrat pred nosom izmuznil. Na nasvet prijazne zgodovinarke iz Ljubljane sem se podal v Arhiv Republike Slovenije (ARS). Vsi ti dokumenti od pobega naprej vsebujejo večkratna zasliševanja sorodnikov in nekatera policijska poročila in so popisani na 95 straneh v ARS pod imenom »Proces Nagode - Razno« , v škatli štev. 31. Na mojo prošnjo so mi vse te liste fotokopirali in jih hranim v svojem privatnem arhivu. Povzel bom samo najbolj zanimive in važne podatke, predvsem zato, da nam osvetlijo najbolj napete trenutke po pobegu, torej tisto dopoldne 29. aprila 1947.

Prvi dokument (pismo, razmeroma kratko, pod št. 14703, brez datuma, verjetno 29. 4. 1947, istega dne kot Miranov pobeg) vsebuje uradno poročilo (v srbohrvaščini) »Ministarstvu Unutrašnjih poslova FNRJ – Upravi Državne Bezbednosti«. Podpisana je »Za šefa odseka« Bravničar Dana. Na kratko pove, da je 29. IV. 1947 ob 7. uri pobegnil iz zapora UDB... pripornik Engelman Miran ... Sledi njegov opis (priložena je portretna fotografija), nato pa spisek vseh sorodnikov z njihovimi naslovi.

(Opomba: prijatelj Milan Kravanja iz ZDA pripominja v zvezi s tem sledeče: » Avtentičnost tega dokumenta priča podpis Dane Bravničar. Ta je bila že oktobra 1944 v spisku kadrov I. sekcije Ozne (obveščevalna in proti-obveščevalna služba) dodeljena štabu VII. Korpusa kot pomočnik šefa sekcije Bojana BUNCA. Po povojni reorganizaciji Ozne jo najdemo kot referenta za »protinarodne elemente«. Napredovala je v podporočnika. V tej funkciji je podpisala brzojavko Centralni OZNI v Beogradu za šefa odseka kapetana Alfreda Zornado. .... Pomen je v tem, da je Ljubljanska Ozna sproti obveščevala Beograjsko centralo o slučaju Mirana Engelmana. Ali z drugo besedo – obstoja velika možnost, da je (vsaj del) njegovega arhiva v Beogradu.«

Drugi dokument (»Pregled naših ukrepov v zvezi s pobegom Engelman Mirana«) (št. 14704/14705) je mnogo daljši in brez datuma. Verjetni datum je okoli 11. maja 1947. Tipkopis je lastno-ročno podpisal »Mitja« (to je Mitja Ribičič). Očividno se je moral Ribičič »nekomu« opravičiti glede Miranovega pobega in dokazati kljub vsemu svojo strogost in odgovornost za iskanje ubežnika, zato v poročilu omenja, da se bo osebno ukvarjal s to »tiralico«. To pomeni, da je ta zadeva zanj tako velikega pomena, da jo bo moral osebno rešiti. Na kratko poroča o detajlih pobega, da so odkrili sledove Miranovih bosih nog, nato pa pravi, da so se »sledi izgubile« ... »Poročnik Roman je takoj poslal vse razpoložljive paznike in z njimi zastražil vse mostove na Ljubljani in kanalu, poleg tega pa vršil preiskave po okoliških hišah s patrolami. Sledilski aparat, ljudje majorja Pepeta in kapetana Martina so takoj prevzeli pod kontrolo družino Engelman na Vrtači v Erjavčevi ulici, pozneje pa še sorodnike na Škrabčevi in Marmontovi ulici.« Pri teh Miranovih sorodnikih in prijateljih so najprej natančno preiskali stanovanja in nato stanovalce aretirali in odvedli v svoje centralne zapore. Na koncu poročila cinično omeni: »Trenutno se v zadevi pobega Mirana nahajajo v zaporu: Černigoj Jože, Černigoj Vida (hčerka) in Černigoj Mara (njegova žena). Okrog dvanaajste ure so izvršili preiskavo še pri Engelman-Bidovec Duši.« ... »30. aprila smo vsled protislovja v izjavah Černigoja in Bidovčeve aretirali Černigoja Jožeta, ga v zaporu ponovno zaslišali, a je vse tajil ... 8. maja smo napravili hišne preiskave pri Hočevor Pavli, Engelman-Bidovec Dušici, Engelman-Vrčonovi Mileni, Engelman Mariji, Engelman Albinu in Černigoju. Preiskave niso dale novega izsledka o pobegu Engelmana. Hišno preiskavo pri Hočevarjevi Pavli smo delali na podlagi poročila agenta Petra z dne 5. maja 1947. ...« Torej je tisti dvojni agent in komunistični špijon »Peter« šest dni po pobegu Mirana ponovno posredoval obtožilne podatke za Pavlo Hočevar! Nadaljuje se

tekst s podatki o križnih zasliševanjih osumljencev, kjer so se odkrile nekatere netočnosti in protislovja v njihovih izjavah. Zaključil svoje poročilo s stavkom: »Vso stvar bosta vodila pp. Mitja in m. Kamilo.«

Tretje poročilo (št. 14706, dne 29. 4. 1947, podpisano od Pom. upravnika por. Klešnik Romana) razlaga najprej, kako je Engelman ušel in da je nato Klešnik »postavil paznike na mostove kot stražarje. Preiskali smo vse prostore v bližini, gozd in še hrib. ... Stražarja (Franc Žabkar), kateremu je pripornik pobegnil sem dal takoj zapreti in ga zaslišal. ...«

Četrto poročilo (števil. 14723/4, brez datuma (verjetno 30. maja) – manjkajo torej listi 14707 do 14722, za katere sumim, da se nanašajo na zasliševanje Pavle Hočevar, ki so jih morali očitvidno prenesti v »dosje Nagode«, čigar proces je bil pred durmi in v katerega je bila Pavla zapletena). Poročilo je nepodpisano in ga je verjetno diktiral nek zelo visok funkcionar (najbrž Ribičič sam). To poročilo je eno izmed najbolj pomembnih, ker govori o predpripravah na »Nagodetov« proces. Začne z omembo pobeга:

»Dne 29. aprila 1947. leta je pobegnil iz Centralnih zaporov Engelman Miran. Takoj se je zatekel k svoji sestri Bidovec Duši, od nje pa k Hočevar Pavli in nato k Černigojevim. -- V zvezi z njegovim pobegom smo aretirali dne 30. aprila Černigoj Josipa, ki pa je po prvih zaslišanjih dosledno tajil, da bi karkoli vedel o pobegu Engelmana Mirana. -- Dne 9. maja smo aretirali Bidovec Dušo (Miranovo sestro), Černigoj Vido in Černigoj Maro. Zaslišanja Černigoj Vide so pokazala, da je bil pravilen sum, na podlagi katerega smo aretirali Černigoj Josipa, ker so on kakor žena in hčer dejansko vedeli za pobegega Mirana, ki je bil i pri Hočevarjevi, kakor pri Černigojevih. -- Na podlagi izsledkov teh prvih zaslišanj smo aretirali 10. maja 1947 Hočevar Pavlo in naslednjega dne Engelman Marijo (Miranovo mater.)«

Nato sledi važen (in za Nagodetov proces odločilen) odstavek, ki pravi:

»V teku nadaljnje preiskave je Hočevar Pavla priznala, da se je pri njej shajala skupina ljudi, ki je vzdrževala ilegalne veze preko kurirja »Petra« z inozemstvom, kamor so pošiljali gospodarska, politična in obveščevalna poročila. Ta skupina je bila: dr. ing. Nagode, prof. Hribar Zoran, Sirc Ljubo, Kaučnik ing. Leo, Vode Angela, Zupan Svatopluk. Vse te smo aretirali dne 24. maja skupno z nekaterimi, ki so njih bližnji sorodniki ali znanci in sicer: Hribar Elizabeta, Hribar Branka,

Štefancič Pavle, Letnar Ivan, Skvarča Lucija in Teply Bogomil. – Dosedanja preiskava je pokazala, da je ta skupina vzdrževala ilegalne veze z emigracijo na Koroškem in to podpolkovnikom Jug. Kraljeve vojske *Drčarjem*, preko kurirja »Petra«; z angleškim konzulatom potom *Hribar Zorana in Sirc Ljuba* ter z *Jovanovič Dragoljubom* v Beogradu, *Janžekovičem* in *Sutejem pa* v Zagrebu. – Dne 29. maja smo aretirali na podlagi izsledkov in zaslišanj zgoraj navedene skupine *Furlan dr. Borisa, Lajovic Vida in Kumelj Metoda*. Preiskava je namreč pokazala, da je *Furlan dr. Boris* preskrbel zvezo z angleškim konzulom *Scopes-om Hribar Zoranu*, ki mu je nato dobavljal poročila cele skupine ter na podlagi materiala izza časa okupacije. *Kumelj Metod* je bil član bivše *Nagodetove* skupine za časa okupacije in predvidevamo, da je poslal v inozemstvo poročilo polkovniku *Drčarju* z naslovom »*Dachauskemu tovarišu*« s podpisom *Andrej Orel*. *Lajovic Vid* je bil navzoč pri sestankih *Nagodetove* skupine – Preiskava zoper slednje tri je še komaj v začetku. Na prvih zaslišanjih so tajili vsako povezavo ali sodelovanje z *Nagodetovo* skupino. – Sedaj se nahajajo v preiskovalnem zaporu sledeči: ...«

Sledi spisek oštevilčenih 14 imen, ki so omenjena zgoraj, nista pa vključena *Lajovic Vid* in *Kumelj Metod*. Nato dodaja: »Izpuščeni pa so bili štirje: *Engelman Marija* (Miranova mati), *Černigoj Josip* (Miranov prijatelj), *Černigoj Mara*, (njegova žena) in *Černigoj Vida* (hčerka iz prvega zakona).«

Zanimiv je tudi na roko napisan dodatek:

»*Naknadno aretirani: Furlan dr. Boris, Pirc Metod (polk.), Rangus, (zlatar), ter Snoj Franc.*

(V zvezi s to *Nagodetovo* skupino beremo v knjigi *Aleksandra Bajta Bermanov dosje*⁵ na str. 1327, kjer omenja, da so Oznovci-Udbovci »podtaknili« *Nagodetu* in njegovim ljudem »*kurirja Petra*«. Celotno ime je *Peter Zorman*. Prav tako ga tudi navaja *Ladislav Bevc* v svoji knjigi »*Spomini*«⁶ str. 216, .op. avtorja)

Ne vemo, kaj se je dogajalo v zaporih Ozne, na kakšne načine so ti krvniki hoteli doseči obremenilne izjave, prav gotovo pa preko srhljivega mučenja in groženj. Dokaze o angažiranosti *Pavle Hočevar* v *Nagodetovi* skupini pa so imeli že prej v Ljubljani (menda že iz medvojnega časa), s popolnim spiskom imen ljudi, ki so se zbirali pri njej. Te podatke je seveda posredoval dvojni agent »*Peter*«.

Vprašujem se, ali je obstajala neka vzročna povezava z *Engelmanovim* pobegom in začetkom *Nagodetovega* procesa? Prepričan

sem, da je bilo tako. Vemo, da so ta proces pripravljali v največji tajnosti že dalj časa. Engelmanova ugrabitev in njegova eventualna »priznanja« bi bili verjetno zadnja obtožilna informacija za ta proces. Ker pa jim po vsej verjetnosti ni doprinesel kakih posebnih novih informacij in jim je navsezadnje še ušel iz zavora, sta se pojavili Ozni/Udbi in KPS – po moji presoji – dve možnosti:

- 1) Engelmana je treba na vsak način čim prej izslediti in ga nato takoj »izničiti.«
- 2) Če bi se jim to ne posrečilo – kar se jim seveda ni – bi morala Ozna utrpeti hudo blamažo pred partijskim vodstvom, zato so – po mojem presojanju – prav zaradi tega naslednje dni po pobegu sprožili aretacije vseh osumljencev iz Nagodetove skupine. To bi naj bila neke vrste zameglitev Ozninega neuspeha o Engelmanovem pobegu in preusmeritev pozornosti v drugo, še hujšo afero, ki pa je bila ne dolgo zatem deležna splošne medijske poplave, poimenovana »Nagodetov proces«. Po drugi strani pa tudi ni težko presoditi, zakaj so bile te aretacije nujne, ker so vedeli, da se bo med Engelmanovim sorodstvom in prijatelji takoj razširila novica o njegovem pobegu in bi se jim, zaradi tega, marsikatera oseba z Nagodetom na čelu skrila ali skušala zbežati v tujino.

Naslednja poročila in zasliševanja:

V Arhivu RS smo našli še naslednjih 84 dokumentov (zapisniki zasliševanj) od št. 14725 do 14808, nato pa še en list št.15089. Povzeli bomo samo skupen pregled o osebah in datumih in bomo citirali nekaj pomembnih odstavkov. Vedeti pa moramo, da so bila ta »poročila« o zaslišanih zapisana v Ozninih/Udbovskih zaporih od njih izurjenih agentov, zato jih je treba jemati z veliko rezervo in znati čitati »med vrsticami«, kjer se je marsikaj govorilo, dogajalo, grozilo in mučilo, čeprav se tega ni zabeležilo.

Vseh zaslišanih oseb med sorodniki in prijatelji je bilo enajst.

Na dan Miranovega pobega (29. 4. 1947) je Ozna vdrla v stanovanje Miranove mame in sestre Dušice por. Bidovec, nato v hišo Černigoja Josipa in žene Mare. Vse stanovalce so na licu mesta zaslišali in nekatere aretirane odpeljali v zapor. Njegova mama Marija je bila v zaporu zaslišana (če verjamemo dokumentom) desetkrat, med 29. 4 in 23. 5. 1947.

Miranov prijatelj Josip Černigoj je bil zaslišan petkrat med. 30. 4. in 16. 5., njegova žena Mara pa štirikrat, v približno istem obdobju.

Njuna hčerka Vida pa približno desetkrat, tudi v istem obdobju. Miranova sestra Dušica por. Bidovec (zdravnica) trinajstkrat (med 9. 5. in 22. 5. 1947).

Bidovec Marija (Miranova svakinja) – dvakrat.

Milena por. Vrčon (Miranova sestra) petkrat, njen mož dr. Branko Vrčon – enkrat.

Vladimira por. Črnek (Miranova sestra) – enkrat.

Hočevnar Milan (prijatelj) – enkrat.

Štefančič Pavel (prijatelj) – enkrat.

To so vsa dokumentirana zasliševanja iz Arhiva RS. Manjkajo pa dokumenti z zasliševanji **Pavle Hočevnar** (verjetno so bila zapisana na tistih petnajstih listih od št. 14707 do 14722, ki jih ni v arhivu?), vendar sam Ribičič v zgoraj omenjenem poročilu pravi, da so 10. maja 1947 aretirali Pavlo Hočevnar, ki je »... v teku nadaljnje preiskave priznala, da se je pri njej sestajala skupina ljudi ... itd«. Iz vse dokumentacije je razvidno, da so se vse niti raziskave stekale pri **Pavli Hočevnar**, za katero so imeli že od prej dovolj razlogov (preko špijona in laži-kurirja Petra) za njeno aretacijo. In končno se je res tudi znašla na zatožni klopi in med obsojenci na »Nagodetovem procesu«.

Ne vemo, če je bilo zasliševanj še več, pa tudi ne vemo, kakšne metode so uporabljali oznovci pri teh. Nekak skupen zaključek izjav obtožencev v vseh zasliševanjih je bil v tem, da je samo šest ali sedem ljudi videlo Mirana prvi dan po pobegu, nato pa je izginil in nihče ni vedel povedati kam. To skoraj moramo verjeti, ker je Miran večkrat izjavil, da zaradi njegove in posebno še njihove varnosti nikomur ne bo povedal, kam se podaja.

Vrnimo se spet k »prebežniku« Engelmanu. Ostaja nam torej to veliko vprašanje, kje se je Miran zadrževal vseh 25 dni med pobegom in njegovim prehodom preko Morganove linije na tržaško zavezniško ozemlje dne 23. maja 1947. O tem imamo le en važen podatek, da se je zatekel k Vrčonovim v Dobravljah, kot smo zgoraj objavili. Za prve dni skrivanja v Ljubljani pa si lahko predstavljamo, da se je zatekel k sorodnikom, in prijateljem – morda tudi k neznancem –, ki so ga skrili v kakšnih vrtnih lopah, podstrešjih, kletah, lahko pa se je skrival v kakem seniku blizu Ljubljane.

Že na dan pobega je izjavil svoji sestri, ki mu je svetovala naj se poda proti Primorski in nato čez mejo v Trst, da sploh ne pozna poti, nima zemljevida niti kompasa. Verjetno so mu v naslednjih dneh to preskrbeli. Vemo pa, da so mu njegovi prijatelji pomagali

organizirati umik najprej do Dobravelj pri Ajdovščini, nato pa preko hribov čez mejo. Vse te, pa tudi druge variante so možne.

Bežno se spominjam, da mi je sam pripovedoval o tem prebegu kot o tvegani in mnogih težav polni odiseji, ki je zahtevala od njega neizmeren napor in prenašanje lakote, vremenskih nadlog, moramo pa tudi imeti pred očmi, da je preživel tiste dneve in noči v gozdovih še vedno pod velikim živčnim pritiskom, saj si še ni opomogel od grozot, ki jih je preživel v zaporu in še vedno čutil diš oznovskih krvnikov na svojem tilniku.

Med različnimi izpovedmi zaslišancev najdemo celo vrsto nedoslednosti in celo lažnih izjav, ki si jih moramo razlagati z enostavnim razlogom, ker so se ti »osumljenci« trudili izbrisati vsako sumnjo, da bi oni kaj vedeli o Miranu, po drugi strani pa so tudi hoteli izbrisati njegovo sled. Na žalost nimam drugih virov in bolj točnih podatkov o teh kritičnih urah in mi o tem Engelman osebno tudi ni povedal. V dobi, ko mi je to zgodbo pripovedoval, je vladal v Sloveniji še vedno policijski režim komunistične partije in bi bil vsak podatek o ljudeh, ki so mu pri begu pomagali obtožilni vzrok za aretacijo, nov proces in zapor. Zato sem skušal po svoje rekonstruirati tisto dopoldne takole:

Miran je začel svoj beg iz kaznilnice ob 6.30 uri. Računajmo, da je dosegel cesto (Poljanski nasip) v kakih desetih minutah, nato se sedel v tramvaj na Zaloški cesti v teku drugih desetih minut. Računajmo še, da je tramvajska vožnja do centra trajala spet kakih desetih minutah, se pravi, da je izstopil iz tramvaja nekje v centru Ljubljane okoli 7.00 ure zjutraj. Kam se je najprej zatekel Miran in se tam preoblekel v žensko obleko? V nekaterih kasnejših zasliševanjih so sorodniki izjavili, da jim je Miran rekel, da je dobil žensko obleko pri nekih prijateljih, prav tako kot tisti cekar s pištolo. To je bila gotovo izmišljotina, saj se je Miran prav gotovo zatekel najprej h kakšnem od svojih sorodnikov, morda k svoji sestri Dušici por. Bidovec. Vendar je ta stalno zatrjevala, da je Mirana zagledala šele okrog 9. ure na Tržaški cesti in da je že bil oblečen v žensko obleko in je že nosil tisti cekar s pištolo. Navedel bom nekaj teh izjav njegove sestre:

Izpoved dr. Engelman Bidovec Duše (12. 5. 1947 list št. 14766):

Okrog. 9. ure 29. 4. 1947 me je pri tramvajski postaji ogovoril moj brat Miran, ki je bil že opravljen v žensko. Povedal mi je, da je zbežal iz policije, da je srečen, da me vidi, vendar je poudaril, da ni imel namena poiskati

me. Rekel mi je, da bi rad dobil kako vozilo, s katerim bi se odpeljal proti Trstu, vendar, da ima preslabe čevlje. Na to sem mu rekla, naj gre z menoj h gospej Hočevnar v Heidrichovo ulico, ker več glav več ve. Šla sva tja. Gospa Hočevnar je odklanjala vsako pomoč in naju samo prosila, naj greva čimpreje ven. Pri ge. Hočevnar je moj brat še nekaj jedel in popil, prosil aparat za britje, katerega pa gospa ni imela, na kar sva odšla k Černigojevim. Pri gospe Hočevnar je moj brat v teku pogovora izjavil, da raje naredi samomor, kot pa da bi spravil v nesrečo katero od družin, ki mu je pomagala ...

V naslednji izpovedi (štev. 14767, brez datuma) Dušica izjavi:

»(po najinem srečanju) ... sva odšla proti naši hiši na Langusovo cesto. Pogovarjala sva se na način: vprašal me je za Nalčka (njenegega moža), na kar sem mu jaz odgovorila, da slabo, zdi se mi, da ne bo učakal niti otroka, ki ga nosim. ...

On je bil oblečen v daljši plašč, cel a revnejši, nogavice debele, precej cele in ženske čevlje, od katerih je podplat odstopil, na glavi je imel svetlo ruto, v roki pa pleten cekar, v katerem je imel kruh in revolver ... Ko sem dala cekar sem revolver premestila v mojega, da ne bi napravil samomor, kot je omenil ...

Nato sem mu dala ene dolge plave hlače in dolgi površnik ... ker sem ga hotela prisiliti, da bi se oblekel v moškega, ker je kot ženska neokreten ... Nato mi je rekel, da je tu v bližini ga. Hočevnarjeva in da bi šel k njej, ker je blizu, da bi se tam obril, da bi boljše izgledal. Hotel je oditi sam, a ker sem se bala za njega sem odšla z njim. ...

Ko sem prišla k Hočevnarjevi je brat počakal v temni veži, jaz pa sem govorila s Hočevnarjevo. Ona je bila ravno v kuhinji ... Bila je tako zbegana in je vprašala, ali bi še kaj popil, Miran pa je dejal, da mora hitro oditi. Pogledal je v cekar in videl, da nima revolverja in rekel, da sem mu ga jaz vzela. Tedaj me je nervozno potegnil za roko in me vprašal, kje imam revolver. To je opazila tudi Hočevnarjeva in nato rekla, da naj bom pametna, saj eno človeško življenje ni nič.

... Miran je ponovno zahteval, naj mu dam revolver, na kar sem mu ga tudi izročila. Dejal je še, da on tukaj ne more ostati, da mora iti naprej, naprej. Tudi Hočevnarjeva je dejala, da naj gre naprej, da ga ona nima kam skriti. ...

Nato sva šla naprej k Černigojevim, kjer je bila Vida, kateri sem rekla, da naj se ne ustraši, ker je to moj brat Miran, ki je pobegnil iz zapora. Prosil je za brivski aparat, mene je pa prosil, naj že enkrat odidem. Nato sem ga poljubila in rekla zbogom.

Dne 15.5.1947 nadaljuje izpoved **Engelman-Bidovec Duša** (str. 14770):

... Miran me je čakal pri razdrti vili »Sončarica«, jaz pa sem takoj odšla h Hočevarjevi iskat moški plašč in dolge hlače in mu jih izročila ... Miran mi ni zaupal ničesar, kajti je predvideval ves čas, da bom morala dajati izjave Udbi. Omenil mi je samo, da je dobil žensko obleko in pištolo od neke družine, ki ima mnogo majhnih otrok. Dalje mi je omenil, da je z njim cela burka, kajti »Angleži me smatrajo za jugoslovanskega konfidenta, a Jugoslovani pa za angleškega.« ...

Dne 16.5.1947 se nadaljujejo izpovedi **Engelman-Bidovec Duše** – (str. 14773):

Okrog 10. ure dopoldne je prišel k nam nečak od Hočevarjeve s sporočilom, naj se oglašim pri Černigojevih, kamor sem takoj odšla. Pri Černigojevih se nisem zadržala niti minuto, ker mi je že na vratih Černigojeva Vida izročila brata Mirana, s katerim sta odšla do vile Sončarice, nakar sem skočila h ge. Hočevarjevi po hlače in plašč in ga izročila bratu Miranu. ... Na ovinku Tržaške in Langusove sem se poslovila od Mirana ... ter ga nato nisem več videla.

Na str. 14739 dne 9. 5. 1947 izpove **Vida Černigoj** (stanujoča na Glinški ulici 8) naslednje:

Okrog 10. ure dopoldne je prišla k meni dr. Engelman-Bidovec Dušica s svojim bratom Miranom ... Od Dušice je zahteval, da naj »takoj izgine«. ... Imel je plašč in lahke čevljičke. ... Rekel mi je, da ima pištolo. »Takoj izgini«, sem mu dejala. Nato je Vida ponovno poslala po Dušico, naj pride iskat Mirana. ... Takoj sta odšla. ... Verjetno se je Miran skrival iz ene hiše v drugo ... bil je konfuzen.«

Na str. 14740 izpove **Černigoj Vida** dne 10. 5. 1947: *... Ko je prišla Dušica Engelman k meni, ji je njen brat rekel: »Kaj hočemo narediti, da nima on nobenega cilja in da sploh ne ve, kam bi šel. Dušica mu je nato odgovorila naj se pomiri, da je Egon rekel, oz. svetoval, naj se napoti proti meji. On ji je odgovoril, kako se če pomikati proti meji, ko pa nima nobene karte. Ona mu je odgovorila, da bodo to že uredili. ... Ko je prišel Engelman Miran k nam je imel v rokah cekar, v katerem je bila pištola. Izjavil je tudi, da bi v tem slučaju, če bi ga imeli prijeti raje ubil samega sebe. Rekel je tudi, da je pobegnil iz zapora in kako je v naših zaporih. ... Povedal je tudi, da se je dvakrat obesil, pa da se mu je utrgala vrv in da si je prerezal žile na roki. On je rekel, da je šel ob pol 8. uri, ko je večji*

dren na cesti k Dušici. Dušica mi je naročila, naj ga bolj »uštiram« (prsa itd.), kar pa nisem storila, pač pa sem na njeno prošnjo dala britev, da se je obril. ... Ko je popoldne prišla ponovno Dušica Engelman je povedala, da je šel naprej, vendar že napravljen v moškega. ...

Sledijo poročila o zaslišanjih Černigoj Vide v zaporu, kjer je bila zaprta tudi dr. Dušica Engelman. Vido so poslali v isto celico k Dušici, ki je bila noseča, da bi malo pazila nanjo, ona pa je mislila, da pošiljajo k njej špijone. Zelo je trpela, a v glavnem zaradi svojega moža, na smrt bolnega, ki je sam doma in trpi. ... Nek večer je bila zelo nemirna ter je govorila, da bo napravila samomor. Dejala je: *»Samo 10 minut, pa je vse končano«.* Pozneje je zopet izjavila, da bi samomor že naredila, vendar ker ve, da bi njenega trupla ne dali skupno z moževim ne mara tega napraviti. ...

Posebno dramatično je bilo neko zasliševanje Dušice Bidovec, opisano na str. 14754 (bis), ko je pozno v noči odgovarjala dvema tovarišema, ki ji nista verjela in sta dala poklicati njeno mamo, Engelman Marijo, Dušico pa so skrili za zaveso, da je mama ni mogla videti. Nato sta začela izpraševati mamo, a Dušica besno pride ven in izgovori: *»Dovolj je teh komedij!«* Tovariša pa sta jo prijela in posedla na stol ...

Raziskovalci so se na moč trudili, da bi dognali, kje je Engelman dobil pištolo. Po mnogih križnih zasliševanjih raznih osumljencev je končno 22. maja 1947 (stran 14778) Bidovec-Engelman Dušica priznala, da je tisto pištolo ona šla iskat domov na Marmontovo ulico, medtem, ko so bili vsi trije pri Hočevarjevi. Imeli so hude diskusije, ker je Miran vedel, da ima mož od Dušice pištolo in jo je rotil, naj mu jo prinese. Dušica mu ni hotela ustreči, a nazadnje se je na priprošnjo Hočevarjeve Pavle uklonila. ... *»Ponovno sem se podala domov ter skrivoma vzela iz nočne omare mojega moža Arnolda Bidovec pištolo z etuijem (moj mož je ležal na balkonu, kar dela vsako jutro) in odhitela z njo po prstih iz naše hiše zopet nazaj k Hočevar Pavli ter izročila bratu Miranu pištolo, katero je dal v cekar. ... Nato sva z bratom Miranom odšla k Černigojevim. ...*

Sledijo dolga zasliševanja Mare Rudolf-Černigoj, od katere so hoteli izvedeti predvsem o tem, kakšne stike so imeli Černigojevi z Miranom Engelmanom, istočasno pa jih je tudi zanimalo vse o njeni družini Rudolfovi. Njen brat Ivan Rudolf se je poročil s hčerko njenega moža iz prvega zakona, Dano Černigoj, postal pa je Ozni sumljiv zato, ker je leta 1940 izginil, češ, da gre k vojakom v Beograd, kasneje pa so izvedeli, da se nahaja v Kairu. Kretal se je tudi po

Turčiji, Siriji, Iraku itd. V Kairu je ostal vsa leta med vojno, kjer je sodeloval z angleškimi oblastmi in zbiral slovenske prebežnike iz italijanske vojske. Po vojni pa se je vrnil v Trst. Zaslliševalci so hoteli vedeti tudi, kakšne stike je imela s Hočevarjevo, a je zagotavljala, da je skoraj ne pozna. Mara je trdila, da Mirana Engelmana sploh ni poznala in se je začudila, ker sta prišla z Dušico k njim.

Miranovo mater Marijo so v naslednjih dneh spraševali o sinu Miranu, nato pa o Černigojevih. Sledila so vprašanja o Hočevarjevi, od kdaj so poznajo (stran 14792/a). Seveda sta bili dobri znanki iz Trsta, kjer je bila Marija ravnateljica in Pavla Hočevar učiteljica v slovenski šoli. Tudi v Ljubljani sta se nato srečavali. Med vojno so hodile k Hočevarjevi tudi Ašičeva iz Maribora, Martelanc Milka, Lapovnikova in še druge. ... Kasneje pove, da so se med vojno srečavale pri Hočevarjevi na nekih sestankih, kamor je hodila tudi sestra bivšega podbana Majcena Ašičeva in druge. Zanimiv je podatek, kjer pravi: *»Spominjam se, da je leta 1944 prišla k meni ga. Govekar, podpredsednica glavne uprave Ženske zveze iz Beograda in me nagovorila, da sem šla z njo kot predsednica ŽZ in s Hočevar Pavlo, ki je bila odbornica ŽZ k Hacinu s prošnjo, da bi iz nemškega taborišča izpustili Angelo Vode, da nam ne bi gori vse kulturne delavke pomrle. Hacin nam je takrat odgovoril, saj tudi tukaj ljudje umirajo. ... Kasneje so jo pri zaslišanju spet spraševali o Angeli Vode (stran 14794), o Černigojevih in o sinu Miranu, če ve, kje se nahaja.*

Marija Engelman svojega sina Mirana po pobegu sploh ni videla, o tem je zvedela najprej od policistov, ki so ob 14. uri napravili pri njej doma hišno preiskavo in jo zaslišali, nato pa od hčerke Duše popoldne tistega dne, ko ji je prišla povedat vso zgodbo.

16. maja (stran 14797) so Miranovo mater spet spraševali o sinovem pobegu, predvsem pa, kdo mu je dal žensko obleko. Povedala jim je, kot je ona slišala, da so to bili neki sošolci. Nato jim je morala naštevati imena in podatke o Miranovih sošolcih. Na naslednjem zaslišanju (stran 14800) je med drugimi temami govorila o svoji hčerki Dušici. Omenila je, *»da je bila med vojno (od leta 1944 do osvoboditve) nastoljena v Prisilni delavnici kot zdravnica. Tam je spoznala več ljudi, ki so bili zaprti in jim je pomagala. Spominjala se je imen: Prepeluh, Guček, Levarjeva in drugi. Nekoč v letu 1944 je prišla vsa prestrašena domov in dejala, da je Simon, ki je bil vodja zaporov kričal nanjo, ker je preveč ljudi črtala iz seznama za transport v Nemčijo, radi nesposobnosti in da jo bo dal radi tega zapreti.«*

12. maja so začeli zasliševati Milanovo sestro Mileno, poročeno z dr. Brankom Vrčonom (strani 14802 do 14807). Iz izjav Milene

in Branka je očitvidno, da nista imela na dan Miranovega pobega nobenih direktnih stikov z Miranom in ostalimi sorodniki, zato tudi njune izjave niso Udbi doprinesle posebnih podatkov

NEKAJ BESED O PAVLI HOČEVAR

Miran se v svojem zgoraj citiranem prvem članku na zelo lep način spominja svoje prijateljice, ko omenja dogajanje iz zloglasnega Nagodetovega procesa: » ... je v vsem zmagal osnovni čut pravičnosti v gospe **Pavli Hočevarjevi**, ki je naravnost s stoičnim herojstvom dala razumeti vsemu sodišču, da so njeni moralni nazori tisti, ki ščitijo vsakogar, kadar se je nad njim kdo protizakonito spozabil in po njeni morali se štiti človeka tudi takrat, če se je proti človeškim zakonom in mednarodnemu pravu pregrešila sama ljudska oblast.« Ko je Miran pisal te besede za glasilo Demokracija, je bila **Pavla Hočevar** že sojena in obsojena na omenjenem procesu na dvajset let prisilnega dela.

O **Pavli Hočevar**, svoji iskreni in dolgoletni prijateljici, piše tudi **Angela Vode** na str. 140 svoje knjige o spominih na zapore v Begunjah. Pod opombo št. 107 pa urednica **Alenka Puhar** opiše njen kratek curriculum: »**Pavla Hočevar** (1889-1972), učiteljica, prevajalka in publicistka, najprej v Trstu (od 1910), nato v Ljubljani, aktivna v ženskih, dobrodelnih in stanovskih organizacijah. Petnajst let urejala *Ženski svet*, vodilno slovensko žensko revijo. Zaradi fašistične represije, ki je pomenila tudi ukinitvev slovenskih šol, se je P.H. leta 1929 s hčerko preselila v Ljubljano in tu nadaljevala z izdajanjem revije in s poučevanjem. Po okupaciji je bila aktivna v OF. ... Pogojno je bila izpuščena spomladi 1952.«

Kasneje so komunisti preselili zapornice v Rajhenburški grad, kjer so **Angelo Vode** zaprli v celico št. 36 skupno s **Pavlo Hočevar**, **Hildo Hahn** in drugimi zapornicami. Tam so morale prenašati strahotne sadistične ukrepe, ki si jih je sproti izmišljal zloglasni udbovec **Runko** in drugi. Na str. 202 popiše slučaj sozapornice **Marije K.**, ki je nekoč prosila upravnika **Pelka**: »Ne morem ležati na cementnih tleh, saj se bom čisto uničila« On pa ji je odkritosrčno rekel: »Prav, saj to je ravno tisto, kar mi hočemo, da čim prej pocrkate.« ... Druge pravi: »Jedle smo res kakor psi, iz prav take posode in prav tako s tal, često pokritih z blatom ... Bilo je nečloveško ravnanje, saj niso vedeli ti neandertalci, kako bi nas bolj ponižali. Po večini so prišli prav z dna, imeli so na vesti prenekatero zločine in kompenzirali svoje občutke manjvrednosti s tem, da so poniževali nas.«

V »spremnih besedah« izpod peresa **Alenke Puhar** (str. 388 iz iste knjige) beremo: »Preden pospremim **Angelo Vode** na tako imenovano

svobodo, je umestno dodati, da je bilo osvobajanje Pavle Hočevar in Angele Vode spremljano z veliko količino dopisovanj, v katerih so igrali vidne vloge Mitja Ribičič, Josip Vidmar, Edvard Kardelj, Boris Kraigher ... in tako dalje. Iz njihovih besed ne veje samo trdosrčnost, ampak tudi veselje do šahiranja z živimi figurami. Med dolgoletni kolegici so se trudili vnesti čimveč takega, da bi s tem Hočevarjevo odtrgali od Vodetove, ki je ne bi pomilostili».

NEKAJ BESED O ANDREJU – SLAVKU URŠIČU

Miran Engelman se v zgoraj citiranem članku »Krona zločina« spominja tega svojega prijatelja, ki je zapadel isti usodi kot on sam, vendar s to razliko, da se ni nikdar več vrnil. Ves ta članek nekako posveča njegovemu spominu, »...na čast tistih, ki se nikoli niso dali ne prevarati ne ukloniti, vsem, ki so se nasilju uprli, mučenikom, ki čakajo sporočila živih, naj bo napisano, posebej še v svetel spomin na Andreja-Slavkota Uršiča.« Andreja je Udba ugrabila dobre tri mesece po Miranovem prebegu preko meje.

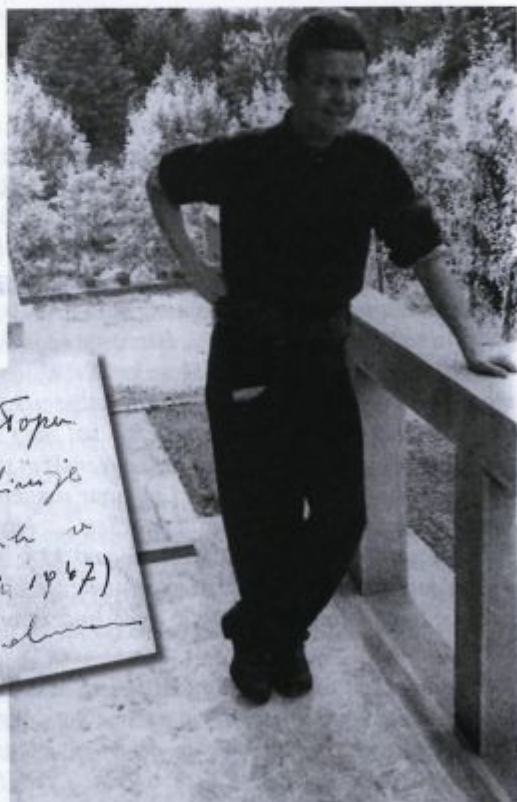
Iz brošure »Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič« (avtorja Borut Rutar in Ivo Jevnikar, izdala društvo TIGR Primorske, Kobarid 3. oktober 2001) moremo povzeti nekaj stavkov: ... »Andrej Uršič se je med vojno vključil v gibanje »Mlade JNS«, ki se je nato osamosvojila kot »Nova Jugoslavija«. Zavzemala se je za osvoboditev vseh Slovencev in združitve vsega slovenskega ozemlja ... za spoštovanje demokratičnih načel in socialne pravičnosti. ... Istočasno se je skupina pogajala za vstop v Osvobodilno fronto. ... Razšli so se, ker Nova Jugoslavija ni sprejela vodilne vloge komunistov ... Ko pa so tradicionalne nekomunistične stranke aprila 1942 ustanovile »Slovensko zavezo« kot svoj najvišji ilegalni politični forum, je bil Uršič v njegovem sedemčlanskem plenumu in drugih telesih. ... Prve dni 1945 se je Uršič iz Ljubljane umaknil čez Ljubelj na Koroško, junija se je podal v Rim, od tam pa v Trst. ... Naselil se je v rojstnem kraju Kobarid. ... Tam je opazoval, kaj se dogaja, kam vodi tedanja politika KP in njenih sopotnikov. ... In kot številni drugi je Uršič vedno bolj spoznaval, da se je treba temu upreti, da je treba ljudem nuditi možnost alternative, izbire in kritike. ...

V želji, da bi si po dvajsetletnem fašističnem zatiranju, vojnih grozotah, bratomornih bojih in nastopu novega totalitarizma primorski Slovenci drugače uredili življenje, se je pridružil snovalcem Slovenske demokratske zveze v Gorici, ki je načela nacionalno fronto pod vodstvom komunistov. ... Po poskusih snovanja nove stranke v goriških katoliških krogih (Slovenska narodna demokracija) je bil novembra 1946 Uršič

z odvetnikom Avgustom Sfiligojem, prof. Antonom Kacinom in Ivanom Krpanom v pripravljalnem odboru ... SDZ je nato z ustanovnim občnim zborom 17. januarja 1947 v Alojzijevišču v Gorici nastala kot paritetna zveza Slovenske katoliške skupnosti in Slovenske demokratske skupnosti. ... Bil je član prvega šestčlanskega vodstva SDZ ... kmalu pa postal urednik goriško-tržaškega glasila Demokracija. ...

Pojav SDZ in Demokracije je vzbudil izredno nasprotovanje na levisi z napadi in grožnjami Slovensko-italijanske antifašistične unije, Komunistične partije Julijske krajine in Primorskega dnevnika. ... Zmerjali so ljudi okoli Demokracije s »hlapci Duceja in Hitlerja, danes pa so vstopili v službo novega fašizma, Trumana in Churchilla. ... Zapisali so še, da gre za »nov poskus protiljudskega delovanja, ki pomeni izdajstvo nad slovenskim narodom«.

24 ur po prestopu
Morpanove linije
pri Američanih v
Gorici (23. maj 1947)
Kolarid
23. junij 1947
Engelman

Posvetilo
Andreju Uršiču
na zadnji strani fotografije.

Miran Engelman takoj po prebegu.

Kar je sledilo, je znano. Uršiča so v nedeljo, 31. avgusta 1947, s pretvezo zvečer zvalili z veselice v Kobaridu v Robič. Ko se je vračal na motornem kolesu, so med Starim selom in Kobaridom nategnili žico čez cesto, da je padel in izginil. ... SDZ je takoj dejanje pripisalo jugoslovanski tajni policiji. – Vse iskanje je bilo zaman. Na kraju ugrabitve so ležali motorno kolo, žica ali vrv in dva nabita samokresa. V gozdu so našli denarnico, domačin pa je na pobočju Matajurja našel del pasu. Ko so ga gnali proti Soči, je Uršič verjetno skušal pustiti kak znak za preiskovalce.

V denarnici sta bili poleg nekaj denarja sliki zaročenke Silve Hrašovec in **Mirana Engelmana**, torej prijatelja, ki so ga marca 1947 ugrabili v Komnu, a je uspel zbežati iz zapora. ... Krožile so mnoge verzije o Uršičevi usodi, a predsednik slov. vrhovnega sodišča dr. Alojzij Žigon je izjavil sestri Veri in Mari, da ne bo hudega, ker je brat le »čisti ideološki nasprotnik« in je zaprt v Prisilni delavnici (Ozninih zaporih). Polkovnik Udbe Veri Winkler, ki je leta 1953 prebegnil v Trst, je zavezniškimi zasliševalcem povedal, da je bil Uršič dolgo zaprt, naposled pa ubit.

(Opomba: omenjena Uršičeva denarnica s fotografijami (glej sliko) je bila med drugimi dokumenti razstavljena na sloviti razstavi l. 1998 »Temna stran meseca«, katere avtor je bil Drago Jančar.)

Dosje o Uršičevem zaslišanju se je našel in obsega 150 tipkanih strani. Kdaj in kako je umrl Andrej – Slavko Uršič, še ne vemo. Spomin nanj pa ni obledel.

NEKAJ BESED O ČRTOMIRJU NAGODETU IN NJEGOVI SKUPINI

Na podlagi intervjuja dr. **Ljuba Sirca**, ki je imel tesne zveze z liberalno skupino preko akademskega kluba Jugoslavija, do katerega pa je kmalu zavzel disidentsko stališče, (*Justin Stanovnik, Zaveza št. 63*)⁸ omenjam samo bistvene podatke:

»... Takoj po italijanski okupaciji se je (Sirc) povezal z nekaterimi somišljeniki, ki so se odločili, da bo treba organizirati odpor proti okupatorju. Med temi prijatelji je kmalu spoznal **Črtomirja Nagodeta**, ki je bil precej levo usmerjen, tako, da je bil celo tajnik Društva prijateljev Sovjetske zveze. Vendar se je Nagode predvsem zanimal za izdelavo načrtov za prihodnjo Jugoslavijo. Po 22. juniju 1941 se je preko svojih sodelavcev približal komunistom, ki so hoteli začeti takojšnjo borbo. Avgusta je Pravda, kakor se je imenovala Nagodetova skupina, vstopila v OF, vendar so se težave začele takoj. Nagodetovi so bili pristaši Mihajlovičeve skupine, komunisti

pa so zavzeli do te sovražno stališče, sočasno pa grozili s smrtno kaznijo vsem, ki bi se skušali boriti proti okupatorjem zunaj OF. S tem se večina članov Pravde ni strinjala in so takoj protestirali. Nagode je v tem smislu tudi napisal spomenico, a kot odgovor so jih kot skupino izključili iz OF. Nagode je bil v svoji skupini nedvomno glavna oseba in povezovalac. Sam je bil levičarsko razpoložen, toda imel je svoje zamisli. Verjetno ni niti dobro vedel, kaj vsiljuje stalinizem in leninistična taktika. ... Resnične organizacije ni bilo, a skupina je bila zelo heterogena in ni imela točnih predstav, kaj naj bi bilo »po vojni«. Vsi so se pa strinjali, da mora biti politika poštena, to se pravi moralna. ...«

Ozna/Udba je imela to skupino pod stalnim nadzorstvom preko svojih infiltriranih agentov in je dve leti po končani vojni (24. maja 1947) vse člane aretirala in kmalu zatem postavila pred sodišče, na takoimenovanem »Nagodetovem procesu«. V knjigi **Angele Vode** *Skriti spomin* omenja urednica Alenka Puhar na str. 126 (pod opombo 95):

»Članstva v Stari pravdi in s tem ilegalnega združevanja v »protiljudski skupini«, ki je »vršila zločinska dejanja, ki so imela za cilj, da se z nasiljem zruši obstoječa državna ureditev FLRJ« itd. so bili obtoženi in obsojeni: Črtomir Nagode, Ljubo Sirc, Leon Kavčnik, Boris Furlan, Zoran Hribar, Angela Vode, Metod Kumelj, Pavla Hočevar, Svatopluk Zupan, Bogdan Stare, Metod Pirc, Vid Lajovic, Franjo Sirc, Elizabeta Hribar, sredi procesa pa so jim pridružili še Franca Snoja. Sojenje je bilo od 29. julija do 12. avgusta 1947.«

Nadalje govori A. Vode o procesu: (na str. 131): » ... Ko so nas razmeslili po teži krivde, so prebrali obtožnico: same napilnjene laži. Dvorana je ob vsakem obtožencu posebej zarjavela, da si niti misliti nisem mogla, da imajo lahko ljudje tako zverinske glasove. Jaz sem prišla na vrsto zadnji dan. ... Med poslušalci je bilo veliko žensk. ... Krulile so bolj kot moški. ... Da, takrat sem spoznala človeške hijene. ... Od gnusa mi je šlo na bruhanje. ... Ali je mogoče živeti med takimi ljudmi? ... Potem je prišla sodba. Štirje so bili obsojeni na smrt, nekateri na dvajset let prisilnega dela, ostali pa nekaj manj. ...«

Na str. 128 pa doda A.Puhar v opombi 104: »... Dne 31. januarja 1991 je Vrhovno sodišče Slovenije ugotovilo, da so bile v procesu proti Nagodetu in soobtoženim storjene tako hude kršitve, da se dovoli obnova kazenskega postopka in se zadeva pošlje Temeljnemu sodišču v Ljubljani v novo odločanje na glavni obravnavi. ... To je čez tri mesece razveljavilo sodbo iz leta 1947.«

Zalka Arnšek - »ČOLNIČ«
žgana glazirana glina, 31 cm.
2006

NA SVOBODI

Približno takole mi je pripovedoval Miran Engelman:

»Takoj po mojem prehodu čez mejo sem se javil zavezniškim oblastem v Gorici. Pri ameriški CIC (Counter Intelligence Corps), so me zasliševali tudi slovenski uradniki, ki so bili v njihovi službi. Nikogar od teh nisem poznal, oni me tudi niso poznali osebno, vendar sem jim moral biti znan vsaj po imenu že takrat, ko sem »izginil« iz Trsta neznanokam. Ker je bil CIC center ameriške kontrašpijonaže, bi človek verjel, da so imeli podatke o meni tudi od svojih agentov v Jugoslaviji. Zdi se mi pa, da so imeli neke čudne podatke, da sem menda iskal stike s komunističnim režimom v Ljubljani, kar pa je bilo res le v toliko, ker sem deloval kot neke vrste infiltriranec – seveda je bilo to vse v načrtu naše tržaške skupine – pa so mislili, da sem bil morda stalno v službi Ozne in sem »izginil« iz Trsta zaradi osebne varnosti. Za moj pobeg iz zaporov so najbrž izvedeli tudi preko svojih informantov v Ljubljani, pa so spet mislili, da je to morda neka igra, da bom lažje nadaljeval v Trstu špijonažo v prid jugoslovanskim oblastem. Kar nekaj dni so trajali ti razgovori. Pokazal sem jim brazgotine na rokah od prerezanih žil in končno so me pustili na miru. Imel sem vtis, da niso bili prepričani v resničnost moje zgodbe. Od drugih ustanov (ne spominjam se, katero mi je Miran omenil) so me celo nagradili, se pravi, dali so mi neko »odškodnino«, ki mi je prišla zelo prav, ker sem se kmalu zatem poročil s svojo zaročenko, ki me je vsa obupana čakala v Trstu in me imela že za mrtvega. Nato sva šla z ženo na poročno potovanje po celi Italiji in to je bilo tako lepo, da sem se kar kmalu živo opomogel in delno pozabil na vse gorje, ki sem ga prestal. Medtem sva se z ženo že odločila, da je treba izginiti iz Trsta in da emigrirava v Argentino. Imel sem neke prijatelje v Mendози, ki so me vabili. Tako sva se leta 1948 izkrcala v Buenos Airesu in nato odšla v Mendoza, kjer sem dobil delo pri večjem gradbenem podjetju Cartellone. V Argentini so se nama rodili trije sinovi: Vinko, Dušan in Boris. Po nekaj letih nas je podjetje poslalo v Buenos Aires, a se je to delo kmalu končalo in sem ostal na cesti. In če človek nima neke službe, nastanejo hudi problemi v družini, saj veste. No, sedaj sem tukaj in bom delal v vašem ateljeju ter živel spet popolnoma normalno življenje.«

Z Miranom sva preživela nekaj veselih in plodnih let. Bil je zvest, priden in sila natančen sodelavec, ki mi je pomagal izdelovati načrte vseh mogočih stavb, tudi industrijskih. Lepega dne pa se je odločil, da se vrnejo v Mendoza, menda zaradi podnebja, ki mu je tam bolj ustrezalo, pa seveda lepše okolice pod Andi. Poslovala sva se in odšli so. Nikoli več ga nisem videl.

KORESPONDENCA Z DR. SFILIGOJEM

Pred kratkim mi je prijatelj Ivo Jevnikar iz Trsta poslal dve knjigi **Majde Sfiligoj** z naslovom »Kjer sem svoboden, tam sem doma«⁹, kjer v II. delu (str. 118) omenja Engelmanovo ugrabitev in pobeg. Obenem je poslal nekaj zanimivih Miranovih pisem Avgustu Sfiligoju – njenemu očetu in svojemu tržaškemu prijatelju – iz katerih povzamem nekaj pomembnih vrstic: Prvo pismo od 7. aprila 1948 mu piše iz Genove, tik pred odhodom v Argentino:

»... spričo novih dogodkov si gotovo tudi Ti prišel do prepričanja, da mi doma ni obstanka. Pošiljam Ti članek za Demokracijo. ... Glede dogodkov v podrobnosti, ki naj bi prišle na svetlo s pripadajočimi skicami pa imam občutek, da še ni čas za objavo: prvič, ker radi mojega lastnega cenzuriranja stvar izgubi pravi, polni efekt, – v ostalem pa gotove reči še trajajo ... Ko ti pišem teh par vrstic, že sedim na ladji »Empire Halbert« ali po naše »Carski sel«, ki me popelje proč, skozi Gibraltar. ... Vsekakor se Ti bom javil iz Argentine čim se pripeljem tja. ... Vem, da me toliko že poznaš, da ne boš smatral za strahopetnost, ko sem stopajoč na ladjo šele oddal članek za »Demokracijo« čeprav slučajno časovno skupaj pade. Ime Hočevarjeve, ki sem ga notri navedel sem dobro premislil vse besede, da stvar za njeno usodo ali kogarkoli direktno ne more poslabšati. Če pa bodo domači zopet trpeli bo to samo navidezno, da me uplašijo – kajti program nad njimi je že davno točno določen. ...«

Naslednje pismo je datirano 2. julija 1948, iz Mendoze:

»Spoštovani in dragi doktor! 1000 in 100 km sem se zaril daleč zapadno od Buenos Airesa. Tukaj sem se uživel v razmere, imam mesto pri večjem gradbenem podjetju in za plačo se ni treba toliko potiti tako, da mirno počivam z živci in mirno živim družinsko življenje. Blagostanje je tu resnično in tudi klima je tukaj enaka kot v Gorici, obdani pa smo še od bolj visokih gora, da je tudi природа tako lepa in če imaš še svojo družino, domotožja ne občutiš. Tako mi zatrjujejo tudi Argentinci, da se ne bom več povrnil, ker bom tu našel vse in so mi vrata zelo odprta, saj je prišla Argentina do tiste razvojne stopnje, ko je prisotnost tehnike najlažje dostopna in najbolj zaželena. Z velikim veseljem hodim na delo in se poglobljam vanj z neko neukrotljivo skrito, tiho mislijo in zavestjo: zopet bomo gradili na Krasu, še bomo gradili v Trstu – treba bo naših ljudi! ...«

10. avgusta mu je dr. Avgust Sfiligoj iz Trsta poslal lepo pismo, v katerem omenja nekatere dogodke na Slovenskem in pravi:

»... Vrčon je pa v Ljubljani. Podnevi ga stražijo, ponoči hodi pa domov spat. Bil je tudi v Dobravljah, za pogreb njegove uboge matere. Ljudstvo mu je priredilo tih a zelo sočuten sprejem. Tako narod spoštuje, ceni in ljubi svoje mučenike! ... Slovenski narod je odličen, kadar sme prosto izražati svoja čustva. ... Tukaj delamo in delamo, potimo se in trudimo! Za našo stvar, da bi bili enkrat vsi srečni in zadovoljni. ...«

V pismu od 11. 10. 1948 Engelman premišluje: »... In vendar se sprašujem, kako da ravno jaz moram deliti ljubezen na dve zemlji, ko sem na neverjeten način že kot otrok sanjal edino in samo o Trstu po letu 1919, ko smo emigrirali v Ljubljano. ... Gotovo se še spominjaš najinega prvega srečanja, bil je zraven tudi Slavko Uršič. Opozoril sem ga, da je bilo v Ljubljani že takoj v začetku pri izpraševanju imenovano njegovo ime in neka Demokratska zaveza v Gorici. Spominjam se, da temu nista posvetila nobene važnosti, danes pa znova spoznavam in vidim, da je bila S.D.Z. pravilno imenovana, da sem si le jaz še nekako zapomnil besede »zaveza«.

V istem pismu nadaljuje: 10. marca 1947 (dva dni po ugrabitvi, op. avtorja) ... in že precej časa je minilo, ko je ura v Št. Peterskem zvoniku (v Ljubljani) odbila nočno deveto uro. ... Rožljajoče so se odprla vrata, zagledal sem lepo negovane škornje. »Vstanite, boste šli z menoj.« ... Vstopil sem skozi dvojna z usnjem tapecirana vrata v sobo št. 1 in vrata so za menoj neslišno zaprli. Na tleh preproga z egiptovskimi figurami in hieroglifi, pred menoj stol z navpičnim naslonjalom – na kakršnem so ustrelili Vladimirja Gortana, prijetna toplota iz »Lutz«-ove peči v levem kotu zadaj, v desnem kotu pred menoj lepa pisalna miza, dva telefona, gumbi za zvonce in luč, ki je svetila po mizi in še naprej naravnost pred menoj, med dvema velikima zamreženima oknom slika maršala Tita in rejenega Kardelja, mislim. Živela svoboda! ... Za pisalno mizo, z glavo blizu ključnic, tako, da so ramena silila v višino ušes, mož črnih las in črnih brk tja proti 40. letom – moj bivši prijatelj iz akademskega živoljenja, v resnici še nekaj let mlajši od mene kakih 28 - 30 let: Mitja Ribičič. Pomembno položi debelo mapo s papirji in z debelimi platnicami. Tako narobe sem prečital svoje ime in v tiskarni vtisnjene črke: Oddelek za zaščito naroda ... On: »... in ali mi veste povedati kaj o Slovenski demokratski zvezi?« Jaz: »Kaj pa je to?« On: »Slovenska demokratska zveza v Gorici.« Jaz: »Aha, to je najbrž oni »Slovenski Primorec«, ne, s klerikalci nimam nobenih stikov.« On: (malo dezorientiran): »Ne, ne, Uršič, dr. Agneletto in vi v Komnu, ali niste bili za zvezo med Gorico in Trstom?« Jaz: »O Uršiču sem sicer slišal, toda samo toliko, da je sedaj doma. Z dr. Agnelettom pa nisem še nikoli govoril, vem samo, da je tržaški advokat.«

... Ne spominjam se točno, verjetno je bilo imenovano tudi Tvoje ime pa si nisem zapomnil, zdi se mi pa, da sem bil vesel, ker sem slišal sama meni nepoznana imena in sem videl, da so čisto »ausgleizali« (iztirili, op. avtorja.) - Zakaj se mi zdi važno? Ker so bili ti komunistični trinogi na delu proti S.D.Z. že pred 10. marcem 1947 in dalje po sistemu izpraševanja me Mitja Ribičič ni več izpraševal ampak so se vrstili drugi z drugimi vprašanji, sicer sem ga v neki drugi zanimivi zvezi kasneje še videl. Poleg drugih manj pomembnih vprašanj je bila SDZ tisti večer prvega organiziranega izpraševanja jedro večera. V Ozni bi po mojem imel referat proti SDZ poverjen Mitja Ribičič in se je Uršič prav gotovo srečal z njim. Mitja Ribičič je sin slov. mladinskega pisatelja iz Trsta. V Jugoslaviji preje niso bili zapostavljeni in z Mitjom sva se Tržačana poznala. Bil je prvtako sprva nacionalist. Zadnja 3-4 leta Jugoslavije za časa klerikalnih režimov se je oče umaknil nazaj in na ta način izkoristil, da je na tihem prešel v komunistične vrste. Sin je po sledi očeta izrabil nek nesporazum v nacionalnem akademskem klubu »Jugoslavija«, mislim leta 1940 in izstopil. Srečal sem ga kasneje obkroženega s Komenci. Kolikor se spominjam, se do poloma ni vpisal v levičarska društva pač pa je tja zahajal. Med vojno se je uveljavil kot mlad partizanski pesnik, po trdoti fizionomije in hladnokrvnem laganju in izražanju pa je mogel precej globoko pomočiti roke v slovensko kri – zasedel je po vojni važno mesto v Ozni. ...«

V pismu od 1. jan. 1952 Engelman pravi:»... Mi živimo razme-roma tukaj zelo lepo, če se jesti in piti življenje imenuje. Če ne bi bilo emigriranje zame krvavo potrebno kot se reče, bi ga dostikrat obžaloval. Tako pa ga še prenašam. V temperamentu sem se zelo spremenil – ne vem, ali je to posledica ječe – odtegujem in ogibam se vsem družbam, z eno besedo samotar. Da bi ne bilo žene, bi se zaril še bolj v gore in ven iz mesta, proč od ljudi. Edino v delu in projektih najdem še vesele ure. Dostikrat pravim moji Nevenki, da sem ji veliko breme, ne pa da sem si ga jaz z njo naložil. ...«

V pismu od 5. avgusta 1952 pa pravi:

»... Misel na domovino je vsak dan močnejša in mi v emigraciji prav nič ne bledi. ... P.S.: Dobil sem te dni vesti in podrobnosti o smrti ing. Koširja ki je bil ugrabljen v Trstu. Umrl je radi razširjenega srca v zaporu v bolnišnici v Beogradu.«

Miran Engelman je umrl v Mendozi leta 1993, pri svojih 78. letih.

Naj mu bo tale zapis kot venec na grob, v spomin njegovemu trpljenju in junaškemu pobegu pred šestdesetimi leti, v najbolj »svinčenem« obdobju komunistične diktature na Slovenskem.

BIBLIOGRAFSKE OPOMBE:

1. **Mirko Kambič:** »Doživetja sredi mojega stoletja« - Mohorjeva družba Celje - 2000
2. **Angela Vode:** »Skriti spomini« / Pričevanja - Nova revija 2005
3. **dr. Jože Pučnik** (kompilator) »Iz arhivov slovenske politične policije« Veda 1996 (?)
4. **Albert Svetina:** »Od osvobodilnega boja do banditizma« - Nova obzorja 2004
5. **Aleksander Bajt:** »Bermanov dosje« - Mladinska knjiga 1999 - (Zbirka Premiki)
6. **Ladislav Bevc:** »Spomini« - Jutro 2006
7. **Borut Rutar in Ivo Jevnikar:** »Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič« - Društvo TIGR Primorska - 2001
8. **Zaveza št. 63** - Nova slovenska zaveza - dec. 2006
9. **Majda Sfiligoj:** »Kjer sem svoboden, tam sem doma« - Izdala: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček (nosilec zbirke) in Mladika, Trst 2005/2006

Z AVTOM DO LAPATAJE

IZPOLNJENA ŽELJA¹

Že desetletja sem si želel, da bi kdaj mogel prevoziti vso državno cesto («Ruta») št. 3, ki pelje od Buenos Airesa na Ognjeno zemljo, večkrat blizu obale Južnega Atlantika, neredko pa prav ob oceanu.

Ruta pelje do Güer Aike, kakih 30 km pred Río Gallegos, od tam pa mimo Río Gallegos do čilske meje pri tim. Punto de Integración Austral.² Vendar sem na nekaterih zemljevidih opazil označenje te neobstoječe ceste tik pred Cabo Vírgenes (Rt Devic), to se pravi, na koncu celinske Argentine, tam, kjer rt seže najdlje v Ocean. To ni isto kot zahodni konec Magaljanškega (Magallanes) preliva, ki se dejansko začinja malo manj kot 10 km proti jugozahodu, pri rtu Dungeness ob meji na Čile. Potem se na zemljevidih cesta spet

1. Tukaj pišem »Lapataia« slovensko, torej tako, kot se izgovarja.
2. V narečju plemena Tevuelčev izraz »Güer Aike« pomeni »Dober kraj«. (V španščini se piše: Tehuelche, pišem pa kar Tevuelče, ker je taka približna izgovorjava.) V provinci Santa Cruz je ime »Aike« (z naglasom na A) zelo pogosto. Tako provinca Chubut kot Santa Cruz poudarjata pomen Tevuelčev kot prvotnih prebivalcev teh ozemelj, in sicer nasproti lažnivim trditvam Mapučev. Ti so namreč skoraj iztrebili Tevuelče in druga plemena v sedanjih provincah Río Negro in Neuquén, zdaj pa trdijo, da so oni prvotni prebivalci, ki da so prišli pred belci in da imajo zato oni pravico do zemlje. To pa ne odgovarja zgodovinski resnici. Celo izseljenci iz britanskega Walesa, ki so hoteli obdržati svoj jezik in svoje navade, so prišli pred njimi, in so se pod predsedstvom gen. B. Mitre-ja okrog 1862 naselili v dolini Chubut ter ustanovili Novi Južni Wales. V teh zmotnih trditvah podpirajo Mapuče nekatere levičarsko-ideološko zavožene osebe, ki o zgodovini ne vedo nič (oz. jo po svoji navadi potvarjajo), kot, npr., sedaj že upokojeni škof v Viedmi, ki je za časa predsednika Alfonsina ob kratkem obisku Janeza Pavleta II. na letališču v Viedmi o teh zadevah govoril take netočnosti, da je potem moral posredno prejeti popravilo iz Vatikana. So pa še drugi, ki namerno kratkomalo vse Indijance (npr., Tevuelče, celo bl. Caferina Namucurá) in druge rodove prištevajo k Mapučem.

prikaže že na Ognjeni zemlji pri Rtu Sv. Duha, na vzhodni meji med Argentino in Čilem. Dejansko je zgrajena in uporabljana samo od argentinskega San Sebastián, ker imajo 15 km prej tudi Čilci svojega. Od tam nas pelje Ruta 3 skozi Río Grande do Usvaje (Ushuaia) in do polotoka Lapataje, kjer je označen konec te ceste s pripombo, da je do Buenos Airesa 3.063 km, do Alaske pa 17.848.³

Letos se mi je večdesetletna želja izpolnila. Če bo kdo prebral tisto, kar sledi, bo že videl, če se je splačalo.

SKORAJ BREZ CESTNINE

Če izvezamo prov. Santa Cruz, nekako od Caleta Olivia naprej, je vsa Ruta 3 izredno dobro tlakovana in označena. Provinca Sv. Križa ima 243.943 km² in malo več kakor 200.000 prebivalcev, od katerih jih polovica živi v glavnem mestu, Río Gallegos. V zagovor te province, iz katere prihaja sedanji argentinski predsednik (z vzdevkom »Pingvin«), moram reči, da so razdalje velike in da ceste pozimi navadno zamrznejo in se zelo oškodujejo. Po drugi strani pa sedaj v nobeni izmed provinc, skozi katere pelje Ruta 3, ne popravljajo in obnavljajo cest tako na dolgo in široko. Provinca Santa Cruz je tudi ena redkih argentinskih provinc, v kateri ob cesti na vsakih nekaj km najdete posode za odpadke.

Če človek ne bi vedel, da argentinska država na različne načine daje prednosti jugu – npr., bencin je od južnega vzporednika 40 približno 40 % bolj poceni -, bi težko razumel, kako da se pri tako dolgih, dobrih in v primeru z drugimi malo uporabljanimi cestami skoraj ne plača cestnine. Izjema je najbolj obubožana, najbolj obljudena in »najbogatejša«, a tudi najbolj obubožana provinca Buenos Aires, v kateri plačate na Ruti 3 cestnine.⁴ Seveda je tudi veliko več prometa, posebno januarja (tim. »fina« žetev: pšenica) in februarja ter marca (sončnice, koruza).

- Dejansko bi napis moral imeti številko 3.198 km! Zaradi neizogibnega prečkanja čilskega ozemlja (po cestah 255 in 257) je namreč razdalja večja: od Buenos Airesa do Ushuaia je 3.176 km, do Lapataje še 22 km več! Po drugi strani bi pa Ruta 3 ne smela od Río Gallegos zaviti proti zahodu, ampak proti jugu do Cabo Vírgenes, s čimer bi bila cesta krajša. Seveda bi v takem primeru morala Argentina poskrbeti tudi za reden prevoz z ladjo avtobusov, tovornjakov in avtov. Zdaj se to dogaja zelo neredno, predvsem zato, ker je drago, in sicer v primerih, ko je treba peljati na Ognjeno zemljo dobrine, za katere Čile ne daje dovoljenja za prevoz.
- Cañuelas (\$ 2,80), Azul (\$ 2,10) in Tres Arroyos (\$ 2,20); v eno smer torej v celem \$7,10 ali približno 1,75 evra po veljavi, ko to pišem..

**DO NOVEGA GLAVNEGA MESTA ARGENTINE.
VIEDMA, - ČE BO KDAJ!**

Sicer je zdaj več možnih in dobrih cest do Bahía Blanca, vendar sva se odločila za sicer malo daljšo in bolj zasedeno Ruto 3. Najkrajša, čez Cnel. Pringles, ima sedaj precej lukenj; najdaljšo, čez Sierra de la Ventana, ki je sicer privlačna in razgibana, sva pa prevozila pred kratkim in je včasih kar preveč samotna.

Malo pred odvozom v letovišče Pehuen-Có (pomeni: aravkanske smreke ob vodi), sem se spomnil, kako sva se tam z bratom Tonetom prav po njegovi novi maši leta 1963 prevrnila z mojim na srečo popolnoma zaprtim jeepom, ko sva šla na obisk k bratu Petru v Bahía Blanca. Začelo se je že nočiti, tako da nisem videl dolgega, ostrega dela avtomobilske vzmeti, ki je bila zapičena v beton. Prerezala mi je več kot pol sprednje desne gume. Dvignil sem nogo z vzplinjača (šp.: *acelerador*) in seveda nisem hotel uporabljati zavore (šp.: *freno*), a Tone je malo dremal in me ni razumel, ko sem mu rekel, naj se trdo zagrabi in naj mi ne skuša pomagati, in tako se je jeep obrnil dvakrat na desno stran, potem pa je obtičal s streho spodaj. Skoraj takoj sta pripeljala mimo nek tovornjak in avto, ki ga je šofiral zdravnik. Pomagali so nama obrniti avto in ga postavili na cesto, tako da naju je vsaj sprva še nekaj časa peljal, potem sva pa morala čakati, da naju je prišel iskat brat Peter z Avtomobilskim klubom. Ko je šofer tovornjaka videl, da je pomagal zdravnik, brata pa v talarju, je rekel: »*Servicio completo: médico y cura*« (popolna postrežba: zdravnik in duhovnik).

Prva desetletja smo se vozili po poti v Bariloče čez Bahío Blanco. Po kakih 30 km od Bahíe smo prešli na Cesto 22, ki pa tedaj še ni bila asfaltirana. Od tam naprej smo vozili po peščeni (gramozni) cesti do gornjega dela doline Črne reke (Río Negro), kjer je že bil asfalt, nato pa spet po peščevju preko Zapale ter andskih Junín in San Martín do Bariloč.⁵

5. Druga možnost je bila kasneje najbolj uporabljana: pri Senillosi, malo za Neuquenom je bilo treba po Cesti 237 iti čez Picún Leufú in Piedra del Águila ter mimo Confluencia v Bariloče; v tem primeru je bilo tedaj treba dvakrat uporabljati splav: čez reki Picún Leufú in Limay. Sedaj je vse že desetletja asfaltirano. Najbolj pogumni so si drznili pri San Antonio Oeste iti naravnost po Cesti 23 proti zahodu, skozi Valcheta in Ing. Jacobacci do Bariloč. (Do Ing. Jacobacci vozi iz Esquele znameniti »ozkotirni vlakec«.) Z bratom Petrom sva nekoč naredila z vso njegovo družino pot v obratni smeri: iz Bolsona do Esquele, nato pa v silnem vetru do Ing. Jacobacci, od tam po puščavski pokrajini po ozki

Midva se nisva ustavila v nama že poznanem Fortín (Utrdba) Mercedes, kjer je znano svetišče Don Bosca in so pokopani ostanki aravkanskega svetniškega kandidata Ceferina Namuncurá. Mnogo turistov se ustavi samo zaradi visokega lesenega izvidnega in razglednega stolpa (šp.: mangrullo), s katerega je bil lep pogled na Río Colorado (Rdeča reka), ki je res rdečkasta in se kakih 50 km od tam izliva v Atlantik, a zdaj se ne sme več na stolp. Ta trdnjava obstoji od leta 1781 in je sestavljala južno obrambo pred Indijanci⁶.

Nekako na sredi poti med Bahío in Carmen de Patagones, od izliva Río Colorado do Rta San Blas, je znani zaliv San Blas (sv. Blaža), ki je zdaj pod provincialnim varstvom, ker je na tamkajšnjih otokih veliko vrst ptičev.

Skozi Carmen de Patagones, ki je zadnje mesto v provinci Buenos Aires, sva preko mostu čez Río Negro (Črna reka, ki pa ni črna) prišla v precej niže ležečo Viedmo, glavno mesto province Río Negro. Mesto sicer dejansko ni postalo argentinska prestolnica in morda nikoli ne bo, je pa res lepo, z večinoma novimi in okusno zgrajenimi stavbami. Poleg tega se Río Negro izliva v širokem ustju v Atlantik samo kakih 40 km od Viedme. Na morju je malo proti severu znano letovišče El Cóndor, malo proti jugu pa La Lobería, to se pravi, kraj, kjer prebivajo morski volkovi, čeprav se te more videti že v Mar del Plati.⁷ V Viedmi sva se nastanila v lepem hotelu

---

cesti, delno peščeni delno iz sipe ter polno globokih lukenj, mimo Cerro Policía do reke Limay, čez katero smo morali s splavom La Perla, blizu Neuquena; sedaj pa asfaltirana cesta pripelje bliže mesta Gen. Roca.

Šele okrog leta 1965 se je začela odpirati možnost poti preko province La Pampa po Cesti 5; in sicer do glavnega mesta Santa Rosa in nato do Gral. Acha (kjer so zame najboljši bifeji v vsej Argentini), od tam pa ne po sedanji zelo znani »Ruta de la Conquista del Desierto« (Cesta zavzetja puščave, ki jo napačno imenujejo »La Ruta del Desierto«, Puščavska cesta), temveč po nevarni in znani »La Japonesa«, ki je bila polna črne zemlje in kjer ni bilo prehoda, kadar je le malo deževalo; od Japoneso smo se potem preko Chelforo spuščali v dolino Črne reke, nekako sredi poti med Choele-Choel in Villa Regina.

6. Druge utrdbे so bile v Salto, Federación de Junín, Pergamino in Rojas, v drugih provincah (npr., Santa Fe) pa Melincué, Esquina (Corrientes) idr. Ko se je po letu 1810 povečalo napadanje Indijancev (na jugu prov. Bs.As. predvsem rodu Rankelov) in ugrabljanje belih žensk, je nastalo vedno več takih utrdb, ki naj bi varovale severni del province Buenos Aires in province Santa Fe, San Luis in Córdoba. Šele po letu 1832 je kasnejši brigadir in diktator Rosas z nekaterimi estancijeri vdrl na jug do Río Salado, in šele okrog leta 1870 je prišel do Črne reke kasnejši predsednik države, gen. Roca.
7. V Argentini imenujemo »morske volkove« (lobos marinos) zvrst tjulnov (šp.: focas), ki pa so precej daljši in večji od navadnih. Tjulne Grad v svojem slovarju imenuje tudi morska teleta ali morski levi, drugi pa jim pravijo morski psi.

3 zvezd, neprimerno boljše kot kak rimski hotel s tremi zvezdami. Nasproti hotela je obnovljeno poslopje »Katoliških delavskih krožkov«, ki so se v Argentini močno razvili v začetku 20. stoletja in nekako do njegove sredine, zdaj jih pa skoraj ni več; medtem pa imajo v Viedmi obnovljeno stavbo, igrišče, restavracijo, prenočišče in velik napis o praznovanju stoletnice ustanovitve pred tremi leti.

Prvih 955 km je bilo za nama.

PUERTO MADRYN ALI »GOSTOLJUBNOST NIMA MERE«

Sprva sva imela namen priti drugi dan do Comodoro Rivadavia. Pa naju je brat Tone pregovoril, da sva se zmenila za kratek obisk pri bratu znani družini v Puerto Madryn. Zato sva drugi dan naredila komaj 435 km (skupaj torej 1.390 km). A obisk ni bil kratek.⁸

»Pedrito« je z ženo Susy odločil, da morava ostati pri njih vsaj dva dni. Še isti dan smo naredili nad 200 km (zdaj smo že pri 1.600 km) do tamkajšnje sicer manjše naselbine morskih volkov (Punta Loma), od katerih ostajajo nekateri vse leto. Nato so naju peljali na »estancijo«, kjer se ukvarjajo s tem, da obiskovalcem prikazujejo rejo ovc in gvanakov, s striženjem volne ovc in gvanakov (teh zadnjih samo ponoči, pri rdeči luči in samo na delu telesa, to pa zato, da ne bi dobili stresa). Obisk se konča s tem, da se obiskovalce pogosti: ali

8. Tonetov prijatelj »Pedrito« Bertram je orjak, ki ima gotovo 2 m. Je sin Nemca-luteranca iz Hamburga, ki se je leta 1937 zatekel v Brazil zaradi nacizma, a se je na ladji seznanil z argentinsko Nemko, ki se je vračala v Puerto Madryn. Čez nekaj časa sta se poročila in se naselila v Brazilu. Med vojno so njega Brazilci kot Nemca konfinirali in žena se je morala vrniti v Puerto Madryn. Po vojni sta se tam sešla in se ustalila. On se je ukvarjal z nadzorstvom kakovosti ovčje volne za izvoz. Pedrito se je cerkveno poročil s katoličanko Susy, za katero nisem vedel, da je bila moja znanka iz Ramos Mejje. Ko se jima je prežgodaj rodila edina hčerka s komaj pol kile teže, je prišel Pedrito k Tonetu in mu rekel: »Ti kot njen župnik moraš nekaj storiti, da bo hčerkica živeła«. Tone mu je odgovoril, naj skupaj molita. Po nekaj mesecih se je punčka opomogla, a preveč kisika ji je delno okvarilo vid, vendar se ji je potem zboljšal in je postala »nutricionistka«, zdaj pa z možem, sinom anglikanskega pastorja, deluje v Puerto Madryn, in imata tri lepe otročičke. Odkar se ji je Pedritovi hčerkici zdravje začeloboljšati, je Pedrito postal bratov prijatelj in zagovornik do kraja. Pedrito se je izkazal kot pristen Nemec, kadar ukazuje, in kot pristen Argentinec, kadar koga gosti, a na srečo v njem bolj prevladujejo argentinske značilnosti.

z jagnjetom na ražnju ali z gvanakom, katerega meso je kar užitno.⁹ Zame je gvanak zelo lepa žival. Resda te morda opljuje, a samo takrat, kadar se mora braniti. Barve kože so čudovite. Postava je elegantna. Tečejo, kot da bi jih vrag podil. Na vsem lepem izginejo vsi; viden je samo eden, a ne tam, kamor je bežala večina. So neverjetno gibčni: brez zaleta se odrinejo z vsemi štirimi in mirno preskočijo nad poldrug meter visoko ograjo. Ker moje za zdaj še neobstoječe umetno zobovje ni bilo za take podjeme, smo šli večerjat na Pedritov dom, skoraj sredi mesta in ob morski obali. To pa: moral sem z njim napiti z whiskyjem, ker je zagrozil, da naju bo sicer pridržal še za nekaj dni.

Ko sva se hotela zmeniti za naslednji dan za obisk znanega polotoka Valdés, mi je Pedrito iztrgal telefon iz rok, češ da je že vse urejeno z mojim bratom – ki seveda o vsem tem ni vedel nič. Naslednji dan naju je po Pedritu naročen taksi vozil po polotoku od enega kraja do drugega. Tako smo spet naredili nekaj nad 500 km, torej skupno že 2.100 km.

FAVNA IN FLORA OB JUŽNEM ATLANTIKU

Med najbolj pomembnimi sesalci so kiti, delfini in tjunli (focas).

Navadno razlikujejo dvoje vrst kitov, »ballena franca« in »orca«, kar pa, kaže, da je napačno. Kitu (*Eubalaena australis*) bi morali reči kar kit; če mu dodajajo, da je »ballena franca«, je zato, ker ni nevaren in je zato tudi najbolj izpostavljen iztrebljanju. Spozna se ga, ker se približuje obali in udarja s plavutmi po morski površini; pogosto se vidi samo hrbtno plavut na površini, sem pa tja pa si kak kit privošči lep skok v loku, kar človek navadno

9. Grad napačno prevaja »guanaco« kot »divja lama«. Lame redijo tudi na severozahodu Argentine in so udomačene živali, ki tamkajšnjim prvotnim prebivalcem dajejo mleko, volno, meso in kožo. Tudi nekaj gvanakov je udomačenih in jih na severovzhodu uporabljajo kot vprežno žival ali za prenos prtljage. Zato se mi zdi napačna trditev, ki jo včasih zasledimo celo v znanstvenih knjigah, da so gvanaki neudomačene lame (ali po Gradu: divje lame). Tako lame kot gvanaki spadajo v družino kamelidov, razlika med njimi pa je velika. Lama je na zunaj bolj ovci podobna, čeprav veliko večja, na splošno sicer bele dlake, a nekako umazane, gvanak pa je po koži podoben jelenu ali srni in skrajno čist. Nekoč sem že zapisal, da za Argentinec iz notranjosti nobena žival ni divja (salvaje), kvečjemu neukročena, neudomačena (silvestre), in da so divjaki, samo ljudje, ki prihajajo iz velemest...

opazi šele potem, ko je viden samo še rep. Kitov je zdaj komaj še 4.000 na vsem svetu. Na polotok Valdés jih prihaja vsako leto nad 400. Južnooceanski kit ima od 35 do 40 tisoč kg, meri pa kakih 15 metrov.

To zvrst kitov je lahko razpoznati od tim. divjega kita ali kitamorilca, ker kit brizgne vodo iz dveh odprtih, medtem ko ima »kitmorilec« samo eno. Kit spada v red »cetaceae«. Nekaterim velikim ljubiteljem delfinov ne bo všeč, če trdim, da tim »kitmorilec« (šp.: orca; angl.: grampus) sicer pripada redu »cetaceae« (znaki: ribam podobne morski sesalci, debele in gole kože, katerih okončine so spremenjene iz plavut v neke vrste krila, imajo otrdele želodčne mišice in majhne oči). A podred je potem odontocetov, družina delfinidov, rod orcinov (kar pomeni: podzemeljski ali peklenški), vrsta kitov-orkov (»orc« v staroangleščini pomeni velik), po Linnéju pa vrsta »Orcinus orca«. Delfinov je vsaj 35 vrst, od katerih jih več poznamo v Argentini: 1. »divjega kita“, ki ima 6 do 9 m, značilne črne in bele madeže ter veliko hrbtno plavut, ki je ravna pri samcu in zakrivljena pri samici; 2. **tuno**, ki ima od 2,5 do 4 m dolžine in živi blizu obale v skupinah od 20 do 30); 3. **temnega delfina**, ki meri samo 1,7 m, ima dve beli lisi in pogosto plava ob čolnih; znan je po svojih sijajnih skokih; 4. »ovčja tuna, ki je belo-črna, in 5. **bodičasti delfin** (marsopa espinosa), ki doseže največ poldrug meter, njegovo okolje je blizu obale, živi pa v skupinah od 5 do 10 poedincev.

Tim. »peklenški« (od »orcinus«) ali »krvoločni« delfini oz. »kitamorilci«, ki prebivajo na polotoku Valdés od februarja do aprila (Punta Norte), od septembra do oktobra pa v Caleta Valdés, niso ne divje ne krvoločne ne morilske živali. Preživljajo se s tem, da po zvokih zapazijo morske volkove in slone, potem pa jih napadajo tam, kjer se v bližini obale »lomijo« morski valovi. Tak način lova je za te delfine pogosto nevaren, ker se more zgoditi, da za vedno ostanejo na bregu in ne morejo nazaj v morje. Če kdaj napadejo kakega človeka, ga samo zato, ker jih je na kak način zdražil.

Iz rodu **tjulnov** so v Argentini samo tri vrste: 1. **južni morski slon**; samec je dolg do 4,5 m, tehta pa 2.400 kg; nima zunanjih uhljev; za gibanje na zemlji ne uporablja zadnjih plavut, temveč se kačam podobno plazi in zaradi te njegove lastnosti je dovoljeno, da se jim na nekaterih krajih človek sme približati skoraj do 10 m; 2. **enodlakasti morski volk**; samec meri do 1,5 m in ima okrog 360 kg, samica pa do 1,3 m in 140 kg; premika se na zemlji tako, da se postavi pokonci na zadnji plavuti, potem pa »hodi« naprej, s tem da

jih obrača nazaj; samec ima levu podobno grivo; večje naselbine teh volkov so blizu Mar del Plata, Puerto Madryn, na Península Valdés in še drugod; 3. **dvodlakasti morski volk**; samec ima do 2 m in do 160 kg, samica 1,4 m in okrog 150 kg; njih naselbina je na rtu Cabo Blanco, severno od Puerto Deseado.

Pingvini spadajo sicer v rod krilatcev, a ne letajo. Na celinski Argentini sta najbolj poznani dve zvrsti: **magaljaški pingvin**, ki meri okrog 44 cm in ima značilen črn in bel pas na glavi; nekoliko manjši je **pingvin z rumeno perjanico**, tako imenovan, ker ima dolge rumene »obrvi«. Medtem ko prvi gnezdi ob obali pod grmičevjem ali (manj pogosto) v izkopanih luknjah, drugi gnezdi na skalnatih otokih. Drugi dve vrsti sta: **pingvin Papua** (do 48 cm), ki ima belo krono na glavi in rumen kljun ter gnezdi na Antartidi in južnih otokih; in **pingvin kralj** (do 75 cm), ki jih ni veliko in gnezdi na južnih otokih pred Antartido.

Med ptiči so najbolj znani: »petrel« velikan (95 cm), albatros (85 cm), južnoameriški galeb (38 cm), črnoglav galeb (35 cm), skalni kormoran (68 cm), cesarski kormoran (75 cm), »bigvá« (črna rasa, 73 cm), beli »čorlito« (17 cm), antarktski golob (35 cm), ostrigar (šp.: ostrero, 40 cm) in črni ostrigar (45 cm).

NA POLOTOKU VALDÉS

Puerto Madryn leži sredi tim. Vélikega zaliva (golfa). Dostop de polotoka Valdés je po ožini (istmu) Ameghino med tem zalivom in zalivom San Jorge. Najbolj pomembni kraji za obisk so ob obali (v smeri kazalcev ure od severa proti vzhodu) San Lorenzo, Punta Norte, Estancia La Elvira, Punta Delgada, Estancia Rincón Chico in Puerto Pirámide, v notranjosti pa slane lagune El Salitral, Salina Grande in Salina Chica. Zanimivost Salina Grande je v tem, da je njena površina 46 m pod morsko gladino, to se pravi, da je ena najnižjih usedlin v Argentini.

Januarja in februarja ni mogoče videti kitov, ker so na polotoku od junija do decembra. Potem ko se sparijo in skotijo mladiče, se odpravijo nazaj proti jugu; kam natančno gredo, do sedaj še niso mogli ugotoviti. Je pa mogoče opazovati delfine, ki so na polotoku od decembra do marca. Kogar bi to ne zanimalo, si lahko vse leto privošči ribolov, ali pa zaradi sorazmerno tople vode prav tako vse leto podmorsko plavanje in raziskovanje – seveda, s pravilno opremo in predhodno pripravo.

Če se človek odpravi na pot zgodaj zjutraj, ko še ni toliko obiskovalcev, in ne dirka po sicer večinoma še peščenih cestah,

more videti skupine **njandújev** (ñandú) ali južnoameriških nojev. Predvsem pa bo lahko opazoval patagonskega zajca, ki mu pravijo »mara«, in je vsaj štirikrat večji od evropskega, pa tudi lepši. Evropskega so po neumnosti uvozili v Argentino, ki je maram s časom vzel njih naravno bivališče, zdaj pa postaja »splošna nadloga« (plaga). Nekaj podobnega se je zgodilo z vrabci, ki so jih menda uvozili nekdanji lastniki pivovarne Quilmes, ker se jim je zdelo, da so bolj imenitni kot argentinski lepi in elegantni »čorlito« (chorlito). V državnem parku Lapataja so evropski zajci vedno bolj občna nadloga, prav tako kot iz Kanade uvoženi bobri, od katerih so zadnje čase pobili 5.000, morali bodo pa verjetno skoraj vseh 50.000, ker se neovirano razmnožujejo, podirajo na debelo drevesa, delajo umetne jezove - vse to zato, ker nimajo naravnih nasprotnikov, ki bi jih iztrebljali.

Polotok Valdés je navidezno precej položen, dejansko pa obstoje znatne višinske razlike, ki so na nekaterih predelih bolj opazne; npr. La Gran Salina ali na Severnem rtu. Veliko tujih turistov si ne ogleda vsega polotoka, kar se pozna tudi pri cenah v restavracijah. Ne vem, zakaj jih toliko hodi na Severni rt, kjer se cesta vijugasto in precej strmo dviga med poslopji, ki so v glavnem stara, če niso celo zakopana pod sipinami. Res je pa nekaj lepše opremljenih restavracij z lepim razgledom. Tam sem si privoščil eno najboljših (in precej dragih) rib, imenovano »lenguado«, ki jo navadno strežejo s krompirjevim pure, pripravljenim na svojevrsten način.¹⁰

PROTI PUERTO SAN JULIÁN

Sprva sva nameravala priti drugi dan do Comodoro Rivadavia, potem sva pa spremenila prvotni načrt. Kdo bi si bil mislil, da bo toliko turizma! Že tedne prej ni bilo mogoče dobiti sobe v marsikaterem obmorskem kraju. Zato sva opustila tudi misel, da bi ob tej priložnosti obiskala pokrajino, kjer so se naselili prvi prišleki iz Walesa, delno preganjani zaradi svoje vere, delno pa zaradi svojega jezika, ki ga marsikdo še ohranja, v pesmih pa skoraj vsi. Gre za take kraje kot predvsem Gaimán, ki je znan po svojih salonih za čaj ter slovityh »tortah galesas«.

---

¹⁰ Grad prevaja »lenguado« kot »morski list«, vendar v Argentini imenujemo morski list »lisa«, ki je silno okusna, posebno še, če je prekajena.

Če bi hotela obiskati razne naravne parke ob morju, bi se bila morala preveč oddaljevati od Rute 3, potem pa se spet vračati nazaj do nje. Npr., Rt Tombo, kjer je največja naselbina pingvinov v Argentini; Rt Dos Bahías (Dva zaliva) blizu Camarones; Puerto Marqués, malo na jugu od Comodoro Rivadavie (morski volkovi); Rt Cabo Blanco in Puerto Deseado. Tudi nisva šla do obale, kjer je okrog San Juliana polno lepih krajev in živalskih naselbin: obala La Mina, naselbina morskih volkov (Lobería), naselbina kormoranov, obala Caracoles (z morskimi volkovi) itn.

Eden izmed razlogov je bil tudi ta, da se že precej pred San Julianom pokrajina spremeni in postane bolj valovita, skoraj gorata. Večina si težko predstavlja, da je južna Patagonija neprimerno bolj hribovita kot pampa - če izvezemo buenoaireska pogorja kot Tandil, Sierra de la Ventana, Sierra de los Padres idr.

Ker sva morala še tisti dan priti do San Juliána, kjer sva imela rezervirano sobo v hotelu, nisva mogla do Okamnelih gozdov. Malo več kot na pol pota med Comodoro Rivadavia in San Julianom je namreč približno 70 km proti zahodu tak »Državni park«. Škoda, da je cesta še gramozna in da je kraj zelo samotni ter še premalo pripravljen za turizem. Ko že govorim o okamnelih drevesih, ki se jih v manjših površinah lahko opazuje tudi blizu Bariloč, je treba pomisliti na to, da sta bili pred milijoni let južni Afrika in Amerika združeni, in da je bila vsa Patagonija pragozd. Od tod toliko ostankov najrazličnejših vrst dinosavrov, ki so celo med največjimi na svetu. Morje je potem za dolga tisočletja zalilo današnjo Patagonijo in potopilo vse rastline, od katerih je razumljivo, da so ostala samo večja drevesa. Šele dolgo potem so nastali Andi in zato lahko tam najdemo školjke in razne druge znake, ki nam razodevajo, da je do tam segalo morje. Debla okamnelih gozdov je bilo seveda treba odkriti in jih izkopati iz zemlje, kar se še nadaljuje.

Mesta naju na tem potovanju niso zanimala. Zato sva kar pohitela mimo Trelew-a in Comodoro Rivadavia. Malo sva se pač morala zadržati v prvem mestu v provinci Santa Cruz, Caleta Olivia, ker cesta pelje tik ob morju in pod bližnjimi čermi, ki delajo videz, kot da bi vsak čas padli človeku na glavo. Dejansko je vse mesto zaradi tega zelo raztegnjeno. Vprašala sva se, če se ne bojijo, da se ne bi nekega dne vsi tisti malo trdni hribi-čeri posuli vsaj osrednji del mesta in ga zasuli, ali pa da bi ga morje poplavelo. Vendar je mesto zanimivo in prijazno.

Škoda, da je Ruta 3 od Caleta Olivia naprej in prav do Río Gallegos zelo slabo ohranjena. Sem že povedal, zakaj, in da sedaj krepko delajo na obnavljanju ceste.

Do San Juliana je od Puerto Madryn 860 km. Potemtakem sva od Buenos Aires do San Juliana naredila že 2.960 km.

MALO ZGODOVINE

V San Juliánu se pravzaprav začenja evropsko-argentinska zgodovina. Znano je, da je leta 1519 odplulo iz španske Seville ladjevje (flota) Hernando de Magallanesa, Portugalca, ki je bil v službi španskih kraljev. (Zato se včasih piše: Magalhães.) Namen tega potovanja je bil najti prehod med Atlantikom in Pacifikom in tako odkriti najhitrejšo pot do tako zaželenih začimb. Vsega skupaj se je odpravilo na pot 5 ladij z 265 možmi. Po treh letih se je vrnila v Španijo samo tim. »Nao Victoria« z 18 preživelimi. Magallanes je umrl v boju z domačini na filipinskem otoku Mactun.

Dne 31. marca 1520 so se ladje zasidrale v pristanišču San Julián. Magallanes je uradno prevzel posest v imenu španske krone in dal postaviti križ na bližnjem gričku, ki ga je imenoval Monte Cristo. Naslednji dan je bila Cvetna nedelja in takrat se je prvič darovala maša na današnji argentinski zemlji.

A še isto noč je izbruhnila vstaja, med katero so se uporniki sprva polastili treh ladij. Z zvižajo si je Magallanes spet pridobil ladjo *Victoria* in po kratkem boju dosegel, da so se uporniki vdali. Nekateri uporniki so bili strogo kaznovani: Quezadu je Magallanes dal odsekati glavo, Cartagena in duhovnika Sánchez de la Reina pa je izgnal, to se pravi, da jih je pustil sama na tej samotni obali. Na smrt je obsodil 40 upornikov, a jih je potem pomilostil; med temi je bil Elcano, ki je končno kot kapitan *Victorie* srečno zaključil potovanje.

V pristanišču San Julián si vsakdo more ogledati repliko ladje *Nao Victoria*, izdelane v velikosti izvirne, po gradivu in načinu zgradbe pa popolnoma podobne prvi »Nao Victoria«. Ko človek gleda to majčkeno ladjico in nekaj postav mornarjev v naravni velikosti na njej, ki samo še povečajo začudenje, se sprašuje, kako so se upali s takimi »orehovimi lupinami« čez morje; kako je na pet takih ladjah moglo živeti in delovati 265 oseb itn. Spominja se sicer, kako so morali paziti na vsako zajemalko pitne vode; kako skromna in enolična je bila njihova hrana, in s kakšnimi težavami so skušali obdrževati hrano užitno, če ne že ne popolnoma neškodljivo.

MRAZ IN VETER PA »RÓBALO«

Pristanišče San Julián je središče lova ribe, ki se špansko imenuje »róbalo«. Res ima ta riba do 12 kg in več, a da bi jo smeli

imenovati »morski volk«, kot piše Grad v svojem slovarju, je malo prehudo. Meso te ribe je silno okusno, zato vsekakor ni izmišljotina, če trdijo, da se sanjulianski róbalo pogosto v Buenos Airesu spremeni (oz. prodaja) v tun (atún).

San Julián danes ni več samo ribiško mesto, temveč vedno bolj turistično. Hoteli rastejo vsepovsod, pa tudi poletne stavbe zasebnikov, ki vedo, kje so lepe obale s kolikor toliko toplo vodo, predvsem pa, kje je mir ter manj množice in hrupa kot v kakšni Mar del Plati. Hoteli, ki jih je še premalo, so v primeri z drugimi obalnimi kraji dražji in slabše opremljeni, a dvomim, da bo to trajalo še dolgo časa.

Ko sva prispela do hotela, je bilo vreme še kar znosno. Že čez nekaj časa pa je začel vleči veter z vso silo in s sabo prinašal mraz, ki je segal do kosti. Žena se je spomnila svoje tete po materini strani, ki se je tukaj rodila, in ki ji je pripovedovala, kako je celo po hišah voda zmrzovala v posodah. Pripovedovala je tudi o šoli salezijank, kjer da je veter pihal skozi špranje.¹¹ Danes je tam moderna šola, opremljena s pečmi na plin, cerkev pa bi bila lahko stolnica in v ponos marsikateremu drugemu, bolj razvitemu mestu.

Zvečer sva se odpravila po neumnosti kar peš okrog 10 kvader na večerjo v poslopje »Sociedad Rural«. Vse zasedeno! Dva prijazna mestna redarja sta nama povedala, kje se v pristanišču dobro je. Res sva naredila še nekaj sto metrov in dobila zadnja dva sedeža v drugem turnusu. Zelo primerno je, da se restavracija imenuje »La Juliana«, ne vem, če zaradi mesta San Julián, ali zaradi morebitne lastnice ali kdo ve. Dolgi sprehod naju je sicer pošteno premrazil, pa se je splačalo. Še nikdar nisem jedel ne tako velikega in ne tako dobro pripravljenega kosa ribe »róbalo«, ki ga je spremljalo – prav po provincialno! - nad 50 »noisettes«!¹²

11 Tedaj tudi še niso gradili lesenih stavb tako, kot sva si jih kasneje videla in ogledovala v Río Grande, na tim. salezijanskem Misijonu: na les so najprej pribili po možnosti juto, nato povoščeno platno (šp.: »hule«), na vse to pa okrašen stenski papir.

12 Poleg drugih svojstev je taka jed najbolj primerna za moja operirana usta, kjer zdaj nimam nobenega zoba, vstavljeni sta dve plaketi titanija in od drugod izrezani deli mišičevja, ki mi nekoliko nadomešča vse tisto, kar so mi lani na dveh operacijah izrezali.

DO RÍO GALLEGOS

Od San Juliana do Ríó Gallegos je 355 km; torej sva do Ríó Gallegosa (z izleti kot po polotoku Valdés) naredila že 3.365 km.¹³

Ruta 3 se zelo spreminja od San Juliana proti Ríó Gallegos. Ne samo, da večkrat človek naleti na trikrat širšo tlakovano cesto v dolžini kakih 3 do 4 km, kar je ostanek iz dobe malvinske vojne z Britanci (dejansko tudi z NATO-m, ZDA in Čilem) leta 1982, ko so argentinska letala zaradi varnosti odletavala z Rute 3 namesto z vojaških letališč. Tudi pokrajina se pogosto spreminja. Npr., kakih 120 km od San Juliana človek zagleda na svoji levi v dolini lepo mestece Comandante Luis Piedra Buena, ob katerem teče reka Santa Cruz. Reka se potem zelo razširi, tako da ima več kot 5 km, ko se izliva nekako v sredini zaliva Puerto Santa Cruz, v katerega priteka na začetku zaliva tudi Ríó Chico (Mala reka). Na reki je lep otok, kjer sta poleg več zasebnih hiš (neke vrste »country«) tudi pomemben mednarodni hotel in okrevališče.

Čim bolj se človek bliža Ríó Gallegos, tem več je takih širokih zalivov, ki jih v španski Galiciji – in tudi na argentinski obali! – imenujejo »rfa(s)« in so dejansko zelo podobni galicijskim »rfa-m«. Okrog Ríó Gallegos jih je polno. Morda so res prvotni naseljenci, Španci iz štirih provinc Galicije (La Coruña, Lugo, Orense, Pontevedra) dali ime današnjemu glavnemu mestu province Santa Cruz, in tudi tem naravnim zemeljskim pojavom.

Že sem omenil Güer Aike, ki je kakih 30 km pred Ríó Gallegos. Sedaj tam zidajo precej hiš na večjih parcelah, kar pomeni, da bo sčasoma kraj postal poln tim. pristav (kint), verjetno manj bogatih ljudi glavnega mesta, ker najbolj bogati zidajo v Calafate in v njegovi okolici. Güer Aike je tudi postal božja pot, kjer se letno zbere na tisoče ljudi. Po 150 lesenih stopnicah, ubrano in estetsko užitno razpeljanih proti vrhu hriba, se pride do kipa Matera božje, ki je daleč viden. 150 stopnic naj bi predstavljalo 150 zdravamarij treh delov rožnega venca. Nihče se menda še ni vprašal, če kdo misli dodati še 50 stopnic za novi, 4. del rožnega venca.

---

13 Dejansko vse turistične informacije v Ríó Gallegos govorijo o 2.746 km do Buenos Airesa, torej več kot označujejo zemljevidi ACA (Argentinski avtomobilski klub); po imenovanih virih bi bilo kakih 50 km več.

KAŽE, DA V RÍO GALLEGOS VSE DELAJO NA NOVO

Ni lahko priti v središče mesta, ker vsenaokrog delajo ceste, nadvoze in podvoze, od Rute 3 do drugih glavnih avenij. Mesto je zelo raztegnjeno, ker je v predmestjih veliko pritličnih hiš, predmestja so pa precej oddaljena eno od drugega. Drugačno je središče: široke ceste; veliko prometa; lepi hoteli, trgovine, restavracije, kavarne, moderne banke itn. Glavni trg je nekaj čudovitega: eno drevo stoji ob drugem, tako da se medsebojno varujejo in nekateri dosegaajo že 25 m ali več. Ima majhno jezerce, nadzorovane sanitarne naprave in ponoči edinstveno razsvetlitev.

Sicer samo nekaj kvader od glavnih cest niso še vse ceste asfaltirane, a vse kaže, da ne bo dogo trajalo, preden pride do tega. V mestu je precej že zelo visokih stolpnic, desetine trgov in raznih kipov ter 12 muzejev. Pomislimo na to, da je bilo mesto ustanovljeno šele leta 1885, sedaj pa kar naprej raste in ima že skoraj 100.000 prebivalcev.

Moram priznati, da je promet morda eden najbolj urejenih v Argentini. Med stražniki (policisti) ne vidiš debeluhov, tako kot v provinci Buenos Aires. So izredno vljudni in lepo oblečeni v temno modre uniforme. Jih je pa polno vsepovsod. Velja načelo: »Pešec ima vedno prednost«. Ustavljati se v dvojni vrsti, kar je tako grda razvada v Buenos Airesu in okolici, takoj pomeni 600 pesov globe, pa najsibo prizadeti župan ali škof.¹⁴ Torej ravno obratno kot skoraj povsod drugod v Argentini, kjer ima prednost največji, najmočnejši in najhitrejši: tovornjaki, avtobusi, avtomobili, motociklisti in kolesarji.

14. Žal je provinca neke vrste estancija sedanjega arg. predsednika. Precej tamkajšnjih slabih razvad je s svojimi ljudmi zanesel na svoje sedanje predsedniško mesto, ali pa jih ni odpravil. Prav zaradi tega je te dneve toliko protestov v tej sicer bogati provinci. Ni mogoče, da je osnovna plača učiteljev 162 pesov (na kar se plačuje tudi delovna starostna doba), čeprav je začetna plača učitelja res 1800 pesov, kot trdi predsednik, ne pove pa, da je velika večina te plače na črno; ko bodo šli učitelji v pokoj, jim bodo dali pokojnino na podlagi plače, ki so jo prejeli in od katere so plačevali v pokojninski sklad; to se pravi, da bodo dobivali najnižjo pokojnino 390 pesov. Podobno se dogaja z vsemi provincialnimi uradniki, tudi s policisti. To je že desetletna razvada v Argentini - dejansko protiustavna in protizakonska -, za katero so glavni krivci vse tri oblasti (izvrševalna, zakonodajna in sodna, čeravno se ta zadnje čase hoče nekoliko znebiti te krivde), pa tudi poslovneži in sindikalisti, ki sprejemajo take dohodke na »črno«.

PREBIVALIŠČE PA TAKO!

Ker sva šla kar takoj k bratu na škofijo, ki je tam škofijski tajnik, nama je povedal, da je za stanovanje in hrano preskrbljeno na kuriji. Škofijsko poslopje je namreč precej veliko: ima tri nadstropja; v podprtljučju je celo največja dvorana v mestu (ki jo posojajo raznim ustanovam); v drugem nadstropju je velika kapela in tam škof navadno mašuje ob nedeljah ob osmih zvečer. Poslopje pa ima tudi 30 sob za prenočišča ob sestankih duhovnikov in laikov. Vendar te sobe blagohotno dajejo na razpolago tudi ljudem iz notranjosti province, ki se prihajajo zdraviti ali na druge opravke.

Tako sva tudi midva dobila lepo sobo z razgledom na glavni park, poleg tega pa še hrano kar v skupni jedilnici. Ko sva šla prvič na večerjo, je najprej vstopila v jedilnico žena. Pred sabo je zagledala sorazmerno mladega duhovnika in se mu je predstavila, da je Marija Rosa, svakinja g. Toneta. Gospod ji je odgovoril. »Jaz sem pa Juan Carlos«. Ko sem ga jaz naslovil z monsijnorjem, mu ni bilo všeč. Rekel je, da kvečjemu v javnosti »Oče škof« (»Padre Obispo«, kar je prišlo precej v navado na arg. jugu s pok. neuquenskim škofom de Nevaresom), sicer pa kar »Juan Carlos« in seveda tikanje. Škof Juan Carlos Romanin je izredno prijazen, skromen in odkrit. Rad se smeji in sem pa tja celo poskusi sam povedati kakšno šalo. Da je priljubljen, najbolje dokazuje dejstvo, da je ob škofovi mizi vedno polno gostov duhovnikov, ki prihajajo tudi iz do 1.000 km oddaljenih župnij. Še bolj pa me je presenetilo naslednje: kdo je stregel? škof; kdo je odnašal uporabljane krožnike? škof; kdo jih je pomival, obenem z drugo posodo? škof. Kaj takega še v svojem življenju nisem videl! In nam ni dovolil, da bi mu pomagali.¹⁵ Bil je pa tudi skoraj otročje vesel, ko sva zvedela, da mu je všeč »obrtiški« (artesan) sladoled in sva mu ga nekajkrat kupila.

15. Zdi se mi pa, da je njegova »skromnost« v nečem pretirana. Kuharica prihaja samo opoldne, zvečer si pa sami pogrevajo hrano. Ali pa ne. Npr., Padre Juan, ki ima že 80 let in je sezidal že 8 cerkva v mestu ter vsak dan daje hrano nekaj tisočim, prihaja s svojih župnij ob pol polnoči in je vse kar mrzlo. Malo sem se vtaknil vmes in rekel bratu, pa tudi škofu, da to zame ni uboštvo, ampak zapravljanje zdravja. Obenem pa razvajanje uslužbencev, ki bi morali biti na razpolago tudi zvečer. Pa če bi se ti uslužbenci vsaj naučili kuhati! V svojem življenju še nisem jedel tako slabo pripravljenih ocvrtih dunajskih zrezkov (»milanesas«); skoraj najbolj mehko goveje meso, »vacío«, je bila pa črna trda gmota. Edino, kar menda znajo kuhati, je krompir (papa), sladek krompir (batata) in korenje. Kava je prav po argentinsko »črna kot hudič, vroča kot pekel«, a ne sladka »kot med«, in precej podobna severnoameriški, popolnoma neokusni brozgi, ki ji tukaj pravijo »voda z dežnika«.

V tako prijetnem, domačem okolju sva preživela nekaj dni v Río Gallegos.

NEDELJSKA MAŠA

Ker je bila dan najinega prihoda nedelja, sva šla popoldne z ženo k maši na bratovo župnijo, kakih 10 kvader od škofije. Cerkev je velika, lepa, moderna, posvečena Don Boscu. Tla so položna, tako da imajo vsi neoviran pogled na oltar. Poleg tega je bila cerkev polna vernikov. Naletela sva – kje ga pa ne dobiš v Argentini? - na mladega Slovenca iz Tucumana.

Brat Tone zida še dve drugi župniji, sv. Jurija in Device Deklice (Virgen Niña). Pri tem mu kar precej pomagajo občina, provinca in celo federalna država; no, saj imajo s čim: za 200.000 prebivalcev provinca dobiva več kot 200 milijonov dolarjev na leto samo za petrolej in plin! Vendar ljudje sodelujejo več kakor tukaj in na splošno je obisk nedeljskih maš precej višji kot v Velikem Buenos Airesu.

PINGVINSKA NASELBINA CABO VÍRGENES

Potem ko človek prevozi kakih 20 km po Ruti 3, prestopi na provincialno cesto 1, od koder je 134 km do Cabo Vírgenes. Ta cesta na zemljevidu ACA niti ni označena. Res je nekaj poti podobnega, a vse je samo peščevje in navožen gramoz, malo pa zemlje. V obe smeri je torej treba narediti 308 km, s čimer bi bila naredila že 3.673 km, z vožnjo do žarometa pa 3.693 km.¹⁶

Naselbina pingvinov se razteza ob oceanu več kot 5 km. Nizko grmičevje, pod katerimi valijo pingvini, pa sega gotovo več kot 1 km v notranjost celine in se vsako leto veča.

Letos so pazniki parka našteali okrog 120.000 parov, to se pravi 280.000 odraslih pingvinov, od katerih ima vsaka dvojica navadno po dva mladiča. Torej bi jih bilo v tej pingvinski naselbini (šp.: pingüinera) okrog 480.000. Že sem omenil, da jih je v Punta Tombo še več.

16. Argentinski pazniki so zelo slabe volje, ker med hujšo zimo pigvini plavajo proti brazilski obali, kjer se mnogi okužijo z različnimi boleznimi. Zdravitvi pa jih je mogoče šele, ko se pred koncem poletja vračajo, ali šele naslednje leto.

Je res zanimivo opazovati te čudne »krilatce«, ki niso ptiči, ker ne letajo. Npr., medtem ko izmenjavaje se vali samec ali samica, se njegova dvojica za ure potopi v morje na ribolov. Ujete ribe potem prežvečene prinaša svoji družici in mladičem. Znano je, da so pingvini zelo nespremenljivi v svojih navadah: gnezdiijo navadno na istem kraju in celo pod istem grmičevjem; vse življenje ostajajo zvesti svoji družici itn.

Navadno se ob določenem času začenjajo dvigati tisti, ki bodo šli na ribolov. Zberejo se po ne več kot trije skupaj in vedno po isti poti počasi koračijo (ali koracajo) proti obali. A se ne vržejo takoj v vodo. Hodijo ob obali, na vsem lepem pa se počasi predajo valovom, preden se potopijo in izginejo za dolge ure.

Večkrat se zgodi, da se zbere na določenih, bolj odprtih mestih več desetih pingvinov, bodisi preden gredo na ribolov ali po njem. Stojijo in se gledajo, nekaj po svoje čivkajo, včasih se kdo s kom objame, potem pa se počasi razidejo. Zame je bil to nekak pingvinski posvet ali vsakodnevno srečanje na klepet.

Nekaj izrednega so mladiči, ki se izvale z rjavkastim, volni podobnim »odelom«. Ko ga kmalu izgubijo, dobe za nekaj časa izredno lepo sinjemodro barvo peres, dokler te ne zamenjajo s črnim »frakom« in belimi prsi ter barvano »ogrlico«.

Nekateri zgodovinarji sodijo, da so Indijanci blizu Cabo Vírgenes umorili na njegovem 4. potovanju v Patagonijo (okrog 1775) prvega patagonskega misijonarja, znanega raziskovalca, jezuita Nikolaja Mascardija.

ŽAROMET CABO VÍRGENES

Ob atlantski obali in kakih 10 km proti severu stoji svetilnik, ki se imenuje Žaromet Cabo Vírgenes. Izdelan je bil leta 1904 in je 26,5 m visok; do žarometa vodi 101 stopnic. Postavljen je bil predvsem zaradi argentinske vojaške mornarice.

Precej niže od temeljev tega žarometa so vojaška in gospodarska poslopja, nekako ob vznožju žarometa pa sicer zelo okusno izdelana in urejena »Sala de Té«, ki se imenuje »Al Fin y al Cabo« (Ob koncu in na kraju; ali: konec koncev; ali: navsezadnje). Cene so pa višje kakor kje v prvem svetu: en krožnik »sorrentinos«, nadevanih z ovčjim mesom, stane 30 pesov ali 10 dolarjev. Mislim, da je bila to sorazmerno najina najdražja jed na vsem jugu. A ne smemo pozabiti, da je ta »jedilnica« last estancije »De la Moneda« (denarja)! Človek bi si mislil, da bo pri takih cenah vse prazno, a je bilo polno Argentinec, ker tujci na taka pota ne marajo.

OD KOD TAKO NESMISELNE MEJE MED ARGENTINO IN ČILEM?

Od žarometa se zelo dobro vidi Rt Vírgenes in kakih 10 km proti zahodu Rt Dungeness, kjer se začenja meja s Čilem. Rt Dungeness imajo namreč za začetek Magaljanškega preliva, medtem kot Rt Vírgenes pomeni najbolj vzhodno točko celine proti Atlantiku. Tako je **Čile dejansko bioceanska država, medtem ko Argentina po sporazumu iz leta 1902 ne sme zahtevati ničesar na Pacifiku!** Ta neznatna točka Rta Dungeness se proti zahodu vedno bolj širi in navsezadnje je na koncu celinskega Čila ozemlje skoraj širše kot kjerkoli drugje v Čilu.

Prepričan sem, da izhajajo **vzroki** za vse obmejne spore s Čilem iz časa, ko sta bili Argentina in Čile še **španski koloniji**. Viden pa je spor postal po samostojnosti obeh držav.

Španija je sicer zaman poskusila ustanoviti leta 1585 tim. »Puerto del Hambre« (Pristanišče lakote) ob obali Magaljanškega zaliva, potem pa je opustila kakršenkoli drug poskus. Čilci trdijo, da so s tem oni podedovali pravico do Patagonije. Ob tem Čile pozablja na dejstvo, da je bilo leta 1776 ustanovljeno Podkraljestvo »de la Plata« v Buenos Airesu in da so temu kraljestvu prisodili vse pravice, (vključno pokrajine Cuyo, ki obsega današnje arg. province San Luis, Mendoza in San Juan, katere je tudi svojčas hotel Čile). Toda te pravice so bile samo **de iure**. **De facto** nihče ni izvajal oblasti v Patagoniji. Ohranjen je celo uradni zemljevid iz 18. stol., ki jasno prikazuje, da južna Patagonija ni bila upravno razdeljena in torej ni spadala ne v tim. »Capitanía General de Chile« ne v »Virreynato de la Plata«. V tem je nedvomno neka **zgodovinska krivda španskih kraljev, predvsem pa podkraljev**, ker kaže, kot da so se bili za vedno odpovedali temu ozemlju!

S samostojnostjo je prišlo skoraj samo po sebi do sprejetja načela »**Uti possidetis iure**«: vsakdo je obdržal, kar je imel v svoji posesti.

V **zagovor Argentine** je treba povedati, da je bila sprva na severu dolga leta **zapletena v bitke s Španci** (in tudi Portugalci-Brazilci), na zahodu pa v drugem desetletju 19. stol z osvoboditvijo Čila. Zato je razumljivo, da je manj skrbela za jug.

S tem pa ni rečeno, da ne bi bila **državno neorganizirana Argentina najbolj kriva za tolike izgube ozemlja!** Od leta 1820 do diktature de Rosasa je bila v Argentini doba poskusov organizacije države - kar se po mojem še ni nehalo! Še pred samostojnostjo obstoječe province (na severu in sredini Argentine) so delno upravičeno zahtevale več pravic, a ta zahteva je bila žal tako močna, da je prevladoval skoraj skrajni federalizem. Tako stališče

je imelo glavni vzrok v težnji province Buenos Aires, ki je skušala dobiti čim večje prednosti pred drugimi.

V provinci Buenos Aires je v teh letih dobival vedno večjo moč **Juan Manuel de Rosas**, ki je bil njen guverner prvič do leta 1832. Že leta 1918 so ga poklicali, naj pripravi obrambno črto proti Indijancem na jugu tedanje province Buenos Aires, pod guvernerjem Viamontem pa je pripravil tim. ekspedicijo estancierov proti Indijancem in prišel do reke Salado. Za de Rosasom je zakonodajna skupščina izvolila Juan Carlos Balcarce-ja, ki je vladal od decembra 1832 do novembra 1833. Medtem ko je bil Balcarce guverner, so Britanci zavzeli Malvine.

Ko je Rosas vodil pohod proti Indijancem, so njegovi pristaši pripravili tim. Revolucijo obnoviteljev. Balcarce je odstopil junija 1834 in nasledil ga je Juan José Viamonte, ki pa je predal vlado že junija 1834, ker ni mogel obvladati tim. Mazorke ("Mazorca"), ki je bila organizacija skrajno krutih de Rosasovih pristašev. Oblast je prevzel predsednik skupščine Manuel Vicente Maza.

Dne 16. februarja 1835 je bil umorjen Facundo Quiroga, eden najbolj pomembnih »caudillos« (vodij) na severu in guverner province La Rioja, ki se je tedaj najbolj prizadeval za ustavno ureditev države. Malo prej je prejel od de Rosasa pismo, v katerem je ta izrazil, da dežela še ni zrela za novo ustavo. Kot posledica umora Quiroga, je odstopil Maza, skupščina pa je znova izvolila za guvernerja de Rosasa in mu dala »vso javno oblast« (suma del poder público). Ta doba de Rosasovega guvernerstva je bila izrazito despotska. Nekatere province so se začele upirati Buenos Airesu, ki jih je po dogovoru zastopala pred drugimi državami, a niso imele uspeha – vse do leta 1853.

Zunanja politika de Rosasa je težko razumljiva in je bila pravzaprav kaotična. Zapletel se je v spor z Bolivijo, ni priznal Paragvaja, dolga leta se je vojskoval s Francijo, nato pa še z Anglijo, Brazilom in Urugvajem.

Opustil pa je tisto, s čimer je bil začel: zavzetje juga. Zato je zame **de Rosas**, ki ga nekateri iz verjetno delno upravičenih razlogov slave kot velikega nacionalista, **eden glavnih krivcev za izgubo milijone kvadratnih kilometrov Patagonije.**

RAZMEJNI DOGOVORI

Po samostojnosti so postali Andi dokaj naravna meja.

Toda čilska ustava iz leta 1833 je enostransko vzpostavila južno mejo Čil na »Cabo de Hornos« (Rt Hornos). Argentina, to se pravi, provinca Buenos Aires, ni protestirala!

Od leta 1840 je Čile začel dajati dovoljenja za uporabo Magaljanskega preliva. Leta 1843 je ustanovil Fuerte Bulnes, 1848 pa sedanje mesto Punta Arenas. **Argentina je protestirala šele leta 1847**, skoraj v zadnjih letih de Rosasove diktature. Toda tudi pomembna argentinska politična emigracija, pretežno živeča v Čilu (in Urugvaju) ni protestirala! V tej zanikrni opustljivosti je nedvomno eden glavnih vzrokov, da smo izgubili toliko ozemlja. Brazil je bil vedno imperialističen (pomislimo, da je bil nekaj časa cesarstvo!), Čile ekspanziven, Paragvaj je z orožjem junaško branil svoje, kljub temu, da je toliko izgubil. Argentinci pa so se prerekali med sabo za notranjo oblast in vsak samo v svojo korist. Kdo je mislil na daljni jug? Vse do sedaj še nismo premagali teh napak!

Šele leta 1853 se je v Argentini začelo pisati o argentinskih pravicah do Patagonije, npr. Pedro de Angelis. Na to je čilska vlada naročila srdit odgovor, ki ga je spisal Miguel Luis Amunátegui.

Potem ko je padel de Rosas, je bila sprejeta nova ustava 1853. Leta 1855 je prišlo s Čilem do »Dogovora o prijateljstvu, trgovini in ladjeplovstvu«. Pri odločitvi za podpis dogovora so vplivali še drugi pomembni politični dogodki, predvsem zelo počasna argentinska državna organizacija. S tem sporazumom sta obe strani priznali tiste meje, ki so veljale za časa ločitve od Španije leta 1810. Že tedaj to ni odgovarjalo dejanskemu stanju, ker bi bil moral Čile spremeniti ustavo in ne bi smel več izvajati oblasti nad Magaljanskim prelivom! Prav tako sta se obe državi dogovorili, da bosta v prihodnosti spore reševali prijateljsko in ne s silo; in da bosta v skrajnem primeru prosili za razsodbo tretjega.

Argentina in Čile sta potem do leta 1881 razpravljala o svojih mejah, dokler ni **23. julija 1881** prišlo do podpisa pogodbe v Buenos Airesu. Vzpostavila sta, da je meja na celini od severa do 52. vzporednika razvodje med najvišjimi gorami Andov, kar pa dejansko ni bilo lahko določiti. Na Ognjeni zemlji sta sprejeli mejo od Rta sv. Trojice (ob južnem poldnevniku 68° 34') do zaliva Beagle »kjer se ta nehava«, česar pa niso jasno določili. Na jugu tega preliva so ostali vsi otoki v rokah Čil. Argentina je priznala Čilu izključno oblast nad Magaljanskim prelivom, Čile pa Argentini nad vzhodno Patagonijo. S to pogodbo so tudi določili, da bo meja na Ognjeni zemlji tekla od Rta sv. Duha do Beagle-a ob zahodnem vzporedniku od 52° 40' do 67° 34'¹⁷. Tako naj bi bil zahodni del

17. Čilci trdijo, da so zmotno govorili o Rtu sv. Duha, in da je dejansko šlo za Rt Dungeness. Vendar so začetno napačno označitev točke v letih 1892/3 morali spremeniti na 68° 36' 5", zaradi česar so tudi prestavili mejo in je tako ostal ves zaliv ob Río Grande v Argentini.

Ognjene zemlje čilski, vzhodni pa argentinski. Argentini je pripadel Otok stanov (Isla de los Estados) in vsi njemu bližnji otočki na Atlantiku vzhodno od Ognjene zemlje in vzhodno od obale Atlantika. Čile je dobil vse otoke južno od Beagle-a do Cabo de Hornos, pa tudi vse otoke na zahodu Ognjene zemlje.¹⁸

Vsekakor pa je treba **poudariti** dejstvo, da je britanski prvi minister (predsednik vlade) Palmerston okrog leta 1850 vprašal britanskega zastopnika v Buenos Airesu, Henry Southern-a, kaj bi storila Argentinska konfederacija v primeru, da bi Anglija vzpostavila svojo kolonijo v južni Patagoniji. Southern je odgovoril, da **“Argentinska vlada zahteva suverenost nad vsem ozemljem južno od Buenos Airesa do Rta Hornos, in da opazuje z velikim nezaupanjem celo občasna naselja, ki jih postavljajo na tistih obalah ribiči in zbiralci gvana”**. Škoda, da argentinska vlada tega ne prej ne kasneje ni izrazila tako javno in jasno, kot je to storil Čile v svoji ustavi.

PUNTA LOYOLA

Ta rt je južno od Río Gallegos, a precej bolj proti vzhodu. Dejansko gre za konec “rfe”, ob kateri je mesto Río Gallegos, in pomeni začetek atlantske obale. Je precej blizu novega pristanišča, ki je sicer dlje od mesta, a mesto je pridobilo s tem, da lahko pristajajo večje ladje. Sicer od tod odpeljavajo marsikaj – npr. nerefiniran petrolej, potem pa privažajo iz okolice Buenos Airesa bencin in druge »podizdelke«. Izvažajo pa v tujino premog iz Río Turbio, od koder vsak dan pripelje vlak z do 53 nabito polnih vagonov premoga.

Do Rta Loyola je najprej treba narediti kakih 15 km po Ruti 3 do Čimen Aike, nato pa 25 po peščeni Ruti 40.

Tisti dan, ko naju je peljal brat Tone, je vlekel veter s tako silo, da je bilo treba z vso močjo odpreti vrata avta. Do oceana sva sicer prišla, bolj po štirih kot po dveh, nazaj grede nama pa je moral pomagati brat Tone. Potem smo zvedeli, da je tedaj veter pihal od 130 do 140 km na uro!

Dosedanjim vožnjam (3.693) je torej prišteti še 80 km, ali v celem 3.773 km.

»DRŽAVNI PARK LEDENIKOV«

Pred tisoči leti je bila skoraj vsa površina parka pokrita z ledeniki, to se pravi, okrog 17.000 km² (natančneje: 724.000 ha, med 17. in 51. stopinjama južnega vzporednika). Park je bil ustanovljen leta 1937, leta 1971 so mu natančneje določili meje, leta 1981 pa ga je UNESCO vključila na seznam Svetovnega imetja človeštva. Zdaj precejšen del parka zavzema puščavska pokrajina (stepa), delno pa obširni gozdovi, kjer rastejo avtohtoni »lenga«, »ñire« (njire) in »cohiue« (koíve, višnja), ki zajemajo veliko ozemlja. V teh gozdovih živijo risi, huroni in huemul (ali patagonski jelen), ki jih je pa težko zaslediti. Lažje je videti rdečo lisico ali pume. Med ptiči kraljuje kondor, a ne manjka veliko manjših zvrsti (žolne ali »pájaro carpintero«, katerih glavni sovražnik je sova, ki ji pravijo »ñacaturú« (njakaturú); race, ki so podobne velikim golobom in jim pravijo »bandurrias« (ki torej ni samo španska kitara z 12 strunami, kot pravi Grad, videti jih je pa tudi pod Tronadorjem); izredno lepo barvani in elegantni »kaikeni« itn.

Ko sva se peljala proti Calafate, sva se na vsem lepem oba zagledala v nekaj, kar je nekje na sredi položnega hribčka močno rdeče odblikavalo. Žena je hitro zagrabila digitalno kamaro in šele potem sva videla, za kaj je šlo: izredno velik samec »loica« (lojka, neke vrste drozg)), veliko večji kot se jih navadno vidi v Córdobi, ki je s svojo barvo privabljal samice.

Podnebje je v tej pokrajini sorazmerno ugodno: pozimi je povprečno 0,6 stopinj, poleti 17,4 stopinj, letno pa povprečno 7,5 stopinj.

Ledenikov je več; največji je Upsala. Kolikor je znano, edino Perito Moreno do sedaj še ne nazaduje. O Perito Moreno nekateri trdijo, da ima 235 km² površine, a bolj verjetno je stalna površina okrog 195 km². Vsekakor je argentinski **Park ledenikov** ena največjih zalog vode na svetu, tretja za Antarktiko in Grenlandijo.

EL CALAFATE

El Calafate (včasih opuščajo »El«, tako kot zmotno izpuščajo »La«, kadar govorijo o Argentini, ker gre v obeh primerih za samostalniško uporabljane pridevnike) je eden tistih primerov, ko skoraj nepoznana naselbina dveh ali treh družin oz. estancij, na vsem lepem zraste v večje turistično mesto. Zato človek v Calafate vidi marsikaj: od velikih bogatij, med katerimi je nedvomno (24. ali 25.) lastnina našega sedanjega državnega predsednika, do sicer ne

skrajne revščine, a blizu nje, ker država še ni zgradila hiš za toliko oseb, ki so vse leto tamkaj zaposlene s turizmom. Da turizma ni malo, dokazuje mednarodno letališče, ki ga je že v 90. letih dal graditi zdaj tako zasramovani bivši predsednik Menem.¹⁹

V Calafate kar mrgoli tujih turistov. Zato ne bi svetoval, da bi tam prenočevali. Bolje in bolj poceni je skočiti v bližnji Čile. Pa tudi udobnosti je v Calafate manj, vsaj za Argentinec. Prav tako ne bi kupil ničesar: saj že veste, kako si naši ljubi Argentinci na vse načine pomagajo: z visokimi cenami za izdelke, ki niso izvorni; s slabim posnemanjem »ročnih izdelkov« drugih krajev itn.

LEDENIK PERITO MORENO

Kot povsod na svetu, je tudi za ogled tega ledenika treba plačati vstopnino, ki je pa zelo nizka za Argentinec in tudi ni pretirane razlike s tujimi turisti. Po drugi strani pa nudijo turistu, ki to želi, da ga od skupnega, velikega parkirišča z majhnim avtobusom peljejo zastonj do razglednih mest na ledenik in nazaj.

Verjetno je največja privlačnost ledenika Perito Moreno v tem, da ga človek opazuje iz nasprotnega hriba-polotoka Magallanes, manj kot 300 do 400 m pred seboj. Na teh razglednih točkah so vsepovsod razpeljane položne lesene stopnice - sem pa tja pa tudi klopi, da se turist lahko usede in mirno opazuje ledenik pred seboj. Tako je vsa širina polotoka spremenjeno v razgledišče. Človek vidi ravno nasproti ledenik. Ali pa bolj proti severu številne odtrgane ledenike, ki iz velikega ledenika z mogočnim grmenjem padajo v Lago Argentino. Človek se nehote spomni na goro Tronador blizu Bariloč, samo da je tu pogled še veličastnejši, bučnost padanja ledu v jezero pa neprimerno povečano. Med temi ledeniki, ki se trgajo od ledenika Moreno, se kar izgube velikanski katamarani, ki po jezeru prevažajo na izlete turiste.

Ne zdi se mi tako zmotno, če nekateri imenujejo ledenik Perito Moreno in sploh ves Državni park ledenikov **osmo svetovno čudo**. Zato pa je mogoče slišati ob ledeniku pravi Babel raznolikih jezikov.

---

19. Menem naj bi bil po sedANJI vladi glavni krivec vsega argentinskega zla - seveda skupaj z oboroženimi silami, ker so te premagale v 70. letih marksistične teroriste, ki sedaj zasedajo važna mesta v vladi in se gredo nedolžnih žrtev.

Sedaj je zelo lahko priti do ledenika Perito Moreno. Od Río Gallegos do Calafate je 320 km dobro asfaltirane in označene ceste. Od tam je samo še kakih 80 km, ki so že skoraj vsi tlakovani, razen nekaj zadnjih km na polotoku, kjer se cesta do sedaj vije med lepimi drevesi v gozdu, čeravno se to še ne odraža na zemljevidih. Tako sva do ledenika Perito Moreno in nazaj do Río Gallegos imela za sabo že dobrih 4.573 km.

PROTI OGNJENI ZEMLJI

Najin prvotni namen je bil obisk mojega brata v Río Gallegos in morda »skočiti« do Cabo Vírgenes, na koncu celinske (kontinentalne) Argentine. Predvsem škof Juan Carlos naju je navduševal za obisk Ognjene zemlje, rekoč: *»Če sta že tako blizu, kako ne bosta izrabila priložnosti, da ne bi malo spoznala Ognjeno zemljo, ki vsa do zdaj še spada v mojo škofijo. Pomislita na to, da lahko spoznata tudi salezijanski misijon v Río Grande, saj je ravno 50 let, odkar je tjakaj prvič prišel P. Antonio (moj brat Tone) kot mlad salezijanski učitelj. Če sta pa že tam, ne smeta opustiti obiska Usvaje, potem pa še Lapataje.«* Malo sva ugovarjala, ker sva vedela, da so cene v Usvaji za naše razmere strahotno visoke, in da je težko dobiti prenočišče, posebno še kolikor toliko dobro in poceni. Škof pa je takoj naročil bratu, naj pokliče župnika v Usvaji in ga prosi, naj nama preskrbi dostojno in primerno prenočišče in prehrano. Odgovor je bil kaj hiter: *»Naj kar prideta, ker bomo nekaj že dobili.«* In tako sva se pustila hitro pregovoriti.

Če bi človek popolnoma zaupal sedanjim (?) zemljevidom, bi bilo od Río Gallegos do Usvaje manj kakor 500 km. Na vseh turističnih uradih in propagandah v Río Gallegos pa vztrajajo na tem, da je razdalja 600 km. Če človek opazuje svoj števec, opazi, da je še 600 km premalo, posebno ker je treba prišteti prevoz z ladjo čez Magaljanski preliv.²⁰ Če k dosedanjim 4.573 km prištejem še 600 km do Usvaje in 44 do Lapataje ter nazaj, sva naredila do Usvaje že več kot 5.861 km. Nameravala sva sicer priti do 9.000 km, vendar...

20. Skrajno sumljivo se mi zdi, da se celotna številka km na čilski peščenih cesti 257 navaja 43 km, če pa človek sešteje km od kraja do kraja, na vsem lepem kilometri narastejo na 114!

ČEZ MAGALJANŠKI PRELIV

Motijo se celo zadnji zemljevidi Argentinskega avtomobilskega kluba, ki označujejo Ruto 3 od Chimen Aike (Čimen Aike) do meje s Čilom kot »utrjeno« (konsolidirano), ker je že vsa asfaltirana in to celo zelo dobro. Čilska ruta 255 in nato 257 do prevoza čez Magaljanški preliv sta res asfaltirani, od prevoza že na Ognjeni zemlji pa je asfaltiranih samo nekaj kilometrov, ki na zemljevidih še niso označeni kot taki, potem pa je samo »ripio« (gramoz), ki mu samo Čilci upajo pridevati to ime. Vsekakor ni tisti precej na drobno zmlet in povaljan »ripio«, ki ga poznamo v Argentini. Zame je šlo večinoma za velike kamne z nekaj manjšega peščevoja, vse skupaj pa je bilo še najbolj podobno strugi kakšnega córdopskega hudo-urnika.²¹

Vožnja je bila prijetna. A samo do meje pri kraju, ki se imenuje Punto de Integración Austral (Točka južne integracije; človek se sprašuje: česa?). Tedaj tudi ne ve, na koga bi se bolj jezil. A kar gotovo manj nad podjetnimi in ekspanzivnimi Čilci kot nad argentinsko zgodovinsko zanemarjenostjo, zaradi česar imamo take meje, na katerih niti za Argentinec ni prostega prehoda iz ene argentinske province v drugo.²²

Res je, da na poti proti jugu človek v Argentini naleti na več mej: pred Río Colorado je fitosanitarni pregled, kjer vam zaplenijo vse sveže sadje in ga pred vami uničijo; to se ponovi pred Črno reko, potem pa še ob vstopu v provinco Santa Cruz, kjer se drugim nadzornikom pridruži še pomembno državno nadzorstvo SENASA, ki se ukvarja z bromatologijo na sploh, zlasti pa s tim. slinovko oz. parkljevko (aftosa, glosopeda). Toda **prečkati dvakrat državno mejo samo zato, da prideš iz ene argentinske province v drugo, je res kar preveč!** Poleg tega, da izgubiš okrog dve uri, ti ne dovolijo nesti s seboj nobene jedi, ki ne bi bila v pločevinkah in niti ene cvetlice ali šopka, ki bi ga morda kdo hotel nesti družici

21. Toda Čile je v očeh zahodnega (in ostalega) sveta zdaj daleč pred Argentino, posebno še, ker vlada z žmigavci kaže na levo, vozi pa bolj po desni; zato v Čile ne more biti nič slabega!

22. Upam, da mi zaradi tega ne bo kdo očital tisto, kar v svojih knjigah trdi argentinski sociolog Martín Bruera, da **Argentinci pretiravajo v vsem samo zato, da bi jih drugi imeli za drugačne, kot dejansko so** (aparentar): boljše, bolj bogate (ali revne), bolj razumske ali bolj čustvene, najlepše in najbolj elegantne na svetu, najbolj pametne ipd.

ali prijateljski ali poznani družini; od tam pa ne more prinesiti niti škatlice slovite patagonske čokolade – razen če jo dobro skrije...²³

Magaljanški zaliv je zame vse do zdaj imel prizvok nekaj eksotičnega, ker se mi je vedno dozdeval tako daleč in zame nedosegljiv. Vsekakor je res, da nekaj poznanja zgodovine in razna druga branja pa poslušanja tudi prispevajo do takih občutkov. Vse to me je spočetka spremljalo ob prevozu. Pa sem hitro pozabil na vse tisto in rajši občudoval morje in najprej eno obalo, potem pa tam v daljavi drugo, sicer čilsko, a vendarle obalo Ognjene zemlje.

Preliv se prečka pri tim. »Prvi ožini« (ali zožini, šp.: Primera Angostura), kjer ima preliv kakih 10 km, in sicer v zračni črti nekako 80 km od Punta Dungeness proti zahodu. Ta rešitev prehoda je bila nedvomno razumno in gospodarsko najboljša, ne samo zaradi manjše ožine preliva, temveč zato, ker se najmanj oddalji proti zahodu. Kljub svoji ožini je preliv skoraj vedno precej razburkan, čeravno ne toliko kot ob Atlantiku, kjer se preliv razširi na skoraj 40 km.

NEKAJ ZGODOVINE IN O DOMIŠLJIAH TUJIH »ZNANSTVENIKOV«

Že v 17. stoletju je prijadralo do Ognjene zemlje veliko ladij, predvsem nizozemskih. Ena izmed njih je bila pod vodstvom Joris Spilberge-a, ki je kot peta skupina preplula Magaljanški preliv; vendar njegovi popisi bajajo o Ognjeni zemlji in govorijo o velikanih (Onah?) in palčkih (?).

Wilhelm Shouten, ki je bil tudi Holanec, je hotel preimenovati preliv v Le Maire.²⁴ Tudi je formalno zasedel ozemlje v imenu kneza Mavricija iz Nassau-a. Shouten je dokazal možnost plovbe ob Rtu Hornos, kar je pomenilo manjše nevarnosti za ladje.²⁵ Žal

23. Nazaj grede iz Río Grande do Río Gallegos sva morala z avtobusom. Ker sva bila precej razbolela, so nama prizanesli in so nama pustili, da sva ostala na avtobusu. Medtem ko so bili vsi drugi na carini, so čilski karabinjerji pregledali vso ročno prtljago in zaplenili, kar se jim je zdelo prav - ne da bi bili lastniki navzoči. Toda v Čilu so zdaj tako zelo demokratični! V Argentini res imamo hegemonično vlado, a kaj takega bi nikomur niti na misel ne prišlo - razen če bi bil orožnik ali stražnik »poklicen« ropar.

24. Sedaj se tako imenuje preliv med vzhodnim rtom ognjenezemeljskega polotoka Mitre in Otokom stanov

25. Cabo de Hornos je napačen prevod mesta Hoorn, od koder je izhajal Shouten

so prav zaradi tega Španci opustili obrambo Magaljanškega preliva. Vendar je bilo Shoutenovo odkritje povod za to, da je Španija poslala nekaj ladij pod vodstvom Bartolomé y Gonzalo García del Nodal-a, ki je leta 1719 prvič in brez težav preplul vso obalo okrog Ognjene zemlje.

Ob koncu 17. stoletja so večkrat prišli do Ognjene zemlje razni morski pirati. Leta 1670 je John Narborough celo zavzel za angleško krono Pristanišče San Julián, že davno prej prisvojeno za Španijo.

Leta 1826 sta britanski fregati *Adventure* in *Beagle* naredili zemljevide ognjenezemeljskih prelivov in zalivov. Vodstvo te skupine sta imela Philip Parker in Robert Fitz Roy. Kot anglikanski misijonar je Fitz Roy izvedel tudi zelo »nekrščansko« preizkustvo: ujel je 5 Indijancev, jih krstil in jih naučil angleščine ter osnove tedanje evropske civilizacije. Njegov namen je bil, da bi mu v prihodnje teh petero oseb služilo pri pokristjanjevanju Indijancev.

Nato je ladja *Beagle* pripeljala iz Južne Amerike še tri prvotne prebivalce, ki so jih med vožnjo delno »civilizirali«. Te tri je videl Charles Darwin, ki je že od mladega hotel posnemati barona von Humboldta, znanega raziskovalca v tropičnih deželah, medtem ko je Darwin hotel spoznati jug. Zato je odšel z ladjo *Beagle* na njeno novo plovbo v Južno Ameriko. V letih 1833 in 1834 je kot naturalist raziskoval po Malvinskih otokih, pa tudi v Carmen de Patagones, Puerto Deseado, Puerto San Julián in v izlivu reke Santa Cruz. Resda je veliko iznašel v zvezi z geološkimi spremembami in o razvoju živalskih zvrsti, čemur se je potem skoraj izključno posvetil. Obenem pa je Darwina prestrašila neizmernost in enoličnost (monotonija) pokrajine. Tako-le piše (v prostem prevodu): »Jalovost se razteguje kot resnično prekletstvo nad to deželo, in kaže, da celo voda, ki teče po kremenca polni strugi deli isto prekletstvo.« Toda Darwin ni omalovaževal samo zemlje, temveč tudi njene prebivalce (Tevuelče, One, Jámane in Alakalufe), ki jih je ocenjeval z vidika angleškega »znanstvenika«. Kot v toliko drugih primerih, je bil Darwin tudi v tem protisloven: po eni strani je hvalil, kako se je petero Fitz Royevih »služabnikov« (ujetnikov) znalo prilagoditi civiliziranemu svetu, po drugi pa je zapisal, da prebivajo na Ognjeni zemlji samo »neplemeniti in odvratni« prebivalci. Ne vem torej, čemu pojejo take slavospev Darwinu. (Tako kot ne razumem, da ima pustolovec in najemni vojak Garibaldi velikanski spomenik v mestni četrti Palermo v Buenos Airesu.)

Po letu 1830 so si anglikanski misijonarji vzeli za načrt »pokristjaniti« Indijance na Ognjeni zemlji. V ta namen so usta-

novili celo posebno Misijonsko družbo Patagonija (Gardiner). Potem so vzpostavili tudi nekaj misijonov, a še več estancij, kar je pomenilo, da je bila zanje bolj pomembna kolonizacija.

NA OGNJENI ZEMLJI

Ko smo se z avtom odpeljali z ladje in zapeljali proti hribčku, sem spet imel dvoje vrst nasprotnih si občutkov: po eni strani začudenje in veselje nad tem, da sva na tako sloviti Ognjeni zemlji, po drugi pa nerazumljivo in težko sprejemljivo dejstvo, da je cesta, po kateri sva vozila, čilska, in da je čilsko vse ozemlje okrog nje.

Prepričan sem, da bo dandanes v Evropi težko kdo razumel tako vrsto (skrajnega?) »nacionalizma«, toda v Južni Ameriki **smo še daleč od resničnega, ne le deklamiranega »bratstva« med državami in ljudstvi**, ker jih »narode« sam ne bi upal imenovati. Saj (ne izvzemši Brazila in majhnih ostankov nizozemskih, francoskih in angleških kolonij na severu polceline in v Karibu) gre za umetne politične tvorbe, v katerih že stoletja brez uspeha umetno ustvarjajo umetne narode. Prav tako kot je nekako nenaravno sedanje bolj ideološko ustvarjanje neke južnoameriške ali španske ali latinske (vključno francosko govoreče, kot Haiti) ali ibernske (vključno portugalsko)-španske politične enote.

Kmalu se je nehala asfaltirana cesta. Že v Río Gallegos so naju svarili, da so čilski karabinjerji silno strogi, posebno z Argentinci, in ne dopuščajo večje brzine od dovoljene, ki je na splošno od 60 do 80 km, včasih celo 90 km, kar pa se mi zdi popolnoma noro. (Medtem pa kot turisti Čilci dirkajo po naših cestah kot obsedeni po 150 in 160 km na uro, po nesrečah pa mečejo krivdo na argentinske ceste!). V obe smeri sva obadva vozila po 60 km na uro, včasih še manj, kadar je bilo peščevje preveliko in prerahlo nametano. Zaman pa iščete kakšnih napisov ali oznak, niti ne o krajih, kamor odvaža kakšna cesta. Končno sva prišla do čilskega San Sebastiana, to se pravi, do čilske carinarne. Od tam je na argentinskem ozemlju 15 km do argentinske carinarne v argentinskem San Sebastianu. Takih zadev nikoli ne bom razumel in ne sprejel. Kaže, da mirno prepuščamo Čilcem skoraj 15 km dolgo pot in kdo ve koliko ozemlja z njo!

Končno potnik zapelje na cesto 1, takoj nato pa na Ruto 3. Zazdi se mu, da je spet doma. Res smo Argentinci na slabem glasu, da smo neurejeni, nevzgojeni, skrajni individualisti ipd. A kolikor sva midva spoznala čilske ceste, so naše, sicer na splošno v zelo

slabem stanju, v primeru z njihovimi pravo evropsko čudo. Čilci imajo na jugu sicer kolikor toliko dobro, a preozko asfaltirano cesto v znano mesto Punta Arenas, pod določenim vidikom nekak južnoameriški Hamburg. Za cesto, ki jo največ uporabljajo Argentinci ali čilski turisti v Argentini, jim pa ni mar. Menda čakajo, da bi jo asfaltirala Argentina, ker da gre za prehod iz ene argentinske province v drugo. Pozabljajo pa, da moramo skozi Čile!²⁶

Kar na hitro sva se znašla v Rfo Grande. Že pred 80 leti je bil tam kakih 10 km pred mestom salezijanski Misijon, v mestu pa samo nekaj hiš. Sedaj je mesto večje od provincialne prestolnice Usvaje, ima več prebivalcev in vsak dan prihajajo novi, predvsem iz Córdobe in obrečja Paraná (El Litoral). Rfo Grande je središče argentinske elektronske industrije. Samo leta 2006 so tam izdelali nad 10 milijonov mobilnih telefonov, tako da jih je sedaj v Argentini nad 33 milijonov, prebivalcev pa 38 milijonov. Izdelujejo pa tudi računalnike, lab-tops (?), dlančnice, najnovejše televizijske aparate, telefone in telefonske centrale itn.

Rfo Grande pa je tudi tim. »Prestolnica lova na postrv«. Sicer je v okolici dosti rek in jezer, v katerih je troje vrst postrvi: potočna ali rečna, mavrična in rjava. V morju, kjer je največ rjavih postrvi, te delno spremenijo barvo, se pa tudi izredno povečajo. Zato se tekma izvaja na morju.

Ker sva želela čim prej priti do Usvaje, se nisva ustavila ne v Rfo Grande ne na Misijonu.

Tretje mestece na Ognjeni zemlji, Tolhuin, je 109 km od Rfo Grande. Če ne bi imelo prav ob vhodu preveč zastarelih žag, bi bil prvi vtis boljši. Splača pa se mesto vsaj na hitro ogledati. Ob njem se začenja znano jezero Fagnano, ki je dobilo ime po enem prvih salezijancev v Patagoniji. Jezero sicer ni zelo široko, morda na najširšem kraju komaj nekaj čez 10 km, je pa toliko bolj dolgo - čez 110 km - in pravijo, da je eno najdaljših jezer na svetu. Zahodni del, ki se nehava na polotoku Lapataji, žal, pripada Čilu.

---

26. Dnevniku LA NACION sem poslal pismo, ki ga seveda ni objavilo, naj bi Argentina asfaltirala to ruto, a pod pogojem, da bi imeli vsaj argentinski državljani ali zakoniti rezidenti prosto pot med provincami Santa Cruz in Tierra del Fuego. Sedaj bi bilo zelo lahko slediti vsakemu avtu, če bi se kje med vožnjo skozi Čile ustavil ali zavil na kako stranpot! Če so nekaj podobnega iznašli za gornike na Caltenu (nekdanji Fitz Roy) in Stokesu (čepprav Čile tega na Stokesu ne izpolnjuje, češ da gre za drugo goro z istim imenom), zakaj ne bi mogli za toliko bolj uporabljan in pomemben prehod?

SPREJEM PA TAK!

V Usvaji sva se napatila naravnost proti visokemu zvoniku, ki sva ga zagledala ob obalni cesti. No, res je bil zvonik, a stare cerkve, ki naj bi bila zdaj muzej, pa še ni prišlo do tega. V isti veliki kvadri in diagonalno našprotno staremu zvoniku je na sedanji glavni trgovski cesti nova, velika in lepa župnijska cerkev, ob njej pa tudi zelo čedno in obširno župnišče s celo vrsto prostorov za najrazličnejše zadeve: od telovadnice do igrišč itn. Zanimivo je, da je bilo kljub počitnicam polno mladine.

Ker župnika, José Ellero-a, tedaj ni bilo, naju je sprejel kaplan Ismael Zabala, ki je mojih let. Rekel je, da je za naju vse urejeno: ker je vsepovsod vse polno in predrago, bova poceni imela prenočišče in hrano – v župnišču! Sam pri sebi sem mislil – in sem mu tudi rekel –, da bi si tako vsakdo upal na počitnice kamorkoli. Vendar sva sprejela ponudbo in nama ni bilo žal. Ismael je vsak dan dopoldne in popoldne hodil kupovat vsakovrstne jedi in dobrote, kuharica pa je morala biti na razpolago opoldne in zvečer.

Seveda nisem vedel, da Ismael vedno govori silno resno, a ne more povedati ničesar, ne da bi ga spremljal njegov čudoviti smisel za humor in dar pripovedovanja šal. Moja žena si je zapomnila in celo zapisala cel kup njegovih domislic. Jaz se spomnim samo ene, ker se mi je zdela nekam filozofska. Ismael začenja spregati (seveda po špansko in zato brez dvojine): »Yo cavo« (Jaz kopljem jamo). Sprva sem mu hotel nekaj ugovarjati, češ da bi moral reči »Yo quepo« (se morem nekam stlačiti) namesto »Yo cavo«, a on je mirno nadaljeval: »ti koplješ jamo, on koplje jamo, mi kopljemo jamo, vi kopljete jamo, oni kopljejo jamo«. Čez nekaj hipov molka pa zaključek: »Ta jama je morala biti pa res globoka!«

ŠE SEDAJ SE JE TREBA BORITI ZA SVOJE

Zvečer je prišel župnik José, Italijan, visoko umetniško izobražen, ki je tudi izredno nadarjen slikar z oljem. Pogovor z njim je bil res užitek.

Ta široko razgledani izobraženec je že tedne pripravljaval taborjenje na majhnem otočku, ki se imenuje Okrogli otok (Isla La Redonda) in ima komaj nekaj hektarjev. Leži pod Lapatajskim parkom v beagleskem zalivu. Še danes salezijanci tam opravljajo svojevrstno, sicer navidezno necerkveno delo, in to z namenom, da bi otok ostal argentinski, ker se vedno znova tam naseli kak Čilec. Zato neprestana taborjenja, izleti ipd. Prefektura in vojaška

mornarica se zdaj pod to vlado ne smeta vtikati v te zadeve, res je pa, da salezijancem pri tem redno in kolikor le morejo pomagata.

PO USVAJI

Potem ko sva se po argentinsko vsestransko osnažila in osvežila, sva preostali čas dneva posvetila ogledu mesta in nakupovanju daril. Mesto je razvlečeno in nekako evropsko neurejeno, to se pravi, ni tako strogo špansko razdeljeno na tim. »kvadre« (cuadras). Od morja do vrha bližnjih hribov je komaj 1.500 metrov, zato pa je mesto razvlečeno skoraj 14 km ob obali. Se prevladujejo pritlične hiše. Veliko jih je okrašenih z rastlinami v cvetju.

Kako hitro raste mesto, dokazujeta ljudski štetji: leta 1980 je imela Usvaja 27.358 prebivalcev, leta 1991 pa 69.227. Sedaj že govorijo o 90 tisočih. Kljub vsemu skoraj ni brezposelnosti, čeravno dan za dnem prihajajo novi iz srednje in severne Argentine – obenem s Čilci, Bolivijci idr.

Morda največja zanimivost je nekdanja jetnišnica, ki je bila vzrok za nastanek tega mesta. Od leta 1884 do 1947 je bila tam jetnišnica za ponovne zločince (reincidentes), od 1978 pa vojaška jetnišnica. Civilni jetniki so bili desetletja glavna delovna sila in od njih je bila odvisna tudi elektrarna. To je, žal, pomenilo iztrebitev mnogih dreves v sedanjem Državnem parku. V lepo prenovljenem poslopju je sedaj zanimiv muzej.

Glavna cesta je polna tujih turistov, ki samo kupujejo, kupujejo in kupujejo. Zato je razumljivo, da zaradi visokih cen veliko trgovin ni na razpolago domačinom in domačim turistom. V Argentini je obveznost, da v izložbah vsak predmet ima svojo ceno v pesih. Toda to zaman iščete v Usvaji, v Calafate in tudi kjerkoli drugje. Saj že vemo, kaj je odgovoril škof iz Potosí Buenosairesčanom, ko so ga vprašali, če Angleži protizakonito v svoji prosti luki smejo trgovati s črnici: *»Zakon je treba spoštovati, ne pa izpolnjevati.«*

Velika večina turistov prihaja z modernimi luksuznimi ladjami. Prvi dan so bili v Usvaji štirje veliki parniki z nad osem palubami in trije manjši s štirimi. Sicer so se ladje zamenjavale, njih število pa se v tistih dneh ni zmanjšalo. Nekatere potnike iz sedaj najbolj modernega argentinskega letališča v Usvaji vozijo do letališča v Calafate, od tam pa do ledenika.

Iz župnijske jedilnice je prelep razgled na morje, obalo, zaliv, pa tudi na oba polotoka nasproti: na prvem, nižjem je sedaj majhno civilno letališče, na drugem, precej višjem, pa mednarodno. Žal je

Beagle komaj viden, pač pa za njim velika čilska otoka Navarino in Hoste, kar nas seveda kot Argentinec zelo moti.

LAPATAJA

Državni park Lapataja je bil ustanovljen leta 1920 in ima okrog 63 ha. Je komaj malo več kakor 20 km od Usvaje. Vožnja tja pa je zanimiva, čeravno ni še vsa cesta popolnoma asfaltirana, zlasti na samem polotoku. Vsa narava, kaže, je drugačna kot vse drugo, kar sva videla doslej, razen če delno izvzamem okolico Calafate. Ob cesti je polno dreves, čeprav prevladuje lenga, razen ob Beagleu, kjer so »koívue«(višnje), »trdi cimet« in »notro«. Veliko je raznih cvetlic ob cesti: znani kalafate (ki ima majhen, borovnici podoben sad), čaura (grmičevje z jagodami podobnimi sadeži), mičaj (bodeč grm, iz katerega delajo neke vrste marmelado)

Ob prelivu se človek ne naveliča gledati zelo poznane in vedno zelene »armerías«, ki imajo rožnate cvetove. Večina poti teče nad dolinico, ki leži samo malo nižje, in kjer se lahko včasih vidi več potokov hkrati ali pa del jezera Fagnano.

In ko sva se nazaj grede spustila v dolino (zdaj na levi), kjer je začetna ali končna postaja Vlakca konec sveta, se človek čudi nad tolikimi različnimi barvami, ki jih imajo tim. »lupinos«, ki so ravni kot sveča, precej visoki in s številnimi cvetovi ob vsem stebelu. Cvet je podoben temu, kar smo v Sloveniji imenovali zajčki. Postaja sama je posodobljena, zame z nekoliko preveč kričečo rdečo streho. Razpolaga pa z obširnimi parkiriščem. Zadnji vlak se je že vrnil, a turistov je bilo toliko, da so dodali še eno vožnjo, vendar se kljub temu niso mogli vsi peljati z vlakcem. Nama se je mudilo priti do časa na večerjo, kjer so naju čakali. Zdelo pa se nama tudi nespametno skoraj zapraviti vožnjo, ker se tako malo vidi proti večeru, ki se je že bližal.

Ne vem zakaj, a Lapataja, ta sorazmerno majhen polotok me je spominjal na Slovenijo bolj kot drugi kraji v Argentini. Morda zaradi ne zelo visokih in delno zasneženih gora (Monte Olivia ima manj kot 1400 m); morda zaradi tolikih dreves in rastlin; morda zaradi sicer ozkih dolinic, ki so prave zelenice; morda zaradi potokov in potočkov; morda zaradi posrečene »skoraj naravne« uredjenosti; morda tudi zaradi raznih vrst ptic, ki te razveseljujejo s svojimi barvami, načinom hoje in leta, pa tudi s svojimi klici in petjem: kaukeni (patagonska gos), razne vrste rac, črni orel idr. Zlasti ob prelivu je veliko kormoranov, ker se tam morejo hraniti

s tim. »morskimi sadeži«, ki jih vsi poznamo in so večini tako všeč (školjke, viejre, čolge idr.). Tam je mogoče loviti tudi »róbale«, ognjezemeljske sardine in tako poznano »merluso« (po Gradu naj bi šlo za polenovko (»bacalao«), ki je med najbolj trdimi presušeni ribami in jih na Južnem Atlantiku ni, medtem ko eno najbolj mehkih rib prav tako prevaja s polenovko). Zanimivo je, da se v manjših dolinicah, kamor je seveda treba peš, lahko vidi celo naše slavne »teros«²⁷. Med sesalci je najbolj poznana, a malo vidna rdeča lisica, v prelivu pa se včasih lahko vidi kakega vidri podobnega »huillfn-a« (vuižina). Že sem omenil uvožene evropske zajce in kanadske bobre.

Park ima seveda vstopnino. A upokojenci in otroci vstopajo zastonj, Argentinci za 5 pesov, tujci pa nekaj več. In vendar jih tudi tukaj kar mrgoli. Kljub temu je bilo veliko domačinov in veliko avtobusov iz notranjosti Argentine, predvsem z juga, ki so prevažali na dolge izlete srednješolsko mladino, skavte, katoliške mladinske organizacije idr.

Lapataja ima veliko možnosti za ogled: razne označene poti; druge, sicer neoznačene, a bolj samotne in idilične; ozke, a dolge lesene mostove nad bolj vlažnimi predeli; mostičke čez potoke in potočke, kjer vidite plavati predvsem razne vrste rib. Nudi pa tudi razne zabave: ribolov, veslanje s kajaki po precej hitro tekočih potokih, ki bi bile v Sloveniji reke; itn. Skratka: Lapataja nama je bila zelo všeč. V marsičem je zelo podobna nekaterim predelom Slovenije. Ni pa mi bilo všeč preveliko število evropskih zajcev, ki se ne bojijo nikogar in mirno posedajo ob cesti, včasih na desetine skupaj.

Delno podcenjuje park žalostno dejstvo, da v parku manjka malo boljših sanitarnih naprav, ker so sedanje samo veliki vozovi s kemičnimi stranišči in po vsem videzu samo z začasnimi napravami za umivanje rok. Sicer vse to obstaja, obenem z mizami in napravami za meso na žaru, a samo ob začetku parka – česar mnogi ob vstopu skoraj ne opazijo. Tako sva videla ljudi, ki so obstajali kraj

27. Dejansko je pravilno terutero. Gre za dolge ptice, visoke nad 25cm, ki skoraj ne letajo, imajo belo-črno-rjavo perje in dolg črn čop na glavi. Bolj pogosto jih je videti na severu in sredi Argentine. Pred leti je bila navada, da so na vrtu za hišo imeli vsaj po enega »tera«, to pa zaradi tega, ker kričijo daleč od tam, kje so znesli jajca in jih s tem zavarujejo predvsem pred lisicami. Kričijo pa tudi na vrtu, kadar se približa kak nepoznan človek, zaradi česar so jih mnogi imeli za čuvaje. Zdaj so jih zamenjali s strahotno velikimi psi.

ceste in tam jedli – nekateri manj kot sto metrov pred omenjenim prostorom.

SLOVO OD USVAJE

Že sem omenil sobotno večerno mašo v župni cerkvi, ki je bila polna, predvsem mladine. Cerkev je ena izmed ne tako pogostih v Argentini, ki ima zelo dobro akustiko. Maševal je župnik in bi bilo res škoda, če se ne bi razumelo, o čem je govoril.²⁸ Župnik v Usvaji je pozdravil vse družine in posameznike, tako iz Usvaje kot turiste, in jim rekel, da so zanj vsi velika družina, v katero spadajo vsi, celo tisti, ki (brez svoje krivde) ne vedo, da so del skrivnostnega Kristusovega telesa. Tudi tisti, ki morda ne živijo v pravilno sklenjenem cerkvenem zakonu. Saj je Cerkev sama občestvo, v kateri so ovce in volkovi, in samo Bog ve, kdo je volk in kdo ovca ...

Naslednji dan, bila je nedelja 4. februarja, sva gledajoč na prelepi zaliv zgodaj zajtrkovala z Izmaelom. Na vsem lepem sva opazila, da se je zgodilo nekaj podobnega kot tisti dan, ko sva šla v Calafate in na ogled ledenika Moreno: vsi hribi vsenaokrog so bili nanovo zasneženi in sneg je zapadel celo na gričkih v predmestju. Lepo slovo sredi poletja.

NA MISIJONU V RÍO GRANDE

Tistih 214 km od Usvaje do Río Grande sva mogla prevoziti hitro, ker v nedeljo dopoldne skoraj ni bilo prometa. Zato sva prišla dokaj zgodaj na salezijanski Misijon, kot ga vsi imenujejo. Je tik ob Atlantiku in samo Ruta 3 ga loči od morja, katerega površina je komaj nekaj metrov pod cesto. Ko gledaš izpred Misijona na morje,

28. Zadnje čase je človek navajen poslušati karkoli – v kolikor se sploh razume, o čem nekdo pridiaga. Pri vsem tem človek večkrat dvomi, če je sploh pri katoliški maši. Nek bližnji župnik pravi, da si je spoved izmislila Cerkev, in da ni nobene obveznosti za nedeljsko mašo. Drug župnik pa trdi, da se more zveličati samo tisti, ki je krščen kot katoličan, se redno spoveduje, hodi vsako nedeljo k maši, predvsem pa da spoštuje in uboga v vsem Cerkev, ki so zanj papež, škofje in župniki! Ubogati župnika more pomeniti, da morate priti 10 minut pred napovedano uro, čeprav mašo začne 10 ali 15 minut po tej uri; ubogati zanj pomeni, da se morate spovedati zunaj spovednice, kleče in gledati spovednika od strani. Morda bi bilo res treba, kot zahteva papež Benedikt XVI., da bi bodoči duhovniki znali malo več latinščine, a meni se zdi bolj nujno, da bi znali malo več teologije, da bi bili malo bolj psihološko podkovani in da bi večina ne bila tako spolitizirana oz. ideologizirana.

kaže, kot da bi bilo morje višje, in kot da bo vsak čas preplavilo prostor, kjer stojiš.

V ospredju obširnega zemljišča je v sredi prva cerkev, ki žalostno razpada. Ob njeni levi je nekdanji internat, kjer je z drugimi gojenci pred 50 leti še živelo nekaj zadnjih potomcev ognjene zemeljskih izvornih prebivalcev; žal se tudi ta dvonadstropna, sicer zelo malo estetska stavba spreminja v ruševine. Še slabše je stanje manjše hiše na desni od stare cerkve, kjer so živele salezijanke. Čudno, da ni denarja za tako potrebno obnovo! V Usvaji so po pripovedovanju p. Izmaela vsaj skušali obnoviti staro cerkev, čeprav niso vedeli, kaj storiti in so tudi preveč varčevali, zaradi česar končen dosežek ni bogve kaj razveseljiv. Drugače se je zgodilo po zaslugi brata Toneta s sicer majhno, leseno stavbo, sedaj še stolnico v Río Gallegos, kjer so restavrirali po prvotnih načrtih – razen majhnega dela, ki ga je nekdo podrl zato, da bi razširil zavod, ki nikoli ni začel delovati. Zato je sedaj ta stolnica zgodovinski spomenik in državno kulturno imetje. Kljub svoji majhnosti daje videz nekaj res umetniško doseženega, najsibo podnevi ali polno razsvetljena ponoči.

Za temi tremi razpadajočimi poslopji pa je novi zavod, kamor vsak dan prihaja iz Río Grande 560 fantov in deklet. Župnijski in šolski prostori so novi in obširni. Na Don Boscovo željo je mati znanega Gregorija Pérez Companc-a dala sezidati svetišče na čast Marije Pomočnice. Cerkev je sorazmerno velika, a premajhna za več kot 5.000 ljudi, ki se letno tam zberejo za Marijin praznik. Krivde za to pa nima darovalec, temveč malo predvidevni predstojniki, ki tudi niso dopustili, da bi darovalec poleg svetišča sezidal prostore za prenočišča, jedilnice, zborovanja.

Svetišče ima nekaj lepih značilnosti. Npr., Kristus iz črnega lesa z obrazom One; oltar, ambon in druge pritikline nosijo za okrasek velike izrastke trdih gob, ki se jih nahaja po drevesju na Ognjeni zemlji; ipd. Toplota prihaja izpod tal (losa radiante), zato pa je cerkev sorazmerno nizke višine.

Poleg zavoda je nekaj izredno velikih poslopij. Npr., eno ima 60 m x 80 m in v njem gojijo predvsem zelenjavo. Pred 50 leti so morali zelenjavo in sadje uvažati iz Buenos Airesa, kadar je bilo to zaradi vremenskih pogojev sploh mogoče, sedaj pa ta poljedeljsko-živinorejski zavod zalaga velik del mesta. Človek se čudi, ko vidi, kako rastejo v tistem prostoru ogromni rdeči paradižniki – brez zemlje in z namakanjem po kapljanju (hidroponsko). Iz drugega poslopja vsak teden prodajo na tisoče jajc, nad 500 piščancev, nekaj desetinj jagnjet itn.

Za vse to je odgovoren en sam salezijanec, p. Citó, ki ima že 87 let! S skoraj mladostno navdušenostjo nama je pokazal kratek, črnobel dokumentarec, ki ga je spremljal s svojimi opombami. Zdaj na videokaseti posneti film prikazuje vse tri glavne rodove: kje so prebivali (npr., Jámani na Lapataji, Oni na otokih, bolj vzhodno pa Selknam), kakšna so bila njihova bivališča; kako so se oblačili (Jámani s kratkim odelom, podobnim koži morskega volka; Oni so hodili goli, ker so trdili, da je vse telo obraz, ta pa je navajen na mraz); način izdelovanja puščic za lov in ribolov; dolbenje drevakov za ribolov in za zajemanje »morskih sadežev«; itn.

Po tem filmu naju je p. Citó spremljal po tim. Patagonskem muzeju, ki je v Misijonu. Splača se ga pogledati. Je nov, estetsko pa izredno dobro zamišljen in urejen. Res se ne omejuje izključno na Ognjeno zemljo, temveč delno vključuje celinsko južno Patagonijo. Vendar je osrednja tema predvsem 10.000 let življenja Indijancev na Ognjeni zemlji in kako so se znali prilagoditi temu navidezno tako neprijaznemu okolju. Muzej je tematsko razdeljen na pokrajino Ognjene zemlje, favno in floro, življenje, navade in običaje omenjenih treh rodov itn. Žal ne pove, kako je izumrla večina članov teh rodov: po prihodu prvih belih naseljencev (kolonov) v letu 1880, ko je veliko Indijancev umrlo za različnimi epidemijami, na katere njihovi organizmi niso bili pripravljani. Toda to ni bil edini vzrok: mnogi belci so jih zastrupljali, ker so jih ovirali pri lovu na morske volkove. Še hujše pa je bilo zgodovinsko dokazano »tekmovanje v streljanju na živo tarčo«. Leta 1890 je živelo samo še okrog 1.000 potomcev prvotnih prebivalcev, leta 1910 jih ni bilo niti 100, leta 1957 pa samo nekaj poedincev, od katerih je bila večina že iz mešanih zakonov.

Ker se je obisk na Misijonu kar preveč zavlekel, sva si privoščila okusno in poceni kosilo v restavraciji ob vhodu v Misijon, potem pa sva se odpravila nazaj proti Río Gallegos. Do Río Grande sva naredila 5.979 km; od tam pa še 92 km do čilske carinarne; od čilske carinarne pa manj kakor 30 km. Tam sva se morala dokončno odpovedati zvestemu Ford Fiesta Maxu, s katerim sva naredila večino malo manj kakor 6.200 prevoženih km.

SREČA V NESREČI

Po neoznačenem ovinku sem na vsem lepem zagledal pred seboj ozek most, na njem pa kup pred kratkim raztresenega kamenja in gramoza. Ni mi preostalo drugega, kot peljati skozi tisto peščevje. Začutil sem udarec, ko je oster kamen udaril v desno

sprednje kolo in ga izpraznil. Ženi sem sicer napačno rekel, da je počila guma, in da naj se trdno česa prime. Zaradi dveh prejšnjih izkušenj sem skoraj avtomatsko dvignil nogo z vzplinjača (acelerador), s čimer sem zmanjšal brzino. Kasneje so me opozorili na to, da sem se s tem rešil tudi morebitnih poškodb na nogah, ker je bil v tistem delu avto vdrt.

Voz je tiščal na levo in bi se skoraj prevrnil, če ga ne bi krepko skušal obdržati v ravni črti. A v desni rami in v desnem prsnem košu mi manjka mišic, ki so jih pri operacijah uporabili drugje, tako da sem komaj mogel zdržati kakih 10 m, potem pa sem izgubil oblast nad avtom, ki je zavozil na levo in se usedel s sprednjim delom na železobetonsko ploščo ob cesti (za odvajanje dežja). Seveda naju je ta sorazmerno hiter obstanek temeljito pretresel. Rešilni pasovi so silno pomembni v takih primerih, a po drugi strani dobiš polno udarcev s podplutbami, ki trajajo tedne in mesece, ženi pa je njen celo zlomil eno reber.

Sreča je torej bila, da se nisva ne prevrnila ne v koga zaletela, čeravno bom v desni rami verjetno mesece čutil posledice napora za to da bi obdržal avto na »cesti« in se ne bi prevrnila kakih 6 do 7 m v globino ob cesti.

Skoraj takoj je pripeljal drug avto, ki me je prepeljal nazaj na argentinsko carinaro v San Sebastián. Tam je stalno na razpolago ambulanta z zdravnikom in bolničarko. Takoj sta me pregledala, dala injekcijo in so me odpeljali v pokrajinsko bolnišnico v Río Grande. Krvni tlak se je namreč silno zvišal, obenem pa so mislili, da mi je krmilo (volan) ranilo pljuča, ker sem krvavel in ust. Šele potem ko so mi naredili številno radiografij, so prišli do zaključka, da so glavni problemi v glavi in ustih: magnetična resonanca še zdaj kaže posledice udarca na čelu, jezik sta pa dve vstavljeni ploščici iz tiranija delno ranili, tako da mi je popolnoma zatekel in na splošno zadovoljstvo bližnjih nekaj dni nisem mogel govoriti. (Nekateri menda še zdaj uživajo, ker da sem si pregriznil jezik ...)

Žena sprva ni čutila ne zlomljenega rebra ne udarcev. Malo zato, ker je predvsem skrbela zame: malo zato, ker se take stvari razbolijo šele čez nekaj časa. Njo je pripeljala v bolnišnico neka družina iz Río Grande. Tako so tam vsaj zvedeli, kdo sem, ker nisem mogel govoriti, pa še nobene osebne izkaznice nisem imel pri sebi.

Argentinski avtomobilski klub (ACA) je avto pripeljal v Río Grande – seveda ne zastoj! Po pravici se mi je tokrat ta ustanova dokončno zamerila. Po skoraj 40 let članstva bi že zdavnaj moral biti dosmrtni član, a zdaj se vse to določa po žrebanju. ACA bi

moral plačati zdravila, 3 dni hotela v Río Grande, vožnjo do Río Gallegos (kjer sva imela večino prtljage), od tam pa po zdravniškem nasvetu vožnjo z letalom v Buenos Aires. Tudi pokvarjeni avto bi moral prepeljati brezplačno v Buenos Aires. Na to so sicer pristali prvi dan; drugi dan pa so rekli, da je treba plačati 500 pesov, tretji pa, da 1.600, ker da imajo v Río Grande še stare cene. (Lansko leto je bila inflacija okrog 9 %, povišek za prevoz pa naj bi bil trikrat večji. Kaj takega je mogoče samo v Argentini.) Obenem pa ima ACA 26 uradnikov za ta posel (Atención al Viajero) in vsak izmed njih odgovori, kar se mu zazdi. Za vse to pa je treba klicati v Buenos Aires, ker že poznamo argentinski rek: *Bog je povsod, uraduje pa v Buenos Airesu*. Končno je ACA odločil, da mi ne pripada nič, ker da nisem zavarovan pri njihovi izključni, zdaj zasebni Varčevalni blagajni (Caja de Ahorro) – kar se mi dozdeva monopolično in celo protiustavno. Ko so pripeljali avto v Buenos Aires, sem plačal več kot polovico manj podjetju, ki je avto pripeljal.

IZREDNA SKRIB V BOLNIŠNICI

Prvo noč so naju pridržali v bolnišnici za razne študije, preglede in stalno nadzorstvo. Nekaj neverjetnega, kako velika, nova, lepa, čista in dobro opremljena je ta Pokrajinska bolnišnica! V Buenos Airesu so mi specialisti povedali, da imajo po vsem videzu na jugu bolj usodobljene aparate z boljšo resolucijo. V enaki, če ne še večji meri to velja za zdravniško, bolničarsko in celo uradno osebje: resnična skrb za bolnika, skrajna prijaznost, vljudnost, postrežljivost ...

Poleg tega sem imel celo srečo, da so mnogi tamkajšnji zdravniki bili na univerzi slušatelji mojih sedanjih zdravnikov (onkologov, čeljustnih kirurgov, otorinolaringologov itn.), kar je z njihove strani pomenilo še večjo prizadevnost, obenem pa prošnjo, naj pozdravim njihove nekdanje profesorje in se jim v njihovem imenu zahvalim za vse, kar so se z njimi naučili. (Seveda sem pozdrave izročil. Moram reči, da je bilo specialistom v Buenos Airesu ta pohvala in zahvala silno všeč.)

SKORAJ SKRIBNA NEGA V HOTELU

Ne vem, kdo mi je povedal, da doma imenujejo »skrbna nega« tisto, čemur v Argentini pravimo »terapia intensiva«. V nobenem hotelu ne bi človek pričakoval kaj takega. In vendar so nama v hotelu »Villa« v Río Grande stregli, kot da bi bila v skrbni negi.

Ničesar nama niso pustili prenašati; izbirali so najboljše in najbolj mehke jedi zame, zadnji večer pa so naju celo počastili s silno užitnim, mehkim patagonskim jagnjetom, ki so ga pospravila celo moja brezzoba usta. Kaj vse smo izgubili s tem, da živimo v velemestih, kjer ni ne spoštovanja do drugega in včasih niti najmanjših izrazov vljudnosti!

PO DRUGI POTI NAZAJ

Malo pred nezgodo z avto sva se pogovarjala z ženo, da bo pot domov sicer hitrejša, a tudi dolgočasnejša. Govorila sva o možnosti kake druge poti, npr., po cesti 40 čez Esquel in Bolsón, Bariloče in Villa La Angostura. Pa je za nehoteno spremembo poskrbela sreča v nesreči.

Iz Río Grande sva morala z avtobusom do Río Gallegos, ker je letalskih zvez premalo in je bilo vse zasedeno. Na srečo je avtobus vozil počasi in previdno, tako da nisva dosti čutila odskakovanja po peščevju. Ko naju je na avtobusno postajo prišel iskat brat Tone, se mu je menda šele odleglo, ker nama najbrž nihče ni verjel, da sva jo tako poceni odnesla. Tako smo veseli in zadovoljni skupaj večerjali in se zaklepetali dolgo v noč, posebno še, ker smo bili sami; škof Juan Carlos je namreč odšel za nekaj dni s skupino mladine na misijonarjenje po Puerto Deseado.

Naslednji dan je vlekel tak mrzel veter, da je bilo strah in groza. Na letališču smo morali odpreti avto v neke vrste zaklonu, potem pa se trdno držati, da nas ni kam odneslo. Mraza je bilo eno stopinjo pod ničlo. Ko smo brez vmesnih pristankov zaradi vetra od zadaj samo dve uri in pol kasneje pristali v Buenos Airesu, je bilo pa nad 30 stopinj vročine. Žal je trajalo celo uro, preden so zložili vso prtljago. Res zdaj ne pričakujem več, da bo večina v Argentini postala kdaj bolj resna in bolj predana svojim poslovnim dolžnostim; s tem pa ni rečeno, da se bom kdaj navadil na take zmerom bolj razširjene in povečane razvade.

ŽELEZO (OZ. PLOČEVINA) ALI DOŽIVETJA IN KAKOVOST ŽIVLJENJA

Mnogim se ne da dopovedati, da je za naju avtomobilska smola bila samo najmanj pomemben del celotne pustolovščine. Važna je bila izpolnitev dolgoletne želje; važne so bile lepe počitnice; važni so bili kraji in osebe, s katerimi sva se srečala ali seznanila. Kdo more biti tako nespameten, da bi primerjal ali istil

železo (ali pločevino) avtomobila s človeškim življenjem, z njegovimi doživetji in izkušnjami?

Hvala Bogu, midva z ženo nisva taka. Zato pa mislim, da nama Bog kar precej daje že tu. Včasih si mislim: če bi bil res kaj naredil ali zaslužil – če sem kaj, je končno odvisno od božje Previdnosti! – naj za vsak slučaj vsaj nekaj prihrani za ono stran.

Seveda sva šele po treh mesecih zvedela, da nama morajo dati nov avto in sicer letošnji model, ker je bila v pogodbi taka klavzula (Zdaj opažam, da je celo ACA zaradi konkurence moral začeti s tako klavzulo, čeprav pri ACA velja samo za pol leta.). Sam sem sicer sprva mislil, da zadeva z avtom ne bo tako huda, saj je bil videti zgoraj popolnoma cel, od pokrova nad motorjem do kovčka zadaj. A že uradnik ACA v Río Grande je precej na drobno popisal vso škodo spredaj. Toda kdo bi si zaradi železa belil glavo, oz. v mojem primeru večal plešo, kolikor je to sploh še mogoče!

DODATEK

Razne razsodbe o razmejitvah

1. ZALIV BEAGLE

Leta 1888 so nekateri zemljevidi v Argentini začeli vključevati v Argentino tri otoke (Picton, Lennox in Nueva) ob koncu Beagle. Po letu 1894 je Argentina začela dajati v zakup dele teh otokov in tudi otoka Navarino. Ker je medtem Čile izročil Boliviji puščavo Atacama na severu, ki jo je z vojno iztrgal Peruju, severnoameriška razsodba leta 1899 pa je potem večji del prisodila Argentini, je na enostransko čilsko prošnjo britanska razsodba leta 1902 odločila, da so čilski vsi otoki južno od Beaglea do Cabo de Hornos in tudi »tisti, ki bi bili zahodno od Ognjene zemlje«.

Argentina je 1904 predlagala Čilu, naj vzpostavi mejo v prelivu Beagle, kar je spočetka čilsko zunanje ministrstvo sprejelo. Kljub kasnejši zavrtnitvi je Argentina leta 1909 postavila v morju blizu otoka Navarino znak (boya), kje naj bi bila mejna točka.

Po tim. malvinski bitki med Britanci in Nemci 1915, je Čile uradno sporočil obema državam, da pripada Čilu otok Picton, ki so ga delno zasedli Nemci. To je povzročilo veliko razburjenje v Argentini, češ da je Čile prelomil dogovor. Čile je spet samovoljno prosil za razsodbo britanskega kralja, ki je znova odločil v korist Čila.

Leta 1944 je skoraj prišlo do vojne s Čilom. Ta je 20. januarja 1943 pretrgal stike s silami Osi, kljub opoziciji samega čilskega

predsednika Ríosa. Po poročilih CIA (dane v javnost 1997), je arg. vojni minister gen. Farrell že izvajal načrt za vojaški napad na Čile, ki naj bi se začel 15. februarja 1944. Vendar je gen. Farrell že kot predsednik države pod pritiskom ZDA 20. januarja 1944 pretrgal diplomatske stike z Nemčijo. Kljub temu je še junija 1944 severnoameriški veleposlanik v Argentini spet poročal, da Argentina namerava vdreti Čile in iz Mendoze bombardirati glavno mesto Santiago, kar je bila najbolj verjetno zgolj protiperonistična propaganda. Potem ko je prevzel oblast Perón, se ni več javno govorilo o napadu na Čile. Res je pa, da so v vojaških, predvsem mornariških krogih razpravljali o tem, da bi morala biti meja med Argentino in Čilem v Pristanišču Montt, kjer se nehavajo Visoki Andi, in da bi morala Argentina prevzeti popolno oblast nad vsemi prelivi od otoka Čiloé. Zaradi pogostih spopadov, je Čile vedno protestiral, na kar pa Argentina ni odgovarjala; zato je Čile postavil na otoku Navarino vojaško bazo, kasneje imenovano Puerto Williams. Čile je dokazal, da je samo v letih 1950-1953 argentinska ladja *Parker* vsaj štirikrat izdelovala nove zemljevide na otoku Picton. Zaradi novega čilskega predsednika Carlos-a Ibañez del Campo (1952), ki je bil ideološko bližje Peronu, so se delno spremenili odnosi med obema državama. Čilska vlada je ob Peronovem obisku v Čilu 1952 prosila za mednarodno razsodbo o treh otokih, kar je Perón sprejel 2. maja 1955, a že 14. junija 1955 je Peronovo arg. zun. ministrstvo (verjetno pod vojaškim pritiskom) predlagalo, naj bi o tem odločala posebna komisija, kar je Čile zavrnil.

Leta 1958 je čilska mornarica postavila znak na otoku Snipe, kjer je živel samo en Indijanec iz rodu jamanov, ki se je preživljal z rejo ovc. Dne 1. maja 1959 je Čile tam postavil žaromet, a že 10. maja ga je argentinski nadzorni čoln *Guaraní* razstrelil. Čile je postavil nov žaromet, argentinska ladja *San Juan* pa ga je spet podrla in na otoku pustila 80 argentinskih vojakov. Končno sta vladi avgusta 1958 prišli do sporazuma: držati se dogovora iz leta 1881; vzpostaviti stanje tako, kot je bilo 12. 1. 1958; reševati spore z razsodbami.

Ob obisku preds. Frondizija v Čilu leta 1959 je podpisal sporazum s čilskim predsednikom Alessandrijem;. Na podlagi tega sporazuma je prišlo leta 1960 do skupne »Izjave o razsodbi«. A otok Lennox so že tedaj dali Čilu, o Pictonu in Nueva pa naj bi odločilo Mednarodno sodišče v Haagu. Ker javno mnenje v Argentini in Čilu ni sprejelo tega dogovora, je čilski predsednik Frey Montalva leta 1965 umaknil dogovor iz parlamenta. Kljub temu sta se predsednika Frey Montalva in Illia sporazumela, da predložita

spor v razsodbo. Do tega pa ni prišlo iz več razlogov: zapleti v Laguna del Desierto, padec Illia 1966, razsodba o Paleni idr.

V nasprotju z dogovorom iz leta 1964 je čilska demokratska vlada enostransko zaprosila Veliko Britanijo za razsodbo in sicer v skladu s sporazumom iz leta 1902. Argentinski zun. min. Nicanor Costa Méndez (pod predsednikom de facto gen. Videla) ni sprejel te odločitve, pač pa jo je zun. min. Juan Benedicto Martín leta 1970 (predsednik de facto gen. Levingston), čeprav s pogojem, da 5 mednarodnih izvedencev izdelava predlog za kraljico Elizabeto II. Razsodba, dana v javnost 2. maja 1977, je temeljila samo na dogovoru iz leta 1881 in je odločila, da je Beagle prvi južni rokav (brazo) preлива, s čimer je dala prav Čilu. Argentina je 25. januarja 1978 izjavila, da razsodba ni veljavna – do česar pa v skladu s sporazumom iz leta 1902 ni imela pravice. Argentinska vojaška vlada gen. Videla je skušala prisiliti Čile, da bi ta ne priznal razsodbe, medtem pa je pripravljala napad na Čile in zavzete prizadetih otokov. Vojna bi se morala začeti v noči od 21. na 22. december 1978 (Operación Soberanía).

Skoraj v zadnjem trenutku se je doseglo, da je papež Janez Pavel II. sprejel posredovanje. Njegova odločitev je bila, da so vsi trije otoki čilski, vendar je prisodil Argentini pravice na morju, tako da meja poteka od Cabo de Hornos po najkrajši črti do Antartide. Čilci trdijo, da so s tem izgubili severni del Beagla (40 km²) in 32.500 km² morja. Argentinci so na plebiscitu leta 1984 večinsko sprejeli to odločitev, kljub temu, da je bila večina prepričana o pravičnosti argentinskih zahtev; na to odločitev je veliko vplival vojaški poraz na Malvinah, pa tudi osebnost preds. Alfossina, ki je tedaj še imel velik prestiž.

2. DOLINE V SREDNJI PATAGONIJI

Leta 1898 so se srečali izvedenci obeh držav, ki naj bi določili natančno razmejitve. Ker ni prišlo do sporazuma, so spet prosili za razsodbo angleškega kralja, Edvarda VII. Dne 28. maja 1902 so bili podpisani tim. »Majski dogovori« (nujnost razsodbe, omejitev oboroževanja itn.). Dne 16. oktobra 1902 je kralj razsodil na temelju »uti possidetis«. Posledica te odločitve so bile, da sta ostali v Čilah samo dolini Cisnes in Aisén, medtem ko je Argentini pripadla vzhodna stran jezer Lácar, Buenos Aires, Pueyrredón in San Martín. V primeru Lacarja in San Martína je kralj dal prednost orografskemu načelu najvišjih vrhov nad razvodnico (divortio acquarum).

3. POKRAJINA PALENA

Argentina je leta 1966 zaprosila angleško kraljico tudi za razsodbo v pokrajini, ki jo tako Argentinci kot Čilci imenujemo Palena. Čilci trdijo, da je Argentina to storila zato, ker da je potvorna zemljevide iz leta 1903. Na podlagi teh zemljevidov je britanska krona leta 1966 razsodila, da dve dolini pripadata Argentini, ena pa Čilu.

4. LAGUNA DEL DESIERTO

Leta 1965 je 100 argentinskih orožnikov vrglo iz tim. Laguna del Desierto tamkajšnje 4 čilske karabinjerje, ki so jo malo prej zasedli. Leta 1994 je mednarodno razsodišče ad hoc v Rio de Janeiro odločilo v prid Argentini.

5. CELINSKI LED

Sporazum med predsednikoma Menemom in Aylwinom je vključeval tudi predlog arg. drž. kongresa, naj bi »pravšno« (»equidistante«) razdelili tim. Celinski led. Po mnenju Čilcev naj bi bil o tem že odločil dogovor iz leta 1902, ki je namesto prednosti najvišjih gora ali razvodnic voda dajal prednost »razumski in krajevni delitvi vod«. Argentinski kongres sam je zavrgel argentinski vladni predlog o tim. poligonalni delitvi. Vendar je leta 1998 prišlo do tega, da sta tako čilski kot argentinski državna zbora sklenila ustanoviti tim. Mešano komisijo, katere naloga naj bi bila označitev, a ne razmejitev. To delovanje je sicer še v teku, a dejansko je večina že določena. Tako, npr., el El Chaltén (El Čaltén, nekdanji Fitz Roy) pripada v celoti Argentini, a Čilci imajo do njega prost dostop, po drugi strani pa je vrh Stokes na jugu čilski, a naj bi imel prost dostop za Argentinece. Seveda Čilci trdijo, da so izgubili oni, dejansko pa se upravičeno domneva prav nasprotno.

Haedo, 21. aprila 2007

TONE RODE

Božidar Fink
ZA NOTRANJO OSVOBODITEV
SLOVENIJE

Mohorjeva, Celovec, 2006

*(Predstavitev knjige pri Slovenski kulturni akciji,
 Slovenska hiša v Buenos Airesu, 21. aprila 2007)*

Nocoj smo se zbrali, da na pobudo Slovenske kulturne akcije predstavimo slovenski javnosti v Buenos Airesu novo, pred nekaj meseci izdano, knjigo gospoda Božidarja Finka. Knjigo, ki nosi naslov »*Za notranjo osvoboditev Slovenije*« je ob koncu leta 2006 izdala, založila in tiskala Mohorjeva družba v Celovcu.

Predstavitev nove knjige je vedno praznik in zato zasluži poseben obred, ki nas vse zbere okoli mize, kjer se reže kruh misli in

besede. Tako je tudi danes, ko imamo pred seboj knjigo izbranih razmišljanj gospoda Finka, nastalih v teku zadnjih dvajsetih let. V par minutah bomo skušali odrezati nekaj rezin tega dobrega kruha in jih deliti z vami.

V začetku leta, ko sem bil vljudno povabljen, da bi knjigo predstavil, sem bil slučajno na obisku v Sloveniji. Naj tu, kot zanimivost omenim, da sem bil, ob obiskih ljubljanskih knjigarn, veselo presenečen, da sem na vidnem mestu, normalno na policah oddelka za zgodovinopisje in družboslovje, pogosto naletel prav na to pravkar izdano knjigo; v knjigarni Konzorcij

npr., eni največjih v središču Ljubljane, pa so jo imeli celo posebno izpostavljeno za ogled. Mohorjeva družba je očitno poskrbela, da knjiga ni obležala v skladišču, temveč so jo resnično skušali približati krogu možnih bralcev.

Ko sem knjigo prvič dobil v roke, sem pričel z branjem tega kar o njej pravijo drugi. S tem bom tudi nocoj sprožil svoje razmišljanje o njej. V kratki predstavitvi bralcem na zavihku knjige beremo zelo dober povzetek: » *Knjiga je zbirka člankov in govorov nekdanjega političnega emigranta in vsebuje poglede iz tujine na razmere v rodni domovini in izseljenstvu. S tega gledišča hoče prispevati k dopolnjevanju notranje osvoboditve slovenskega sveta od krivičnih obdolžitvev, predsodkov, razdvojenosti, nezaupljivosti in brezbriznosti za javne zadeve. Razgalja in obtožuje komunistično revolucijo in režim, zahteva priznanje časti protirevolucionarjem, pobuja državljansko zavednost, prispeva h krepitvi slovenstva ne glede na prostor ter odkriva pogoje za umirjenje in spravo*«. Zgodovinar Jože Dežman, v spremni besedi pa, med drugim, pravi, da je » *pred nami zbornik prispevkov k izročilu velike zvestobe. Zvestobe iz katere je mnogo žrtev totalitarizmov 20. stoletja črpalo moč preživetja. Zvestobe s katero so preživele rasistično diskriminiranje, partijsko avantgardno sovraštvo, vsa nasilja totalitarnega državnega terorizma...Vse te življenjske oropanosti, prikrajšanosti in prizadetosti so s svojo zvestobo presegle. Z zvestobo krščanski vesti, z ljubeznijo do stvarstva in sočloveka*«. Do tu Dežman.

Za slovensko javnost je izdaja nove tovrstne knjige avtorja iz diaspore očitno vedno nova priložnost za usmeritev žarometa v nekdanjo politično emigracijo, kot tako. Poudarek je tudi tokrat na pomenu pričevanja diaspore in njenega delovanja. Sodeč po odmevih, ki mi jih je uspelo zaslediti, pa pogrešam morda osredotočenje na specifikum tega, kar ima ta konkretna knjiga novega povedati. V tem smislu se mi osebno zdi škoda, da so včasih, v krogih somišljenikov in naši emigraciji prijaznih ljudi, tovrstne knjige sprejete bolj kot simbol o pričevanju in zvestobi, a manj kot aktualen prispevek k družbeni debati, ki je sam po sebi vreden preučitve in analize. Ceni se nekako to, da knjiga JE, kot simbol in pričevanje, morda celo kot zgodovinsko gradivo, pogrešam pa, da bi bila knjiga analizirana, predebatirana, pokritizirana ali pohvaljena z vidika tega, kar nam ima konkretnega povedati. Izid te knjige bi lahko bila npr., za nam po nazoru sorodne tednike in ostale medije, izvrstna priložnost za ponovno obravnavanje nekaterih, po krivici odmaknjenih a za Slovenijo še kako potrebnih tem ter povod za obnovitev in nadaljevanje določenih, morda težkih a še daleč ne izčrpanih javnih debat. To pogrešam še poseb-

no v zvezi s knjigo, katero imamo danes pred nami, saj gre za zbirko člankov in govorov, ki izjemno živo - tudi strogo strokovno, ko gre za juridična vprašanja - obravnavajo slovensko polpreteklo zgodovino ter predstavljajo kar nekaj konkretnih idej in svežih pogledov na sedanje izzive slovenske družbe, naroda in države. Tednik Družina je pred nekaj meseci sicer res povzel misel iz knjige v rubriki »Zadetek v polno« a, želeti bi bilo več odmeva dela v slovenski javnosti.

Mene je knjiga pritegnila že pri naslovu. Za notranjo osvoboditev Slovenije. Res pomenljiv naslov. Avtor se suvereno posluži besede »osvoboditev«, ki ima že več kot pol stoletja, za del slovenskega naroda skoraj kategorijo mita. A tu pojem »osvoboditev« ni vezan na izvotljene pomene iz preteklosti. Govori nam o notranji osvoboditvi. To dobrino iskreno želi Sloveniji, vabi nas, naj odrinemo na globoko ter naj tako v notranjosti iščemo ključev za resnično osvoboditev. Avtor razume, da je Slovenija, petnajst let po osamosvojitvi, v marsičem še vedno v okovih neresnice, predsodkov in brezbržnosti za skupno dobro, da je v tem smislu še nesuverena.

Glavne teme razmišljanj so komunistična revolucija na Slovenskem, NOB in njegova lažna mitologija, nastanek in razvoj medvojne vojaške protirevolucionarne obrambe, domobranstvo, škof Gregorij Rožman, naše begunstvo in izgnanstvo, zločinski povojni holokavst, nastanek slovenske države in njeni državotvorni temelji, pobuda za ugotovitev neustavnosti zakonov o splavu, pogoji za narodno spravo, bodočnost Slovenije in prihodnost naše emigracije. Avtor si upa lotiti težke teme krivične obtožbe kvizlinštva in izdajalstva protikomunističnih borcev. Strokovno juridično preučevanje vojaškega statusa protirevolucionarjev, iz katerega sledi pravica do častnega groba po vojni vrnjenih in pomorjenih domobrancev je tudi ključen prispevek na poti k popravi krivic in razčiščenju zgodovine. To so končno tudi edini trdni koraki na strmi poti do narodne sprave. Že samo ta omenjena spisa gospoda Finka sta pomemben prispevek, predvsem mlajšim generacijam, tako v diaspori, kot v matici, v katerih ni očividcev, ni neposrednih prič s tistih težkih dni.

Spisi Božidarja Finka so sad razmišljanja o različnih, za slovensko stvarnost važnih izzivih v časih, ki so se z nepričakovanimi obrati svetovne in slovenske zgodovine spreminjali z bliskovito naglico. Tu mislim tako na čas druge svetovne vojne, kot na čas

pred in po padcu Berlinskega zidu. Prav v razmišljanjih o teh trenutkih in njih težkih okoliščinah se pokaže prodornost misli gospoda Finka, njegova uravnovešenost, nepristranskost, zavezanost resnici ter predvsem pogled naprej. Nekateri od njih so celo po desetih letih od prve objave, neverjetno aktualni. Prispevek, ki se nahaja ob koncu knjige, imenovan »Po preobratu – Z ljubeznijo za pravico«, objavljen 1991 leta v Duhovnem življenju, torej ob samih zametkih slovenske države, ko se še nista ne matica ne diaspora docela zavedali sprememb, ki so bile na obzorju, v času, ko je še mrgolelo od izrazov medsebojnega nezaupanja, izraža vizijo, ki nas nagovarja, danes z enako močjo in aktualnostjo, kot pred petnajstimi leti. Avtor že v tistih še zmedenih časih, po 45. letih begunstva, vabi naj, zavedajoč se preteklosti, iščemo novih poti za bodočnost, v zvestobi resnici in ponujajoč roko razumevanja, ki edina lahko spreobrača srca. Torej, stanovitno in jasno proti zmoti ter z dobroto, potrpežljivostjo in razumevanjem, iščoč stika s človekom. Avtor pravi tako:

Po preobratu – Z ljubeznijo za pravico (Duhovno življenje - 1991):

»Nova doba v Sloveniji ni nastopila s prevratom, ampak po postopnem obračanju. Proces torej ni končan. (...)

Tu stopa pred nas nova preizkušnja naše moralne zrelosti: koliko bomo hoteli vztrajati pri potegovanju za resnico in pravico in koliko bomo znali razumevati ljudi, ki so na poti k sprejemanju resnice. Pri tem bomo morali upoštevati, da zgodovinska resnica ni aksiom in da pri ocenjevanju zgodovinskih odnosov in odločitev ni uporabno suho logično sklepanje. O tem, kdo je med revolucijo imel prav, je res treba razkrivati dejstva in njihove posledice. Ta naša naloga se nikakor ni zmanjšala. Prav tako se nam nalaga dolžnost, da delamo bilanco vseh dejavnosti zdomstva. A da bo resnica sprejeta, je prav tako treba »logike« prijaznih obrazov in lepih besed. Brez lahkoverne preproščine naj bi sprejemali vsakogar, ki se nam bliža z dobro voljo. Čeprav ima še kake pridržke. Tudi pridobivanje prijateljev je služba resnici in pravici.

Tako ravnanje nam ne bo samo »diplomacija«, propagandna tehnika, ampak bo izviralo iz globokega prepričanja, da smo vedno dolžni posvečati sile za uveljavljanje vse pravice, obenem pa, da mora naša prizadevanja spremljati dobra volja do vseh, ki nam postajajo bližji. Ne slepa ljubezen, le iskrena želja po vsem dobrem, ki se bo izražala tudi v našem zunanjem ravnanju, bo lahko raztapljala led in gradila mostove, da se uveljavijo vrednote za boljše čase«. Do tu avtor.

Iskreno iskanje končnega dobrega, jasnost pojmov, zmožnost postaviti se na mesto drugega - celo političnega ali nazornega nasprotnika, temeljita analiza z različnih zornih kotov, spoštljivost

do vseh akterjev, dajejo tem spisom posebno vrednost, tako za bralce v matici, kot za nas v izseljenstvu.

Knjiga se pričinja z odmevnim govorom, ki ga je gospod Božidar Fink imel leta 2005 v Cankarjevem domu, na spominski svečanosti ob 60. obletnici begunstva in izgnanstva, v navzočnosti predsednika vlade Republike Slovenije, gospoda Janeza Janše. Tudi takrat sem imel srečo, da sem bil z družino na obisku v Sloveniji in izkusil, kako so po prireditvi na radiju ponavljali jasne in odločne misli gospoda Finka. Govor je naslednji dan izzval kritično pisanje v dnevniku Delo in je slovensko javnost zopet postavil pred marsikatero še ne rešene izzive polpretekle zgodovine.

Dovolite, da vam preberem še nekaj misli iz omenjenega govora:

O revoluciji in njenih zločinih (Str. 7):

- *Velika hudobija ne more biti izbrisana iz naše zavesti, ker nas je še nekaj živih, ki nas je življenjsko prizadela, sploh pa ker resnica še ni zablestela z vso močjo. Prav zato pa tudi domača javnost ne sme biti neprizadeta ob prireditvah, ki zajemajo celoten spomin in ne varajo z lažnim prikazovanjem dejstev.*
- *Obžalujemo vse žrtve revolucije, tudi žrtve tistih, ki so se iskreno darovali za narodovo svobodo in so bili po varljivih voditeljih mimo boja proti okupatorjem zavedeni v revolucijo. Posebno priznanje dajemo tistim od njih, ki se zdaj odkritosrčno odrekajo nekdanji nezavedni ali zavestni privrženosti komunističnemu vodstvu in njegovim naklepom. Častimo pa predvsem spomin bratov, ki so se kot vaški stražarji, četniki in domobranci popolnoma posvetili obrambi duhovnih vrednot, človekovih pravic in narodove svobode, pa so bili toliko let zatajevani in zasramovani. S svojo odločitvijo so sprejemali skrajne posledice: pogumno so padali na bojiščih ali sprejemali smrt iz roke zapeljanega brata. Ob mislih nanje se neprestano osveščamo, da še bolj odprto sprejemamo vse, kar imamo za dobro.*

(Str. 9) – Zavrnitev obtožbe o kolaboraciji:

- *Ali je sodelovanje nečastno, če kdo pod okupacijsko oblastjo z njenim soglasjem skrbi za preskrbo in varnost prebivalstva, za njeno izobraževanje, duševno in telesno zdravje, varnost in red ter urejene družbene odnose? Komunistični prevaranti so tako delovanje označevali za kolaboracijo s sovražnikom, vendar samo pri tistih, ki jih niso šteli za svoje privrženice, in so jih s tem očitkom morili.*
- *Zaradi splošne varnosti in sploh preživetja je bilo treba dopuščati, da so osovraženi okupatorji sodelovali z nami v stvari, h kateri jih je sicer že obvezovalo mednarodno pravo – nikoli pa nismo mi kolabo-*

rirali z njimi za njihove vojne cilje. Kaj takega se nas ni niti dotaknilo. Kdor napleta kaj drugega, žali mrtve in žive.

POMEMBNEJŠI OSEBNI ZAKLJUČKI IN MISLI OB BRANJU KNJIGE SO SLEDEČI:

1. V prvi vrsti bi poudaril, da je **razvijanje strokovnega juridičnega utemeljevanja pogledov** na akterje in njih dejanja v vojnem času in takoj po njem posebna dodana vrednost nocoj predstavljenega dela.

Tu je treba reči, da je gradiva s pričevanji iz tistih težkih časov kar nekaj, veliko manj pa strokovno juridičnih prispevkov v zvezi z njimi. Resnica bo hitreje prišla na dan, če bodo naše temeljne postavke imele tudi juridični podstat.

V tem smislu se mi zdi knjiga še kako pomembna za sedanjí slovenski čas. Potrebno je in v njeno dobro, da je slovenska družba še naprej izpostavljena nerešenim izzivom bližnje preteklosti in to toliko bolj, če obravnavanju sledijo konkretni predlogi in ideje, ki so lahko povod za akcijo. Le tako smemo upati v resnično pomiritev duhov in trajno preobrazbo slovenske družbe.

2. Takoj za tem bi seznamu dodal **zgodovinsko vrednost izbranih člankov, intervjujev in govorov** gospoda Finka za nadaljnje zgodovinsko preučevanje revolucije na slovenskih tleh in njenih tragičnih posledic. Čeprav knjiga vsebuje prej razmišljanja kot pričevanja, je v njej vsekakor kar nekaj dragocenih podatkov in opisov dogodkov, ki so zgodovinske vrednosti. Prav tako pa je v razmišljanjih nemalo **ključnih postavk**, ki so lahko povod za zgodovinsko raziskovanje.
3. Na tretjem mestu bi rad opozoril na **avtorjevo temeljno držo**, ki nas stalno vabi na delo za boljši jutri. Povabljeni smo, da se najprej ozremo vase, se učimo od preteklosti iščoč odgovorov za bodočnost. Izzvani smo da, zvesti resnici, ki edina resnično osvobaja, z razumevanjem in potrpežljivostjo stopamo k bližnjemu in tako pripomoremo k temu, da do osvoboditve resnično pride ne na teoretski ravni, temveč na ravni posameznika.

S tem v mislih se mi zdijo pomenljive besede avtorjevega zeta, dr. Valentina Zdravka Inzka, ki je ob predstavitvi knjige v Ljubljani napisal sledeče:

Ob prezentaciji knjige Božidarja Finka "Za notranjo osvoboditev Slovenije"

V preteklih tednih je v Nemčiji vladalo precej razburjenja zaradi priznanja Nobelovega nagrajenca Güntherja GRASSA, da je bil član zloglasne SS. Kot pričakovano, so se komantarji razdelili na dva tabora, namreč na tiste, ki so odobravalji njegovo izpoved in na tiste, ki so ga napadali in menili, da je njegovo priznanje in kesanje mnogo prepozno.

Spominjate se tudi neke nedavne precej odmevne odločitve, po kateri je kar pet slik svetovno znanega slikarja Gustava KLIMTA moralo zapustiti avstrijsko galerijo Belveder in so bile vrnjene dedičem, med njimi vnuku skladatelja Arnolda Schönberga, predvsem slika Adele Bloch-Bauer iz leta 1907, ki so jo nato na dražbi prodali za več kot sto milijonov dolarjev.

Ponovno smo izvedeli te dni tudi o ukradenih knjigah, ki se nahajajo v avstrijski Nacionalni knjižnici in ki jih ponuja ta institucija preko interneta in drugih kanalov bivšim lastnikom, po večini Židom ali pa njihovim potomcem. Avstrijska Nacionalna biblioteka je na ta način do sedaj vrnila že 32.247 knjig.

Kaj ima to skupnega z knjigo mojega tasta Božidarja Finka? Precej!

Mislím, da je Božidar Fink s svojimi razmišljanji izredno aktualen in da je ubral zelo točno pot evropskega načina sprave in poprave zgodovinskih bremen in je s svojo publikacijo že deloma prehitel nekatere intencije prej omenjenih institucij.

Božidar Fink govori o potrebi odpuščanja, govori pa tudi o mejah odpuščanja, govori o potrebi razčiščenja zgodovinskih dejstev, o spravi in pogojih za spravo, o pojmovanju človečanske etike in o eksistencialni potrebi, da pogledamo vase.

Vase pa je pogledal tudi Günther Grass, vase mora pogledati vsak človek in vsak narod. Tema je še kako aktualna in če pomislimo, da so ravno ta teden evropski zunanji ministri ugotovili, da se približevanje Srbije Evropski povezavi ne more nadaljevati, ker ta trenutno ni pripravljena soočiti se s svojo preteklostjo, potem je to le en dodaten primer navedenega.

Iz tega pa raste posledično to, kar je opisal Božidar Fink in kar lahko označimo kot univerzalno vrednoto, kot logično konsekvenco soočanja, iz tega raste namreč notranja osvoboditev slehernega človeka, slehernega naroda.

Božidar Fink nas je na vse to še enkrat spomnil in mu gre za to vsa zahvala in priznanje. Do tu Valentin Zdravko Inzko.

4. Za tem bi poudaril še **pričevalno moč Finkovih razmišljanj za nove, v Argentini rojene člane slovenske skupnosti**. V kolikor želimo, da bi mladi rodovi še vedeli zakaj smo tu, katere vrednote so nam skupni imenovalci in kakšne so bile zgodovinske pogojenosti v katerih so padle težke odločitve naših prednikov, bi moralo, po mojem mnenju, delo gospoda Finka, skupaj s še drugimi, v zadnjih letih izdanimi knjigami, biti predmet študija ali pa vsaj priporočeno branje naših srednješolcev na sobotnem tečaju.
5. Ob koncu seznama se mi pa zdi pomembno, da nas knjiga postavlja pred vprašanje o **bodočnosti naše skupnosti**. Kam gremo? Morda smo po padcu komunizma enostavno vozili naprej po postavljenih tirnicah. Danes morda čutimo, da nam moči pohajajo, zato se izogibamo inovacijam in se oklepamo tistih vej, ki so še zelene. Včasih se zdi, da je duh utrujen, včasih, da v novih generacijah ugaša duh idealizma in poslanstva, da zamira zavest identitete. A spet drugič, ko vidimo, kako raste število študentov na srednješolskem tečaju, koliko življenja je še v naših osnovnih šolah, koliko idealizma pri javnih delavcih, pa se zdi da bomo še mnogo let živ dejavnik Slovenije v svetu. Vsekakor pa kaže, da smo postali bolj zagledani sami vase. Bili so časi, ko nas je ogrevalo poslanstvo, čutili smo odgovornost do svojega naroda, saj smo vedeli da je delo zanj neposredno povezano s tem kar smo . Danes pa morda postaja središče našega delovanja dom, v katerem se srečujemo, s poudarkom na življenje na tej strani oceana, s poudarkom na ohranjanju in razvoju teh naših otočkov v Argentini . V ogroženem velemestnem okolju v katerem živimo se zdi včasih cilj to, da bi ohranili zdravo in varno zavetje za družabnost naših otrok. Nedvomno je, da sta vzajemnost, delo za skupno dobro, pred vsem v okviru doma, vrednoti, ki sta med nami še močni. A nekako daleč se včasih zdi tista resnična Slovenija, ki se tudi hitro razvija v nam premalo poznano smer. Se mar čutimo še soodgovorni za usodo slovenskega naroda in slovenske države? Smo v tem smislu še zavedni Slovenci? Torej: Kam gremo? Če se ne zoperstavimo toku, verjetno počasi v neko stanje med integracijo in asimilacijo v to argentinsko družbo, ki se tudi po kulturi hitro spreminja in postaja – skupaj z vremenom - vedno manj evropska in bolj latinskoameriška, po vzoru svojih severnih, tropskih, sosedov. Torej ključno se zdi v teh okoliščinah razviti nove dejavnike povezovanja z matično Slovenijo, a ne samo z njenimi državnimi ustanovami:

potrebno bo plesti mrežo povezovanj tudi s privatnimi kulturnimi, športnimi in prosvetnimi dejavniki.

V zvezi s to problematiko skupnosti ima avtor v knjigi veliko povedati. V skrbi za bodočnost naše organizirane skupnosti takole pravi:

O našem izseljenstvu (Str. 8):

- *Nismo hoteli biti zgolj izseljenci, saj nismo odšli z namenom, da se odselimo, ampak smo se umaknili pred nasiljem, obenem pa izrazili protest proti nastopajoči tiraniji. Doma nismo prepustili nikomur, navezanost nanj smo odnesli s seboj v svet, hkrati z njim pa je odšel z nami tudi širni dom, domovina, Njej smo ostali zavezani v skrbi za ohranjanje in množenje njenih dobrin ter za vso njeno usodo.*

O bodočnosti slovenske skupnosti v Argentini in povezanosti lete s slovensko državo (2004) - Str. 56:

Kaj nam danes pomeni slovenstvo, slovenska govorica in kultura? Ali nas še označujeta slovenska zanesljivost in zvestoba?

Koliko se še navezujemo na dobrine, ki jih je prav nam dala slovenska narava ali jih je priklical slovenski um?

Ko čutimo slovensko, nas še vedno skrbi tudi usoda naroda, iz katerega izhajamo. Ne more nam biti vseeno kaj se dogaja v Sloveniji.

Kaj je z našo državljsansko zavestjo?

Skupnost, ki nosi slovensko ime, pa je lahko v nevarnosti, da se odmika od narodnega jedra. Tej vabi naj se naša skupnost ne vdaja in ne hodi po svoji poti tako, da bi se zapirala vase in se ne navezovala dovolj na celotno slovensko stvarnost v Sloveniji in zunaj nje.

Država je nujno dopolnilo naroda in njegova končna stopnja v družbenem razvoju. Država nam ne sme biti nekaj oddaljenega, biti mora v nas, v naši zavesti in vesti. Vsi državljani smo zanjo odgovorni, vsak do svoje mere. Nas v izseljenstvu obvezuje najmanj dolžnost, da se udeležujemo glasovanja, kadar smo povabljeni.

Država kot vrhovna ustanova je vsem ljudem svetinja in njen splošni blagor mora biti vsem drag.

Do tu avtor.

Torej, dokler imamo še moči in v kolikor se še zavedamo da smo del slovenskega naroda a tudi del slovenske države in družbe, bo potrebno zasnovati ustrezne oblike organiziranja in predstavniš-

tva, ki bodo omogočale odgovarjati tem novim izzivom povezo-
vanja. Veliko se je na tem področju že napredovalo, kar nekaj novih
iniciativ je prav v tem hipu v teku. A nič dolgotrajnega ne bo iz tega,
če sami ne bomo prepričani, če ne bomo pripravljeni za to, tako
kot v preteklosti, kaj žrtvovati. Nove generacije uživajo mnogo več
materialnih dobrin, kot tista prva pionirska, ki je našo skupnost
postavila na noge, opazno pa je morda pomanjkanje navdušenja in
zavzetosti za ideale svojih prednikov. Ali še vidijo v njih smisel? Le
kdor resnično verjame, da so podedovane duhovne dobrine zaklad,
ki nas vsestransko bogatijo in plemenitijo, bo pripravljen zanje kaj
žrtvovati. Naj pojasnim, da tu ne želim nikogar obtoževati ne trkati
na vest: globoko spoštujem svobodo vsakega človeka in pravico
do izbire lastne poti v življenju. Le sprašujem se, kako uspeti pri
navduševanju mladih za spoštovanje slovenskih korenin, kako jim
pomagati odkrivati bogastvo pripadnosti slovenskemu narodu in
slovenski državi, kako jim dopovedati, da gre za nekaj kar jim je
lastnega. V zvezi s tem menim, da je v tem času pomembno več
govoriti in pisati, morda se celo zbirati in o tem debatirati, spodbu-
jati in buditi duhove ter predlagati novih rešitev. Gospod Božidar
je s svojo knjigo to vsekakor že storil.

Ob koncu bi pa prebral odlomek iz intervjuja gospoda Finka za
revijo Zaveza v letu 2000. V okviru vprašanja povojnih pobojev, po
umiku Slovenske narodne vojske in civilistov na Koroško, gospod
Fink čuti, da mora pojasniti zakaj ni bil vrnjen z ostalimi. Ob
zaključku razlage pravi sledeče:

*»Vem, da me je potem še nekaj časa mučil občutek krivde, ker sem
ostal živ, in sem se težko srečeval s svojci pomorjenih. Zdaj sem
hvaležen za rešitev in za priložnost, da lahko mrtve kličem v javni
spomin in po svojih močeh pomagam pri reševanju njihove časti.«*

To ste zagotovo storili gospod Fink. Bog plačaj danes vam, a v vaši
osebi še mnogim drugim, ki so veliko žrtvovali za delo za resnično
notranjo osvoboditev Slovenije.

Notranja osvoboditev je možna na ravni posameznika. Bog daj, da
bi se vsak izmed nas zavedal vloge, ki jo ima pri tem poslanstvu,
zase in za druge. Da bi ob pogledu vase, obogateni z izkušnjami
iz preteklosti, zvesti resnici, v duhu razumevanja potrpežljivo
sejali smisel v srca in svobodo v notranjosti sonarodnjakov za
boljšo skupno bodočnost. In resnično osvobojena bo Slovenija.

(Dopolnilni komentarji avtorja)

Dovolite, da še jaz opozorim na kaj, kar je v teh spisih morda takega, na kar pri nas premalo mislimo ali je ob dogajanju v slovenskem svetu premalo dognano, nekatera mesta pa imajo tudi izvirne poudarke.

Seveda sem daleč od tega, da bi sam ocenjeval svoje misli in obliko, v kateri so izražene. Ne morem tudi pritrdjovati nekemu recenzentu, ki je blagohotno označil te spise za eseje. Niso eseji, so le misli in ocene, ki jih ponujam javnosti v presojo in morebitno obdelavo. Naj torej opozorim na nekaj pomembnejših.

Založba je napisala na zavihku knjige, da je bil odmeven tisti govor, ki sem ga povedal leta 2005 na proslavi 60-letnice begunstva in izgnanstva v Cankarjevem domu v Ljubljani. Iz tistega govora, ki je na nasprotnem bregu res pobudil ostre reakcije, naj najprej opozorim na dve točki. Predvsem je zbudilo zanimanje tisto, kako naj zavračamo očitek o kolaboraciji z okupatorjem. Že kmalu po prireditvi me je uredništvo tednika Demokracija prosilo za intervju, v katerem so mi predlagali, naj razvijem razlago, ki sem jo povedal v govoru, kako je namreč treba razumeti sodelovanje iz različnih, celo nasprotujočih si nagibov, pri katerem pa ni nobenega pove-zovanja za skupne daljne cilje. Razlago sem ilustriral s primerom o požaru v moji hiši. Ogenj gasiva skupaj s sosedom, ki mi je globoko sovražen, vendar sprejemam njegovo sodelovanje, seveda iz pov-sem drugih interesov, kot so njegovi. Jaz hočem reševati svoj dom, on se pa zdaj boji, da se bo požar, ki mi ga je sam podtaknil, razširil na njegovo posest. Gasiva torej skupaj, oba hočeva pogasiti isti ogenj s skupnimi sredstvi, vendar zaradi različnih, celo nasprotnih interesov. Ko nam je gorelo po krivdi domačih revolucionarjev, smo tako morali sprejemati pomoč zunanjega sovražnika in smo to razumevali kot njegovo sodelovanje z nami za našo varnost in preživetje. Glede na njegove daljnosežne vojne cilje pa smo okupatorje imeli prej in slej za narodne sovražnike in nam je bila misel na strateško kolaboracijo z njimi povsem tuja in odvrtna.

Druga točka, na katero želim opozoriti, je tista, v kateri prikazu-jem, da je očitek o narodnem izdajstvu brez smisla. Preveč smo se namreč samo otresali plehkega očitavanja, da smo izdajali narod. Nismo pa znali zavračati prazne besedne zveze narodno izdajstvo,

ki je nesmiselna, saj je narod naravni duhovni pojav in ni tak subjekt, da bi ga bilo mogoče izdati. Narod nima niti preštetih posameznikov, sploh pa ne pristojnih družbenih organov, ki bi mogli postavljati obvezne norme in sankcionirati njihove kršitve. Narodu se je mogoče izneveriti, lahko ga je tudi sramotiti in je za to poleg moralne obsodbe z zakonom zagrožena kazen. Kazensko zaščitena dobrina pa ni narod sam kot sociološki pojav, ampak čast posameznih oseb, ki se čutijo prizadete, ter družbena spokojnost, ki bi bila lahko ogrožena zaradi splošnega vznemirjenja.

Spričo obtoževanja, da smo izdajali narod, je bilo treba slovenskim komunistom povedati ostro protiobtožbo. Prav njim moramo namreč odrekati moralno kvalifikacijo, da komur koli očitajo verolomnost, in je bilo torej nujno, da se jim vrže v obraz cela vrsta njihovih dejanj izdajanja in izneverjanja. Pri tem sem posebej izpostavil primer kardeljevskega delegatskega in samoupravniskega sistema, s katerim so komunisti slepili svet, da odstopajo od boljše vizma. V resnici so zapuščali državni kapitalizem ter neposredno usmerjali razvoj v odmiranje države in v brezrazredno družbo. S tem so torej stopili v tretjo fazo procesa brez oblastnikov in lastnikov. V svetu pa niso skoraj nikjer sprevideli, da je ostalo vse gospodovanje še bolj trdno v rokah vsemogočne partije.

V govoru je bil potem naslovljen resen poziv strokovnjakom v mednarodnem javnem pravu, naj se vendar že lotijo neobremenjene strokovne presoje o odločitvah in dejanjih v vojni in revoluciji na obeh straneh. Na to potrebo smo opozarjali že vsa ta leta. Pred kratkim smo sicer dobili poglobljeno mednarodnopravno študijo o okupaciji in revoluciji v Sloveniji, ki jo je napisal nemški strokovnjak Dieter Blumenwitz in je bila objavljena v knjigi najprej v nemškem izvirniku, potem pa tudi v slovenskem prevodu. Študija utemeljeno postavlja stvari na svoja mesta in jo je levica prezirljivo odklonila. Vendar smemo reči, da je potrebna še natančnejša pravna osvetlitev in ocena takratnega položaja, namreč bolj tudi z vidika notranjega spopada. Treba bi bilo dognati in predočiti predvsem, do kod segajo načela in pravila mednarodnega vojnega prava ter kako jih je treba upoštevati ob presoji dogajanja v našem medsebojnem boju in po njem. Gre torej za bolj določno oceno notranjega razmerja med taboroma, ne glede na okupacijo in druge zunanje sile. Iz takih ugotovitev bi bilo mogoče izvajati pomembne sklepe, ki bi zadevali tudi odgovornost za vojna hudodelstva med bojevanjem in s povojnimi poboji. Na te pozive se slovenski pravni strokovnjaki do sedaj še niso odzvali.

V knjigi so izpostavljeni tudi argumenti za priznavanje vojaškega statusa odpornikom proti komunistični revoluciji, posebej domobrancem. Vojaški status jim namreč odrekajo tiste sile, ki nasprotujejo spreminjanju in dopolnjevanju tako imenovanih vojnih zakonov, da kar ne najdejo dokončne oblike in potrditve v Državnem zboru. Domobranstvu namreč odrekajo vojaški značaj, češ da je bilo samo varnostna sila. Pri vprašanju o vojaškem statusu domobrancev je zanimiv primer pokojnega Vinka Levstika, ki je bil kazensko obravnavan pred sodišči več stopenj zaradi domnevnega hudodelstva nad vojnimi ujetniki partizani. Če bi Levstik ne bil vojak, bi njegovo ravnanje ne bilo vojno hudodelstvo in bi bilo že davno zastarano. To pa bi sodišče upoštevalo in bi po uradni dolžnosti zavrglo že začetno obtožbo. Ker se to ni zgodilo, mu je torej sodišče priznavalo status vojaka. Pri vprašanju o vojaškem statusu domobranstva je pomembna sveža novica, da v mariborski vojaški kadetnici pripravljajo stalno razstavo o slovenskih vojaki in zbirajo eksponate za oddelek o domobrantskih vojaki. Še bolj pa je pomembna najnovejša knjiga podpolkovnika dr. Tomaža Kladnika z naslovom Slovenska partizanska in domobrantska vojska. Knjiga je izšla v zbirki z imenom Slovenska vojaška zgodovina in na 344 straneh uravnovešeno primerja ureditev, opremo, usposabljanje in način bojevanja obeh bojnih formacij, ki jima priznava vojaški značaj in obema pripisuje kot končni namen ustanovitev slovenske vojske. O domobranstvu, za katero dosledno uporablja lastno ime Slovensko domobranstvo, pravi, da je kljub temu, da so ga Nemci obravnavali kot pomožne policijske sile, bolj spominjalo na vojaško kot na policijsko silo. Vojaška označitev domobranstva je v Kladnikovi knjigi utemeljena na mnogo mestih. Avtor tudi opominja na nesmotrnost partizanske vojaške taktike, ki je povzročala številne tako imenovane kolateralne žrtve. Kdo se bo torej še upal odrekati domobrancem čast vojaškega groba?

Prejšnji državni predsednik Milan Kučan je nekajkrat izrazil zaskrbljenost nad zahtevami, da je treba storilce komunističnih hudodelstev preganjati pred kazenskimi sodišči. Priznaval je sicer, da so bili poboji po vojni zločinski, a je temu nasproti postavljaj kot enakovredno zlo kolaboracijo, ki naj bi tudi zaslužila obsodbo. Vendar naj se po njegovem oboje prepušča preteklosti in naj ne bo preganjanja ne kolaborantov ne povzročiteljev komunističnih zločinov. Kučanovo stališče, ki se mu mnogi še zdaj pridružujejo, se kaže širokosrčno, v resnici pa je varljivo, saj hoče varovati pred kaznijo samo svojo stran. Preganjati je namreč mogoče samo še hudodelstva njegove strani, ki ne zastarajo, medtem ko je vse

tisto, kar se očita protikomunistični strani v okviru kolaboracije, po veljavni zakonodaji že davno zastarano, in sicer tako, da zaradi preteka dvojne dobe niti ni mogoče zastaranja pretrgati.

Morda se še kdo vprašujete z menoj, ali je v naši družbi dovolj žive zavesti o tem, kaj je slovenstvo pridobilo s samostojno državo. Spomnimo se, da so se še do malo časa pred osamosvojitvijo oglašali pomisleki, češ da Slovenija ne bi mogla živeti samostojno v političnem, gospodarskem in varnostnem pogledu. Dvomi so zdaj daleč za nami, slovenska država nam je v veselje in ponos, saj je slovenski narod z njo dosegel vrh v sociološkem razvoju in pridobiva širok ugled pred svetom. Kaj je pripeljalo v takratni nenadni razplet, ni očitno. Naša leva stran si pripisuje pomembne zasluge za osamosvojitve in pri tem povzdiguje pomen AVNOJ-a. Resnica pa je prav nasprotna. Komunistični zborovanji z imenom Antifašističko veče narodnog oslobodjenja Jugoslavije, ki ju poznamo pod kratico AVNOJ, nista imeli pri osamosvajanju nobene pozitivne vloge. Merili sta celo vse drugam kot v slovensko državno samostojnost. Avnojski sklepi so hoteli utrjevati neločljivo državno in življenjsko povezanost tedanjih jugoslovanskih narodov, medtem ko je bilo priznavanje naravne pravice do odcepitve zgolj deklamirano, suverenost narodov pa je že tako ali tako prazna fraza. Sklicevanje nekdanjih komunističnih voditeljev na AVNOJ kot na pobudnika slovenske državne samostojnosti je torej brez vsake podlage.

Dolgoletna ločenost od naravnega slovenskega okolja vpliva, da naše občestvo dobiva neko svojsko podobo ali značaj. Nezavedno se prilagajamo temperamentu družbe, ki nas obdaja, ter privzemamo njeno miselnost in okus. Morda pa se tudi razpoloženjsko že preveč ločujemo od slovenskega osredja. Vsekakor se nam odpirajo vprašanja, ki jih najbrž nimamo dovolj v zavesti. Prav bi bilo, da se vprašujemo, kako globoko nas je zajel ločitveni proces, ki lahko pelje v brezčutnost za konkretno usodo matične Slovenije. Pomembno je tudi vprašanje, koliko še more in hoče nekdanja politična emigracija ohranjati funkcijo nadzora nad splošnim, tudi političnim dogajanjem v Sloveniji. Pri našem vzdrževanju slovenske narodne zavesti je tudi treba, da posebej poživljamo vplivanje na rodove, ki jim Slovenija ni rodna domovina, in iščemo za to primerne načine. K temu naj bi pripomogel poskus racionalizacije našega narodnega pobujanja, kot je nakazan v knjigi.

Z nezmanjšano težo visi nad nami breme zavesti, da je neodločljivo potrebno utrjevati zgodovinsko védenje in terjati pravico. Ob tem ni toliko pomembno vprašanje o narodni spravi, ki je pravzaprav

dokaj razvrednoten pojem. Težko si bomo kot sprta tabora segli v roke in si prostodušno pogledali v oči. Pomembnejše je poprejšnje vprašanje o poravnavi, ki je neposredno pogojena s popravo krivic na časti in imetju. Vzporedno s tem pa se odpira vprašanje, kaj je z našo dolžnostjo odpuščanja. Vemo za moralno zapoved, menda pa nimamo pred seboj dovolj razčiščeno, kaj dolžnost nalaga posamezniku. Za družbo dolžnost odpuščanja tako ali tako ne velja. Vprašanja se ne lotevam strokovno kot teolog moralist – za to nimam kvalifikacije – k njemu pristopam le z osebnim razmišljanjem. Ločujem med notranjim in zunanjim odpuščanjem ter zase zaključujem, da mi ni treba enostransko zunanje odpuščati, torej izrekati odpuščanja in ga še manj ponujati, če ni z nasprotne strani obžalovanja krivice in tudi vsaj vključne prošnje za odpuščanje. Odgovor na vprašanje se mi ne zdi brez pomena spričo stališča nekaterih dobrih ljudi v Sloveniji, ki mislijo, da je sklanjanje glave znamenje krščanske popolnosti. Če vprašanje bolj zanima, je mogoče najti poglobljeno razlago v Pismu iz Tokia patra Vladimirja Kosa, ki je bilo objavljeno v Meddobju z dvojno številko 3/4, letnik XXI, leto 1985.

Vprašanje pravice do umetnega splava razvnama svetovno javnost. Kot v toliko drugih državah, ki so že v večini, se tudi v Sloveniji brezplačno opravlja ubijanje nerojenih. To imenujejo prekinjanje nosečnosti, kot da bi šlo za odpravljanje nekega brezosebne stanja, v resnici pa gre za uničevanje določenega človekovega življenja. Pravna podlaga za to ravnanje sta stara zvezna zakona iz leta 1969 in 1977. Slovenska javnost in tudi nekateri cerkveni krogi v splošnem menijo, da je pravica do umetnega splava zajamčena s 55. členom ustave, to pa da je za državo nekaj sramotnega. S tem stališčem se nista strinjali organizaciji z imenom Pobuda civilne družbe za demokracijo in pravno državo ter Združenje za demokracijo javnih glasil, ki sta leta 1997 vložili pri ustavnem sodišču pobudo za razveljavljenje omenjenih zakonov, ker da nista v skladu z ustavo. Ustavno sodišče ni o pobudi meritorno odločalo in jo je soglasno zavrglo s sicer pravilno ugotovitvijo, da organizaciji ne izkazuje svojega pravnega interesa. Za pobudo pri ustavnem sodišču in argumentacijo v njej nisem vedel, ko sem za Delo napisal članek, v katerem sem dokazoval, da ustava ne govori o pravici do umetnega splava, ampak da jamči samo pravico do svobodnega načrtovanja družine. To stališče je zdaj sprejelo društvo Gibanje za življenje pri Slovenski škofovski konferenci, ki je 21. novembra lanskega leta javno opomnilo, da 55. člen ustave nikakor ne prinaša pravice do splava, ampak zagotavlja svobodo staršev pri odločanju

o spočetju svojih otrok. Postopek za oblikovanje ustave, tudi v tej točki, sem v vseh fazah spremljal s pripombami in priporočili – o tem je tudi nekaj v tej knjigi – ter je treba povedati, da so bile prejšnje vmesne formulacije mnogo manj zadovoljive, kot so te, ki so bile sprejete kot končno besedilo.

Spomin na škofa Rožmana je tudi zaslužil mesto v knjigi. Proti sovražnemu ali sramežljivemu zapostavljanju moramo slaviti njegov spomin zaradi osebnosti same in njene postavitve v zgodovinsko dogajanje. Pred izidom knjige se je zdelo potrebno tudi predočiti, kako je do tedaj potekalo prizadevanje pred sodišči za povrnitev škofove oropane časti. Temu, kar je povedano v knjigi, je treba zdaj dodati poznejšo pomembno potezo. Potem ko je ljubljansko okrožno sodišče ponovno zavrnilo zahtevo za obnovo postopka in je nato prejšnja generalna državna tožilka umaknila še zahtevo za varstvo zakonitosti, češ da ni v nacionalnem interesu, je nadškof Alojzij Uran zadnje dni leta 2005 vložil proti sodbi komunističnega sodišča ponovno zahtevo za varstvo zakonitosti. K temu je bil upravičen po noveli zakona o kazenskem postopku. Proti koncu preteklega leta je bilo uradno napovedano, da bo Vrhovno sodišče v bližnji prihodnosti o zahtevi izdalo odločbo, kar se pa do tega trenutka še ni zgodilo. S to odločbo bo lahko sodba proti škofu v celoti ali delno razveljavljena ali spremenjena, lahko pa bo vrhovno sodišče tudi odločilo, naj stvarno pristojno okrožno sodišče opravi novo obravnavo, če bo imelo dvom o resničnosti odločilnih dejstev, ki so bila v sodbi sprejeta kot ugotovljena. Če bo obveljala pravica, bo odločitev sodne instance odprla pot škofovim posmrtnim ostankom, da najdejo častno mesto v domovini.

Tole naj bi bila nekatera mesta v knjigi, ki se zdijo bolj pomembna. Ponavljam, da so te in druge teme v knjigi samo izpostavljene in ne zaključeno obdelane. Kot take se ponujajo bolj izvedenim v poglobljeno obdelavo, vsem pa lahko dajejo snov in nagib za lastno razglabljanje.